

İslâm'ın Kur'an, Sünnet, sahâbe ve tâbînin sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiğini savunan Ahmed b. Hanbel ve taraftarları, re'yi ve akli istidlalleri kullanmaya karşı mesafeli durmuş, Kelam'ı bid'at olarak görmüşlerdir. Ancak 5. ve 6. asırlarda bu geleneğinin başlıca temsilcileri arasında kelam metodunu kullanıp, te'vile bazı durumlarda başvuran ılımlı bir akım ortaya çıkmıştır. İlk defa Kadi Ebû Ya'la el-Ferra ile başlayan bu akım, Ebu'l-Vefa İbni Akil ile devam etmiş ve Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'yle belirgin hale gelmiştir. Bu akımın ortaya çıkmasında, muhataplık ilkesi çerçevesinde o dönemde Bağdat'ta Hanbelilerin mücadele ettiği Eş'ariler, İmamiyye ve Batınîlerin kelami prensipleri kullanmasının önemli bir etkisi vardır. Zira o dönemde bu gruplarla yapılan mücadeleler sonucunda bir tarafta karşıtlık üzerinden tamamen içe kapanan Müşebbihe ve Mücessime fikirleri doğmuş, diğer tarafta ise diğer gruplarla etkileşim içerisine girip bazı akli istidlallerin kullanılmasına ılımlı yaklaşan bir grup ortaya çıkmıştır. Bu grubun önemli simalarından biri olan İbnü'l-Cevzî, yaşadığı dönemde ortaya koyduğu 300'den fazla eserle hem Hanbeliliğe hemde kelami metodun Hanbelilik içerisinde kökleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca o, zayıflayan Abbasi otoritesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mezhep savaşlarına da değinmiş, bu konuları eserlerinde işlemiştir. Bu eserde de o dönemde ve öncesinde Bağdat'ta yaşanan mezhep çatışmaları ve İbnü'l-Cevzî'nin fikri mücadelesi işlenmiştir.

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

ISBN

9 786056 796166

İSLAM MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA
EBU'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ

Muhammed Nurullah GÜNDÜZ

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

İSLAM MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA
EBU'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ

Muhammed Nurullah GÜNDÜZ

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

İSLAM MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA
EBU'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ

MUHAMMED NURULLAH GÜNDÜZ

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

Bu kitabın yayın hakkı Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevi ve yayıncısının izni olmaksızın çoğaltılamaz, kopyalanamaz ya da yayınlanamaz.

**İSLAM MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA
EBU'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ**

Yazar: Muhammed Nurullah GÜNDÜZ

ISBN: 978-605-67961-6-6

© Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

E-Yayın/Mayıs 2021, Diyarbakır

Tüm Hakkı Saklıdır

Editör: Halide Rümeysa Küçüköner

Kapak: Zülküf Altındağ

Sayfa Düzeni: Şarkiyat

Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

Sertifika No: 35891

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. A Blok, Kat: 1, No: 2,

Yenişehir/DİYARBAKIR

<https://www.sarkiyat.org/>

sarkiyatvakfi@gmail.com

Muhammed Nurullah GÜNDÜZ 05.01.1992 tarihinde Batman'da doğdu. İlkokulu ve Ortaokulu Batman'da, İmam-Hatip Lisesini Konya'da okudu. Klasik tarzda eğitim veren medreselerde Arapça ve dini ilimler okudu. 2017 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2020 yılında Dicle Üniversitesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim dalından "İslâm Mezhepleri Bağlamında Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî" adlı teziyle yüksek lisansı tamamladı. Aynı yıl Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde başladığı doktora eğitimine halen devam etmektedir. 2011 yılından beri Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde din görevliliğine devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	6
KISALTMALAR	8
GİRİŞ	
1. Konunun Amacı ve Önemi	9
2. Araştırmada Yöntem.....	10
3. Selefîyye'ye Genel Bir Bakış	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
EBU'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN HAYATI VE MEZHEBİ KİMLİĞİ.....	18
1.1. Yaşadığı Dönem.....	18
1.1.1. Siyasi Durum.....	18
1.1.2. İctimai Durum.....	20
1.2. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Doğumu.....	21
1.3. Yetiştirilmesi.....	23
1.4. Son Döneminde Çektiği Sıkıntılar ve Vefatı	23
1.5. İlmi Kişiliği ve Eserleri.....	24
1.5.1. Hocaları.....	29
1.5.2. Öğrencileri	31
1.6. Mezhebi Kimliği ve Etkileri	32
İKİNCİ BÖLÜM	
İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN MEZHEP VE EKOLLERE DAİR GÖRÜŞLERİ.....	39
2.1.İbnü'l-Cevzî'nin Hz. Peygamber Sonrası Hadiseleri Tahlili 40	
2.2. Hanbelîlik	44
2.3. Eş'arîlik.....	49
2.4. Hâricîlik	57
2.5. Mu'tezile	67
2.6. Şîa.....	76
2.6.1. İmâmiyye	88
2.6.2. Karimatîlik(Bâtnîlik)	95

2.7. Tasavvuf	105
2.8. İbnü'l-Cevzî' de Fırkaların Tasnifi	111
SONUÇ	117
KAYNAKÇA.....	124

ÖN SÖZ

Hız Peygamber'in vefatından sonra vuku bulan hadiseler, hilâfet husususunun yanı sıra birçok itikadi problemi de ortaya çıkarmış; Mürtekb-i Kebire'nin durumu ve kader gibi konuların sonraki nesiller tarafından tartışılmasına neden olmuştur. Ümmet, zaman içerisinde söz konusu siyasi ihtilaflara farklı anlamlar yüklemiştir. Öte yandan Sasani ve Roma imparatorlukları gibi eski kültür ve medeniyetlere sahip birçok bölge kısa zamanda İslam devletinin topraklarına dâhil olmuştur. Bu kültür ve medeniyetlerde yaşayan insanlar, örf, adet ve geleneklerini hemen terk etmemiş, eski inançlarını İslam'a uyarlayarak yaşamaya devam etmişlerdir. Müslümanlar, bu eski kültür ve medeniyetlerle karşılaştıktan sonra Felsefe ve Mantık gibi ilimlerle tanışmış ve bu ilimlerle daha fazla iştilal etmeye başlamışlardır. Tüm bunların sonucunda başta Şîa ve Mu'tezile olmak üzere birçok fırka ve mezhep ortaya çıkmış; farklı bakış açılarıyla, fikir ve hadiseleri kelami boyutta yorumlamışlardır. Öte yandan ortaya çıkan farklı yaklaşımlara bir tepki olarak Ashâbü'l-Hadîs, öze dönüşçü bir yorum biçimini benimsemiş ve rivayet merkezli bir din söylemi geliştirmiştir. Geleneksel bir din anlayışına sahip olan Ashâbü'l-Hadîs, yeni yorum biçimlerine karşı çıkmış ve kalam ilmini tümünden reddederek Selef'in tartışmadığı konuların tartışılmaması gerektiğini savunmuştur. Selefiyye olarak da isimlendirilen bu ekol, süreç içerisinde birçok âlim yetiştirmiştir.

İslami ilimlerin birçok alanında eser telif eden Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de bu ekolün başat isimlerinden birisidir. Bizde bu çalışmamızda Bağdat'ta yetişmiş önemli Hanbelî âlim Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'yi ele aldık.

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Hanbelî ekolü içerisinde yetişmiş ve Selefiyye'yi benimsemiş bir âlim olmasına karşın Selefiyye içerisinde ortaya çıkan Selefi-Kelami metodu benimsemiş ve

bu çizgiyi geliştirmeye çalışmıştır. Hanbeli mezhebi içerisinde ortaya çıkan Mışebbihe ve Mıcessime fikirlerini reddetmiş bazı kelimelerine başvurmuştur. Yaşadığı dönemde birçok mezhep çatışmasına tanık olmuş, bu hadiseleri eserlerinde sık sık ele alarak tahlil etmiştir. Mezhepleri 73 fışka hadisine göre tasnif etmiş, Hricilik, Mu'tezile, şia ve Eş'ariyye mezheplerine eleştirilerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra yaşadığı dönemde Bağdat'ta birçok Bâtini harekete şahit olduğundan eserlerinde Gulat-şii fışkaları özel olarak ele almış ve eleştirmiştir.

Bu vesile ile çalışmamın başından itibaren sonuçlanıncaya kadar bana yapıcı eleştirileri, sabrı ve hoşgörüsü ile destek olan danışmanım Prof. Dr. Metin BOZAN'a teşekkür ederim. Yine tez süresi boyunca ihmal ettiğim aile sorumluluklarımı, her türlü fedakrlığı göstererek üstlenen değerli eşime teşekkür ederim.

Muhammed Nurullah GÜNDÜZ
Diyarbakır 2021

KISALTMALAR

B.	: Bin
M.	: Miladi
Ö.	: Ölüm
S.	: Sayfa
C.	: Cilt
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
Thk.	: Tahkik eden
A.G.E.	: Adı geçen eser
S.A.V.	: Sallallah-u aleyhi ve sellem
VB.	: ve benzeri
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
OMUİFD	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SMAD	: Selçuklu Medeniyetleri Araştırmaları Dergisi
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

1.Konunun Amacı ve Önemi

Hız. Peygamber'in vefatından sonra ortaya birçok yeni ihtilaf çıkmıştır. Öte yandan Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Arabistan yarımadasının dışına çıkılmış, bir asır içerisinde İslâm orduları, çok sayıda ülkeyi İslâm devletine bağlamışlardır. Bu ülkelerde yaşayan, farklı din, mezhep ve düşüncelere sahip insanlar, benimsemek veya eleştirmek amacıyla İslâm'la ilgilenmişlerdir. Bunun sonucunda da birçok yeni ilim dalı ve konu, İslâmi ilimlerin içerisinde taşınmış ve tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bunlar, birçok mezhebin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hâricîler, büyük günah işleyenin mutlak kâfir olduğunu savunarak ana bünyeden kopmuş ve farklı bir yorum geliştirerek kurumsallaşmışlardır. Şîa, Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin imametini merkeze alarak mezheplemiştir. Eski kültür ve medeniyetlerde yaşamış ve uzun süre yarı tanrı olduklarına inanılan krallar tarafından yönetilen halklar ise İslâm'a geçtikten sonra Gulat-Şîi fırkaların temellerini oluşturan gruplardan olmuşlardır.

2. yüzyılın başlarından itibaren İslâm dünyasının felsefe ve mantık ilimleriyle tanışmasıyla birlikte Cehmiyye ve Mu'tezile gibi ekoller daha önce hiç tartışılmayan konuları tartışmaya başlamışlardır. Daha sonraki dönemlerde de birçok farklı fikir ve akım ortaya çıkmıştır. Bu akımların çoğu İslâm tarihini kendi inançları doğrultusunda yorumlayarak süreç içerisinde kurumsallaşmışlardır. Bu fikri akımlar hemen her alanda birbirleriyle mücadele etmiş, bazen bu mücadeleyi fiili sahaya da taşımışlardır.

İslâm dünyasında meydana gelen bu fikri akımlardan sonra fikri çalkantıların yoğun olduğu bir dönemde ortaya çıkan ve kendilerine Ashâbü'l-Hadîs diyen bir grup âlim, selef

olarak isimlendirilen Sahâbe ve Tâbiîn'in tartışmadığı bu konuları tartışmayı bid'at olarak görmüş ve bu minvalde birçok reddiye yazmışlardır. Öze dönüşü geleneksel bir din anlayışını savunan bu ekol, ortaya çıkan yeni sorunları tartışmayı reddetmiştir. Bu ekolü savunan âlimler, görüşleri, yazdıkları eserleri ve yetiştirdikleri öğrencileriyle Selefiyye ekolünün kurumsallaşmasına ve gelişmesine katkı sunmuşlardır. Mihne sürecinde Mu'tezilî fikirlerin etkisi altında kalan Abbasi halifelerine karşı takındığı tutum nedeniyle Ahmed b. Hanbel, bu ekolün yegâne temsilcisi konumuna gelmiştir. Ondan sonra gelen Hanbelî mezhebine mensup âlimlerin Selefiyye ekolünü hararetle savunmalarından ötürü Hanbelî mezhebi, Selefiyye ekolüyle özdeşleşmiştir.

İslâm'ın özüne dönülmesi gerektiğini savunan bu ekol, akli istidlalleri kullanmayı reddetmiş, Kelam ilmini gereksiz ve bid'at olarak görmüştür. Bu ekol içerisinde yetişen ve bu ekolü benimseyen âlimlerden birisi de İbnü'l-Cevzî'dir. Kelam'a kısmen meyleden ve bazı Kelam yöntemlerini kullanan İbnü'l-Cevzî, Selefiyye içerisinde Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ile başlayan ve Ebü'l-Vefâ İbn-i Akîl ile devam eden Selefî-Kelami metodu geliştirmeye çalışan bir âlimdir. Bizde bu çalışmamızda yaşadığı dönemin önemli Hanbelî âlimlerinden olan İbnü'l-Cevzî'yi, kendi eserleri ve o dönemin başlıca kaynaklarından hareketle incelemeye; İslâm mezheplerine dair görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

2. Araştırmada Yöntem

Selef metodu İslâm tarihi boyunca farklı mezheplere mensup birçok âlim tarafından benimsenmiştir Ancak Hanbelî âlimlerin bu metoda sıkça başvurmalarından dolayı Selefiyye, Hanbelîlikle özdeşleşmiştir. Bu ekolün mensupları rivayet ağırlıklı bir metodu benimsemiş ve İslâmi ilimler alanında başta Hadis ve Fıkıh olmak üzere geniş bir külliyat oluşturmuşlardır.

Selefiyye metodunu benimseyenler çoğunlukla şiddeti bir yöntem olarak görmelerinden dolayı, tarihleri boyunca birçok kişi veya odak tarafından kullanılmışlardır. Nitekim Abbasi yönetimi de giderek büyük bir tehlike haline gelen Bâtınîliğe karşı bu kesimi desteklemiştir. Ancak daha sonraları bu güç Abbasilerin de kontrolünden çıkmış ve Bağdat'ta iç karışıklıklar çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki farklı mezheplere mensup birçok âlimin evine baskın düzenlemiş, kitaplarını yakmış ve diğer mezhep mensuplarıyla da ciddi fiili çatışmalara girişmişlerdir. Bu çatışma ortamını fikri sahaya da taşımışlardır. Söz konusu fikirler ve olaylar arasında sosyolojik bir bağın olduğu bilinen bir gerçektir. Bu dönemde yaşanan toplumsal olaylar fikirleri ve mezhepleri etkilemiştir. Mezhepler ve fikirler bu kargaşa ortamında yeni çözümler üretmeye çalışmış, ortaya birçok yeni fikir çıkmıştır.

Bu çalışmada bu dönemde yaşanan olaylar ile ortaya çıkan fikirler arasındaki ilişki irdelenmiş, İbnü'l-Cevzî'nin fikirleri ve eserleri çerçevesinde olaylar olabildiğince tarafsız bir üslupla aydınlatılmaya çalışılmıştır. İbnü'l-Cevzî, yaşadığı dönemde Bağdat'ta ve diğer bölgelerde vuku bulan mezhep çatışmalarını genel olarak ele almış fakat bu çatışmaların ortaya çıkış nedenlerini tafsilatlı olarak ele almamıştır. Ancak kendisinden önceki dönemlerde Bağdat ve diğer bölgelerde vuku bulan mezhep çatışmalarını tarihi bilgiler üzerinden detaylı olarak ele almıştır. İbnü'l-Cevzî, mezhep çatışmalarıyla ilgili aktardığı rivayetlerin çoğunu Ebü'l-Vefâ İbni Akîl'in eserlerinden almış ve olayları değerlendirirken onun tesirinde kalmıştır. Bizde bu çalışmamızda mezhep çatışmalarını işlerken İbnü'l-Cevzî'nin detaylı olarak ele aldığı mezhep çatışmaları üzerinden o dönemi yansıtmaya çalışacağız.

İbnü'l-Cevzî'nin hayatı incelenirken Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'sı*,¹ İbni Halikan'ın *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ-ü*

¹Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Müessesetu'r-Risale, Irak, 2010.

*ebnâ'i'z-zaman*², Sibte İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-ayân*³ ve İbni Kesir'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*⁴ adlı eserleri başta olmak üzere hayatını ele alan diğer eserlerden de istifade edilmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin mezhepler ile ilgili görüşleri incelenirken ise başta *Telbîsü İblîs*⁵, *Def'u şübheti't-teşbîh*⁶, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûki vel-umem*⁷ ve *Saydü'l-Hâtır*⁸ olmak üzere kendi eserleri de incelenmiştir. Bununla birlikte mezheplerle ilgili diğer eserlerden de istifade edilmiştir. Bu bağlamda mezhepler hakkında genel bilgiler verilirken Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*⁹ Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak*¹⁰ ve Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*¹¹ adlı eseri gibi başlıca klasik kaynaklardan istifade edilmiştir. Yine İbnü'l-Cevzî'nin o dönemde benimsemiş olduğu Selefi-Kelami metodu, onun eserleriyle birlikte ele alarak Kelam'a yaklaşımı yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Selefiyye ekolünü benimseyen İbnü'l-Cevzî'nin Kelam'a meyletmesi ve Selefi-Kelami çizgiyi geliştirmeye çalışması incelenmiştir. Ayrıca

²Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ-ü ebnâ'i'z-zaman*, thk. İhsan Abbas. Dar-u Sadr, Beyrut, 1972.

³Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yusuf b. Kızıoğlu, Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-ayân*, thk. İbrahim ez-Zeybuvi, Er-Risaletü'l-alemiyye, Beyrut, 2013.

⁴Ebü'l-Fidâ' Hafız İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Heyet, Mektebetü'l-Maarif, Beyrut, 1988.

⁵Ebu'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî *Telbîsü İblîs*, Daru'l-Kalem, Beyrut, 2011.

⁶İbnü'l-Cevzî, *Def'u şübheti't-teşbîh*, (Basım yeri ve yılı yok)

⁷Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi târîhi'l-mülûki vel-umem*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata, Darul Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut, 1971

⁸Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, thk. Usâme Muhammed Seyid, Müessesetü'l-kutübü's-Sikâfiyyeti, Beyrut, 1997.

⁹Ebü'l-Feth Tâcüddin Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Daru's-Sadır, Beyrut, 2006.

¹⁰Ebü Mansûr Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Daru İbni Hazm, Beyrut, 2005.

¹¹Ebü'l-Hasan Alî b. İsmâil el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Thk. Nevaf el-Cerrah, Daru's-Sadır, Beyrut, 2006.

Selefi-Kelami terimiyle kast ettiğimiz şey, Hanbeli gelenek içerisinde ortaya çıkan kelami yönelimlerdir.

Çalışmamıza "İslâm Mezhepleri Bağlamında Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî" adını verdik. Giriş bölümünde İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı döneme kadar Selefiyye'nin genel tarihi ele alınmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve mezhebi kimliği ele alınmış olup; ikinci bölümde ise çok üretken bir âlim olan İbnü'l-Cevzî'nin mezhep ve ekollere dair görüşleri ele alınmıştır. Yine çalışmamızın sonuna İbnü'l-Cevzî'nin mezhepleri 73 fırka hadisine göre tasnifi eklenmiştir.

3. Selefiyye'ye Genel Bir Bakış

Selefilik, sözlükte "geçmek, önce gelmek, geçmişte kalmak" gibi anlamlara gelen selef kelimesinden türetilmiş olup önce gelenlere mensup olma anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak ise ilim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan Sahâbe ve Tâbiîn için kullanılmaktadır. "Sahâbe ve Tâbiîn mezhebinde bulunan fakih ve muhaddislerin yolu" şeklinde tanımlanan Selefiyye, Ehli Sünnet-i Hassa olarak da isimlendirilmektedir. Selefiyye ekolünün mensupları kendilerini Ehlü's-Sünne, Ehli Hadîs ve's-Sünne, Ehlü'l-Hak gibi terimlerle tanımlamışlardır. Muhalifleriye onları Eseriyye, Haşviyye ve Müşebbihe gibi isimlerle anmışlardır. Sünnet ve âsarı merkeze alan gelenekçi bir din anlayışı olan Selefiyye, Kur'an ve Sünnet'in selef olarak isimlendirilen Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerinden ve uygulamalarından hareketle anlaşılması gerektiği görüşünü savunmalarından ötürü bu isimle isimlendirilmiştir.¹²

Selefiyye, önceleri bir fırka olmaktan çok, erken dönem din anlayışını muhafaza etmeye çalışan bir bakış açısı veya dini

¹²Lisanu'l-Arab, "slf" maddesi, Dar-u Sadr, Beyrut, 2010; Şehristâni, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.111-112

bir söylem olarak görülmüştür.¹³ Tıpkı tarih içinde Ehli Sünnet kavramının mezhep farklılıklarına rağmen belli bir topluluğun genel vasfı olması gibi “selef” tabiri de erken dönemde yaşayanlar için kullanılan bir terim olmuştur. Bu yüzden “selef” tabiri erken dönemde yaşayan ve kendilerine özgü yöntemleri olan zihniyetin genel adıdır.

Râşit halifeler döneminde ve sonraki dönemlerde yapılan fetih hareketleri sonucu İslâm coğrafyasının genişlemesi; Sâsani ve Bizans imparatorlukları gibi eski din ve kültürlerle sahip bölgelerin de İslâm topraklarına dâhil olması, yeni Müslüman olanlar ile İslâm'ı kabul etmeyenlerin gündeme getirdiği yeni konular, birçok yeni tartışmanın yaşanmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte hicri üçüncü asrın ortalarından itibaren birçok mezhebin kurumsallaşması, beraberinde yeni tartışma konuları getirmiş; Müslümanlar, birçok farklı mezhep ve fırkaya ayrılmışlardır. Yine önceleri Kur'an ve Sünnet çerçevesinde sınırlı olarak kullanılan akıl ve re'y artık teknik olarak çokça başvurulan bir kaynak haline gelmeye başlamıştır.¹⁴ Bu dönemde ortaya çıkan ve kendilerini Ehli Hadîs olarak isimlendiren bir kısım âlimler, Sahâbe ve Tâbiîn neslinin bu konuları tartışmadıklarını, bu üslup ve terimleri kullanmadıklarını ve dini konularda bu şekilde münakaşaya girmediklerini söyleyerek, yaşanan bu tartışmaları, konuları, tarz ve üslubu bid'at olarak değerlendirmişlerdir.¹⁵

Selefiyye mensupları, İslâm'ın Kur'an, Sünnet, Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiğini ve mecbur kalınmadıkça bunların dışındaki konularda akli istidlallerin kullanılmaması gerektiğini savunmuşlardır. En

¹³Şehristâni, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.112

¹⁴Yaşar ÜNAL, "Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2015, s.55-78.

¹⁵Yaşar ÜNAL, "Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi*, s.55-78

belirgin özellikleri, mümkün olduğunca hadisleri yoruma tabi tutmayıp kıyasa başvurmamaları, nasslardaki teşbih ile alakalı ayetleri te'vil etmemeleri, akli istidlallerin yerine nakli ilimlerle uğraşmaları ve Allah'ın zati, fiili ve haberi tüm sıfatlarını kabul etmeleridir.¹⁶ Bu çerçevede Medinede Malik b. Enes (ö. 179/795); Şam da Evzaî (ö. 157/774); Mısır da Leys b. Sâd (ö. 175/791) ve Şafii (ö. 204/819); Basra da Şu'be b. Haccac (ö. 160/776), Hammâd b. Seleme b. Zeyd (ö. 165/781), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve Yahya b. Said el-Kattan (ö.198/813); Küfe de Süfyan b. Said es-Sevri (ö. 161/778), Şerik b. Abdillâh (ö. 177/793); Horasan ve Maverâunnehir de Ebû Hamza es-Sükkerî(ö. 168/784) ile Abdullâh b. Mübarek (ö. 181/797) 'in başını çektiği bu grup, ortaya çıkan yeni konulara ve yaklaşımlara karşın öze dönülmesi gerektiğini ve İslâm'ın Kur'an, Sünnet, Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerine bağlı kalınarak, onların yaşadığı asırdaki İslâm anlayışının yeniden hâkim kılınması gerektiğini söylemiş, gelenekçi bir din anlayışını savunmuşlardır.¹⁷

3./9. asır Selefilik tarihi açısından bir kırılma noktasıdır. Mu'tezili âlimlerle yakınlaşan ve onların görüşlerini benimseyen Abbasi halifesi Me'mun (ö. 218/833), Mihne sürecinde "Hâtku'l-Kur'an" meselesiyle ilgili yaşanan tartışmalarda farklı düşünenlere baskı ve zulümler yapmıştır. Onun bu baskıcı tutumuna karşı, itikadi alanlarda re'ye ve te'vile mesafeli duran metin merkezli Selefî anlayış yani Ehli Hadis ön plana çıkmıştır. Özellikle Halife Mütevekkil döneminde Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)¹⁸ile bu kesimin yıldızı parlamaya başlamıştır. Mu'tezile'ye karşı yürüttüğü mücadele ve Mihne sürecindeki duruşu Ahmed b. Hanbel'i

¹⁶Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.111-112; Mehmet Ali BÜYÜKKARA, *Çağdaş İslami Akımlar*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s.51-55.

¹⁷Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.111-112.

¹⁸164/780 yılında Bağdat'ta doğmuş, Hanbelî mezhebinin kurucu imamı, fakih ve muhaddistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M.Yaşar KANDEMİR "Ahmed b. Hanbel" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt:2, s.75-80.

Ehli Hadîs ve Selef ekolünün yegâne temsilcisi konumuna getirmiştir.¹⁹

Ahmed b. Hanbel'den sonraki Hanbelî âlimler, imamlarını Selefi prensipleri benimseyen ve bu prensipleri bid'at ehline karşı koruyan kişi konumuna çıkarmışlardır. Ahmed b. Hanbel'in de Ehli Hadîs literatürünü oluşturacak şekilde Selefi düşüncenin temellerini atması onun görüşleri etrafında oluşan Selefiyye'yi müstakil bir ekol haline getirmiştir. Her asırda farklı mezheplere mensup âlimler, Ehli Hadîs metodunu benimsemişlerse de Hanbelî âlimlerin bu metodu hararetle benimsemelerinden dolayı bu ekol Hanbelî mezhebiyle özdeşleşmiştir.²⁰

5./11. ve 6./12. asırlarda Selef geleneğinin başlıca temsilcileri arasında kelim metodunu kullanıp, te'vile bazı konularda başvuran ılımlı bir akım ortaya çıkmıştır. Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ²¹ ile başlayan bu akım, Ebü'l-Vefâ İbni Akîl²² ve İbnü'l-Cevzî'yle belirgin hale gelmiştir. Ancak bu âlimler, kendi mezhep mensupları tarafından Selef'in yolundan ayrıldıkları gerekçesiyle eleştirilmişlerdir. Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın nazar ve istidlale dayalı kelim yöntemini Selef

¹⁹Muhyettin İĞDE, *İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016, s.101-107; Sâlim ÖĞÜT, "Ehli Hadis (Fıkıh açısından)", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, c.10, s.508-512; M.Sait ÖZERVERLI, "Selefiyye", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt:36, s.399-402

²⁰Muhyettin İĞDE, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci*, s.101-107; Mehmet Ali BÜYÜKKARA, *Çağdaş İslami Akımlar*, s.57-60; Sâlim ÖĞÜT, "Ehli Hadis (Fıkıh açısından)", *DİA*, s.508-512; M.Sait ÖZERVERLI, "Selefiyye", *DİA*, S.399-402.

²¹380/990 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Tanınmış Hanbelî âlimlerdendir. Kelim, hadis ve tefsir ilimleriyle iştigal etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz KALLEK, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, Cilt:10, s.253-255.

²²431/1040 tarihinde Bağdat'ta doğmuş Hannbeli mezhebini benimsemiş, te'vili çok kullanmakla meşhur olmuş bir âlimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki YAVUZ, "Ebü'l-Vefâ İbni Akîl", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt:19, s.301-304.

metoduyla uzlaştırması, bazı kelimeler terimlerini kullanmaya başlayan ilk âlim olması; Mu'tezile'nin Usûl-i Hamse'sini Selef metoduyla yeniden yorumlaması ve Cedel ilmiyle iştiğal ederek Cedel ilmini Hanbelî fıkıh usulüne uygulamaya çalışması, Selefiyye ekolü açısından bir dönüm noktası olmuştur.²³ Öğrencisi İbni Akîl de ''*Kitabu'l-Cedel*'' adlı eserinde hocasının başlattığı bu çizgiyi geliştirmiş, akli yaklaşımlarla te'vile başvurarak Selefi-Kelami bir model ortaya koymaya çalışmıştır.²⁴

Selef ekolü içerisinde ortaya çıkan Selefi-Kelami metodu benimseyen İbnü'l-Cevzî, bu metodun kökleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bir kısım Hanbelî mezhebi taraftarlarının benimsediği Müşebbihe ve Mücessime ekollerini ise bu metodu kullanmamalarından ötürü tenkit etmiştir. Başta ''*Def'u Şübheti't-Teşbih*'' adlı eseri olmak üzere birçok eserinde bu metodu işlemiş ve bu çizgiyi geliştirmeye çalışmıştır. Ancak maruz kaldığı sert muhalefet sebebiyle mezhep içerisindeki etkinliği azalmıştır.²⁵

²³İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s. 98-99; Yusuf Şevki YAVUZ, "Ebu Ya'la el-Ferra(Kelam)" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, Cilt:10, s.256-258.

²⁴İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.17, s. 179-182; Yusuf Şevki YAVUZ, "Ebü'l-Vefâ İbni Akîl", *DİA*, TDV yayınları, İstanbul, 1999, Cilt:19, s.301-304.

²⁵İbnü'l-Cevzî, *Def'u şübheti't-teşbih*, s.2-3; Sâlim ÖĞÜT, "Ehli Hadis (Fıkıh açısından)", *DİA*, s.508-512;

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN HAYATI VE MEZHEBİ KİMLİĞİ

1.1. Yaşadığı Dönem

1.1.1. Siyasi Durum

Miladi 750 yılında kurulan Abbasi Devleti, Hindistan'dan İspanya'ya uzanan topraklarda hüküm sürmüştür. Irak bölgesini devletin merkezi olarak tercih eden Abbasiler, Bağdat'ı başkent ilan etmişlerdir. İlk zamanlar tek hâkim güç olan Abbasi Devleti, zaman içerisinde siyasi nüfuzunu kaybetmeye başlamış ve Abbasi Devleti'nin toprakları üzerinde ortaya birçok beylik ve hanedanlık çıkmıştır.²⁶

Ortaya çıkan küçük çaplı devletler yine de Abbasilerin siyasi nüfuzunu kabul etmiş, halife adına hutbe okutmuş, para bastırılmış ve hanedan seçimlerinde Abbasi halifelerinin onayını almışlardır. Ancak bunlar zamanla müstakil devletler haline gelmiş, Abbasi hilâfetinin dini-sembolik bir hal almasına sebep olmuşlardır. Bunlardan biri olan Büveyhîler, Abbasilerin gücünün zayıflaması üzerine Bağdat'ta ki karışıklığı fırsat bilerek 334/945 yılında Bağdat'a girmişlerdir. Büveyhîlerin Bağdat'ta hâkimiyeti ele geçirmesinden sonra Abbasi hilâfetinin gücü iyice zayıflamıştır.²⁷

Yaklaşık olarak bir asır Şii Büveyhîlerin hâkimiyeti altında kalan Abbasiler, Büveyhîlerin baskılarından kurtulmak için

²⁶İbnü'l-Cevzî, *Muntazam* c.14, s. 42-43; Hakkı Dursun YILDIZ, "Abbasiler", *DİA*, TDV Yayınları İstanbul, 1988, c.1, s.31-48.

²⁷Erdoğan MERÇİL, "Büveyhîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, c.6, s.496-500; Mehmet Salih ARI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi", *Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2012, s.3-5; Hakkı Dursun YILDIZ, *Abbasiler*, s.31-448

İran da ortaya çıkan ve Sünnîliği benimseyen Selçuklu Devleti'nin sultanı, Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir. 446/1055 yılında Büveyhîleri yenip Bağdat'a giren Tuğrul Bey, Bağdat'ta sükûneti sağlamış ve halifeye yetkilerini geri vermiştir. Yarım asır Selçuklular'ın siyasi hâkimiyeti altında varlıklarını devam ettiren Abbasiler, Selçuklular'ın taht kavgaları nedeniyle zayıflamaya başlamalarından yararlanarak siyasi bağımsızlığını elde etmeye çalışmış; ancak başaramamıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra doğuda giderek büyük tehlike halini almaya başlayan Moğollar, Semerkant ve Buhara gibi şehirlerde büyük katliamlar yaparak batıya doğru ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir. Cengiz Han'ın torunu Hülagü, 1258 yılında Bağdat'a girerek Abbasileri ortadan kaldırmış ve Bağdat'ı yakıp yıkmıştır.²⁸

Abbasilerin gücünün zayıfladığı 6./12. yüzyılda yaşayan İbnü'l-Cevzî, Abbasi ve Selçuklu devletlerinin birbirleriyle olan münasebetlerine ve dönemin siyasi çalkantılarına tanıklık etmiştir. Fatımîlerin 576/1179 yılında yıkılışına, Kudüs'ün haçlılardan geri alınışına ve o dönemde ortaya çıkan birçok hanedanlığın kuruluş ve yıkılışına şahitlik etmiştir.²⁹

İbnü'l-Cevzî, yaşadığı 86 yıllık ömründe altı Abbasi halifesi dönemine tanıklık etmiştir. Bu halifeler sırasıyla şunlardır: El-Müstersîd-Billah (512-529/1118-1135), er-Raşid-Billah (529-530/1135-1136), el-Müktefi-Liemrillah (530-555/1136-1160), el-Müstencid-Billah (555-566/1160-1170), el-Mustazi-Biemrillah (566-575/1170-1180), en-Nasır-Lidinillah (575-622/1180-1225). Ayrıca yaşadığı dönemde 24 vezir işbaşına gelmiştir.

²⁸Hakkı Dursun YILDIZ, "Abbasiler", *DİA*, s.31-448; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, s.496-500; Faruk SÜMER, "Selçuklular", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt:36, s.365-371

²⁹Mehmet Salih ARI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı...", *Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 3-5.

Bunlardan bazıları ona yardımcı olmuş bazıları da ona karşı durmuşlardır.³⁰

1.1.2. İctimai Durum

Düşünce ve olaylar arasında sosyolojik bir bağın olduğu bilinen bir gerçektir. Bir mezhebi veya görüşü değerlendirirken onun içinde bulunduğu dönemi ve geçirdiği evreleri de dikkate almak gerekir. İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı bu dönemde Abbasi Devleti, merkezi otoritesini kaybetmiş ve toprakları üzerinde birçok feodal devlet ortaya çıkmıştır. Birbirleriyle mücadele içerisinde olan bu devletler, gerekli maddi ve askeri gücü halktan ağır vergilerle karşılamaya çalışmışlardır. Bu da beraberinde toplumsal sıkıntıların ve sefaletin yaşanmasına sebep olmuştur.³¹

Bu feodal devletlerden biri de Şiîliği benimseyen Büveyhîlerdir. Büveyhîler Bağdat'ı istila etmiş halifeleri de kendi istekleri doğrultusunda yönetmişlerdir. Büveyhîlerin Bağdat'ta hâkim güç olan Hanbelîlere karşı Şiî çevrelere destek vermeleri, Şiî-Sünnî çatışmalarına yol açmış ve Bağdat'ın defalarca yağmalanmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte iktidardan uzaklaştırılan Mu'tezile'nin yerini alan Hanbelîler, devlet otoritesinin zayıflamasından da istifade ederek, diğer mezhep mensuplarına baskı ve eziyet etmişlerdir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki diğer mezhep mensubu bazı âlimlerin kabri açıları cesetleri yakılmıştır. Bununla birlikte kendilerine muhalif olarak gördükleri bazı âlimlere baskı uygulayarak onları sindirmeye çalışmışlardır. Bunların arasında meşhur büyük İslâm müfessiri ve tarihçi İbni Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) de vardır.³²

³⁰Mehmet Salih ARI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı..." *Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 3-5.

³¹Mehmet Salih ARI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı..." *Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 3-5.

³²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, Cilt:13, s. 200,215; Ramazan ALTINTAŞ, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri", *Selçuklu Medeniyetleri Araştırmaları*

Abbasiler döneminde birçok mezhep kurumsallaşmasını tamamlamış, Şîa, Havâric, Mürcie ve Mu'tezile gibi bazı mezhepler de çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Yine bu dönemde İbni Küllâb el-Basrî (ö. 240/854), Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) ve Buhârî (ö. 256/870) gibi âlimlerin Ehli Sünnet Kelamı'nın zeminini oluşturmalarından sonra³³, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935) tarafından kurulan Eş'arî Kelam ekolü; Bâkılânî (ö. 403/1013), İbni Fûrek (ö. 406/1015), Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037), Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/111) ve Râzî (ö. 606/1210) gibi âlimlerin çalışmalarıyla köklemiştir.³⁴ Bu duruma paralel olarak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) de Maverannahir bölgesinde Ehli Sünnet Kelamı'nın ikinci ekolünü kurmuştur. Böylesine toplumsal çalkantıların yoğun olduğu, İslâmî ilim ve fikirlerin en yüksek noktaya ulaştığı, birçok fikri akım'ın ortaya çıktığı ve mezheplerin birbirinden ayrıştığı 6./12. asırda yaşayan İbnü'l-Cevzî, bu dönemde yaşanan birçok Şîi-Sünnî eksenli fikri ve fiili çatışmalara da şahit olmuştur.³⁵

1.2.İsmi, Nesebi, Künyesi ve Doğumu

Hicri 510/1116 yılı civarında Bağdat'ta dünyaya gelen, Ebu'l-Ferec künyesiyle tanınan âlimin adı Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, lakabı Cemalüddin'dir.³⁶ Doğduğu yıla ilişkin 508/1114, 509/1115 ve 510/1116 yılları gibi farklı rivayetler mevcut olmasına rağmen torunu Sibt İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 654/1256) verdiği bilgiler, babası 514/1120 yılında vefat

Dergisi, Yıl:2018, s.144-145; Hakkı Dursun YILDIZ, "Abbasiler", *DİA*, s.31-48; Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *DİA*, s.496-500.

³³ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.111-112.

³⁴ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.113-115.

³⁵ Hakkı Dursun YILDIZ, "Abbasiler", *DİA*, s.31-448.

³⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 93-94; İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, s. 28.

ettiğinde kendisinin 3 yaşında olması³⁷ ve yine ilk eserini telif ettiği 528/1133'te 17 yaşında³⁸ olması gibi verilerden hareketle 510/1116 tarihinde doğmuş olması muhtemeldir.

İbnü'l-Cevzî'nin soyu, Kureyş'in Teym koluna, Resulullah'ın ilk halifesi Hz Ebubekir'e dayanmaktadır. Torunu Sibte İbnül-Cevzî, dedesinin soy silsilesini; Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Hammadi b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer El-Cevzî b. Abdullah b. Kasım b. Muhammed b. Ebubekir et-Teymî el Kureyşî şeklinde zikretmektedir.³⁹ Dedesi Cafer b. Abdullah el-Cevzî'ye nispetle İbnü'l-Cevzî adıyla tanınmıştır. Kabul edilen görüşe göre dedesi Cafer b. Abdullah'a bu lakabın, yaşadığı mahallede sadece kendi evinin bahçesinde bulunan bir ceviz ağacından dolayı verildiği söylenmektedir. Ayrıca dedesinin, ceviz ticareti yapmasından veya Bağdat'ta ceviz sokağı diye adlandırılan bir sokakta ikamet etmesinden dolayı kendisine bu ismin verildiğine dair rivayetler de mevcuttur.⁴⁰ Saffâr lakabıyla da anılan İbnü'l-Cevzî'ye bu lakap, babasının bakır ticaretiyle uğraşmasından dolayı verilmiştir.⁴¹

Tüccar bir aileden gelen İbnü'l-Cevzî, oğlu Ebu'l-Kasım'a yazdığı *Liftadu'l-kibed ila nasihati'l-veled* adlı eserinde Hz Ebubekir'in soyundan geldiklerini ve ailesinin ticaretle uğraştığını sonradan gelenler arasında sadece kendisinin ilimle uğraştığını belirtmektedir.⁴² Hayatını ilme adayan İbnü'l-Cevzî'nin 537/1132 ile 544/1149 yılları arasındaki hayatıyla

³⁷İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, s. 142; Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94.

³⁸Mehmet Salih ARI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı...", *Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 3-5.

³⁹Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94

⁴⁰Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt: 20, s. 543-549.

⁴¹Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94.

⁴²İbnü'l-Cevzî, *Liftadu'l-kibed ila nasihati'l-veled*, thk. Eşref Abdulmaksud Abdurrahim, El-Mektebetü'l İmam Buhari, Mısır, 1992, s. 78.

ilgili pek bilgiye rastlanmamakla beraber, bu dönemi vaaz ve irşad faaliyetleriyle geçirdiği düşünülmektedir. Dünya işlerine fazla ilgi göstermemiş fakat ilmi konulara çok ilgi göstermiştir.⁴³

1.3. Yetişmesi

Babasını üç yaşındayken kaybeden İbnü'l-Cevzî, babasının vefatından sonra amcasının himayesinde büyümüştür. Babasından kendisine kalan mal sayesinde kimseye muhtaç olmadan rahat bir hayat yaşayan İbnü'l-Cevzî'yi, amcası, İbn Nâsir es-Selâmî'nin (ö. 550/1155) ders halkasına dâhil etmiştir. İbnü'l-Cevzî, bu hocasından Tarih, Hadîs ve Ahlak ilimlerini okumuştur. Hocası İbnu'z-Zağunî'nin (ö. 527/1132) vefatından sonra onun yerine geçerek Bağdat'ta Mansur camisinde ders vermeye başlamıştır. Halife ve vezirlerin yanı sıra fakihlerinde bulunduğu ilim meclislerinde ilmi konuşmalar yapmıştır. 553/1158 yılındaki hac yolculuğu sırasında Bağdat'tan dışarı pek çıkmamıştır.⁴⁴

Kaynaklar tetkik edildiğinde İbnü'l-Cevzî'nin çocukluk ve gençlik yıllarını ilim tahsiliyle uğraşarak çok verimli geçirdiğine, küçük yaşlardan itibaren kendini ilme verdiğine, akranları oyun oynarken kendisinin cami bahçesinde ilimle uğraştığına, cuma günleri dışında dışarı çıkmamaya çalıştığına, insanların arasına pek karışmadığına ve zahidane bir hayat yaşadığına vurgu yapıldığı görülmüştür.

1.4. Son Döneminde Çektiği Sıkıntılar ve Vefatı

İbnü'l-Cevzî, devlet ricaliyle olan ilişkilerine her zaman önem vermiş, oğlu Ebü'l-Kasım Ali'yi Abbasi halifesi el-Müstencid-Billah'ın (ö. 566/1170) veziri Ebü'l-Muzaffer İbni

⁴³İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 62.

⁴⁴Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

Hübeyre'nin (ö. 560/1165) kızıyla evlendirmiştir.⁴⁵ Daha sonra halife Nasır-Lidinillah'ın (ö. 622/1225) Şiî olan İbnü'l-Kessab'ı vezir tayin etmesiyle devlet ricaliyle arası bozulmuştur. İbnü'l-Kessab tarafından Hz Ebubekir'in soyundan gelen bir Nasibî olduğu iddiasıyla Şiî temayüller taşıyan halifeye şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine halife Nasır Lidinillah, onu medresenin vakfından zimmetine mal geçirmek iddiasıyla görevinden azlederek Vasıt'a sürgün etmiş, beş yıl süreyle oradaki bir evde tek başına ikamete mecbur tutulmuş ve bazı kitapları da yakılmıştır.⁴⁶

Oğlu Ebû Muhammed Yusuf'un yaptığı vaazların halifenin annesini etkilemesinin ardından halife tarafından cezası kaldırılmıştır. Bağdat'a geri döndüğünde medrese erbabının yanı sıra başına gelenleri tasvip etmeyen Sûfilerin de katıldığı büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Ömrünün geri kalanını Bağdat'ta irşat faaliyetleriyle geçiren İbnü'l-Cevzî, 12 Ramazan 597/16 Haziran 1201 yılında vefat ettikten sonra Babû Harb kabristanına Ahmed b. Hanbel'in yanına defnedilmiştir.⁴⁷

1.5. İlmi Kişiliği ve Eserleri

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Hanbelî mezhebine tabi olmuş, itikadi olarak ise Selefiyye ekolünü benimsemiştir. Yaşadığı dönemde çok eser telif etmekle meşhur olan İbnü'l-Cevzî, bıkmadan usanmadan eser telif ederek bu yolla İslâm'a hizmet etme inancıyla çalışmıştır. Ancak eserlerini yazdıktan sonra kontrol etmek yerine yeni eser yazmaya başladığı için eserlerinde bazı kronolojik hataların ve bilgi karışıklıklarının olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁴⁸ Hayatını eser telif etmekle

⁴⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.18, s. 219.

⁴⁶Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.377.

⁴⁷Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.376-377; İsmail CERRAHOĞLU, "İbnü'l-Cevzî ve Zadu'l-Mesir ve İlmi't-Tefsir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1987, s.130.

⁴⁸Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.381-383.

geçiren İbnü'l-Cevzî, 300'den fazla eser telif etmiştir. Çok yönlü bir âlim olduğundan pek çok ilim dalıyla ilgili eser telif etmiş,⁴⁹

Bu ilimlerden biri Tarih ilmidir. Bu alanda otorite olarak kabul edilen İbnü'l-Cevzî'nin en kapsamlı eseri *El- Muntazam fi târîhi'l mülûki vel-umem* adlı eseridir. İbnü'l-Cevzî bu eserinde kâinatın ve Hz Âdem'in yaratılışından başlayarak kendi yaşadığı 574/1179 yılına kadar ki olayları kronolojik olarak yıl yıl vermiştir. İbnü'l-Cevzî, bu eserinde olayları ve biyografileri yıllara göre ayrı başlıklar altında zikretmek suretiyle bu ikisini birleştirmiş, tarih yazıcılığına yeni bir soluk kazandırmıştır. Onun bu metodu, torunu Sibt İbnü'l-Cevzî, İbnu's-Sa'î, Zehebî, İbni Şakir el-Kutubî, Yafii, Ebü'l-Fida İbni Kesir, İbni Tağberdî ve İbnu'l-İmad gibi tarihçiler tarafından uygulanmıştır.⁵⁰ Tarih ilmi ile ilgili diğer eserleri, *Sıfatü's-Şafve, Telkihu fühûmi ehli'l-eser fi 'uyûni't-târîh ve's-siyer, el-Misbâhu'l-mudi' fi hilâfeti'l-Müstazî, el-Vefâ bi-ehvâli'l-Mustafâ, Menâkibü 'Ömer b. Hattâb, Menâkibü Ömer b. 'Abdil'azîz, Fezâ'ilü'l-Hasan el-Basrî, Menâkibü Ma'ruf el-Kerhî ve ehbâruh, Menâkibü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, El-'Arûs, A'mârü'l-a'yân, Fezâilü'l-Kuds, Menâkibu Bağdâd.*⁵¹

İlgilendiği bir diğer ilim, Hadis ilmidir. Küçük yaşlardan itibaren Hadis ilmiyle iştiğal eden İbnü'l-Cevzî, Hafizu'l-Irak ve Nasiru's-Sünne lakaplarıyla anılmış, yaşadığı dönemde birçok Hadis hocasından hadis dinlemiş ve birçok öğrencisine de hadis rivayet etmiştir. Selefiyye muhaddislerinin bu konudaki uygulamalarını devam ettirmiş, hadis ehlinin rivayetten ücret almaması gerektiğini savunmuştur. Hadis

⁴⁹İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, s. 28.

⁵⁰Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s.96; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.367; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

⁵¹Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.165-172; İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94; İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, s. 28-30.

metinleriyle ilgili bilgisi takdir edilmiş ancak Hadis Usulünde çok yetkin olmadığı; bazı sahih hadisleri zayıf, bazı zayıf hadisleri de sahih olarak tespit ettiği görülmüştür. Bu alanda başlıca eserlerinden biri *el-Mevzû'ât* isimli eseridir.⁵² Fıkıh konularına göre düzenlediği eseri yaklaşık olarak 1850 haberi ihtiva etmektedir. İbnü'l-Cevzî, bu eserini yaşadığı asırda birçok uydurma hadisin başvuru kaynağı haline gelmesinden dolayı kaleme almıştır. Ancak yaşadığı dönemin şartlarından dolayı rivayetleri değerlendirirken aşırı temkinli davranmıştır.⁵³ Hadis ilmi ile ilgili diğer eserleri, *Câmi'u'l-mesânid ve'l-elkâb*, *et-Tahkik fi ehâdîsi't-Ta'lîk*, *Ahbârü ehli'r-rüsûh fi'l-fikh ve't-tahdîs bi-mikdâri'l-mensûh mine'l-hadîs*, *İ'lâmü ehli'l-ilm bi-tahkiki nâsihi'l-hadîs ve mensûhih*, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vahiye*, *Esmâ'ü'd-du'afâ' ve'l-vazzâ'in ve zikrû men cerehahüm mine'l-e'immeti'l-kibâri'l-hâfizîn*, *el-Keşf li-müşkili's-Sahîhayn*, *el-Kussâs ve'l-müzekkirûn*, *Âfetü ashâbi'l-hadîs ve'r-red 'alâ Abdil'müğîs*, *el-Has 'alâ hıfzi'l-ilm ve zikru kibârü'l-huffâz*, *Meşyehatü İbnü'l-Cevzî*, *el-Hadâ'ik fi 'ilmi'l-hadîs ve'z-zühdiyyât*, *Keşfü'n-nikâb 'ani'l-esmâ' ve'l-elkâb*, *Garîbü'l-hadîs*, *Cüz' fi'esânîdi'l-münferide*, *Dürri'l-eser fi'l-va'zi ve hadîsi seyidi'l-beşer*, *El-Müselselât*, *Manzûme fi'l-hadîs*.⁵⁴

Tefsir ilmiyle de ilgilenen İbnü'l-Cevzî, vaaz kürsüsünde Kur'an'ı baştan sona tefsir edip halka anlatan ilk kişi olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ Tefsir alanındaki en önemli eseri *Zâdü'l-Mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* adlı eseridir.⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, bu eserini daha önce

⁵²Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 96.

⁵³Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.381-383; İbrahim HATİBOĞLU, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hadis İlmindeki Yeri", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt:20, s.550; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549

⁵⁴Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.165-172; İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94; İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, s. 28-30.

⁵⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.18, s. 213.

⁵⁶Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 96.

yazmış olduğu geniş hacimli *el-Muğni* adlı eserinden ihtisar ederek meydana getirmiştir.⁵⁷ O, bu eserini Tefsir kitaplarında gördüğü bazı eksiklikleri gidermek için yazdığını dile getirmiştir. Yine Ulumu'l Kur'an'a dair ilk eser yazan âlimlerden sayılan İbnü'l-Cevzî, bu konuda *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini telif etmiştir.⁵⁸ Zerkeş'i *el-Burhan'ı*,⁵⁹ Süyûtî ise *el-İtkan'ı*⁶⁰ te'lif ettiğinde bu eserden yararlanmışır. Bunların dışında İbnü'l-Cevzî'nin vucuh ve nezair, garip ayetler ve nasih-mensuh konularıyla ilgili yazdığı eserleri, *Tezkiretü'l-erîb fî tefsîri'l-garib*, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh*, *el-Müşaffâ bi-eküffi ehli'r-rusûh min 'ilmi'n-nâsih ve'l-mensûh*, *Tefsîrü Lüğati'l-Kur'ân*, *Muhtasaru Kitâbi'l-Muk'ad ve'l-mukim*, *el-Müctebâ fî 'ulûmi'l-Kur'ân*.⁶¹

O'nun ilmi kişiliğinde Akaid ve Usulü'd-din ilimleri de ağır basmaktadır. Kendi dönemine kadar oluşan ilmi birikime ve disiplinlere eleştirel yaklaşımlarda bulunmuştur. Hanbelî mezhebi içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime fırkalarını eleştirmiş ve bu kapsamda *Def'u şühbeti't-teşbih* adlı eserini kaleme almıştır.⁶² İbnü'l-Cevzî, bu eserinde söz konusu mezheplerin ortaya çıkmalarına sebep olan teşbih ile ilgili nasları incelemiş ve bu fırkaların nasslara yaklaşımlarını eleştirmiştir. Yine Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Kuşeyrî (ö. 465/1072), el-Makdisî (ö. 507/1113) ve Serrâc (ö. 378/988) gibi mutasavvıfların eserlerini

⁵⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 96.

⁵⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 96.

⁵⁹ Abdülhamit BİRİŞİK, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir İlmindeki Yeri", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt:20, s.551.

⁶⁰ Abdülhamit BİRİŞİK, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir İlmindeki Yeri", *DİA*, s.551.

⁶¹ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.165-172; İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94; İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, s. 28-30.

⁶² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 97.

incelemiş, tasavvufta İslâmi hayat tarzıyla bağdaşmayan, vahye ve sünnete aykırı düşünce ve yaşam tarzlarını eleştirmiştir. Bu kapsamda *Telbîsü İblîs* adlı eserini te'lif eden İbnü'l-Cevzî, bu eserinde birçok mezhep ve fırkayı ele alıp tenkit etmiştir.⁶³ Yine bu eserinde Zühhd hareketi ve tasavvufu kapsamlı olarak ele almış ve eleştirmiştir.⁶⁴ Bu alandaki diğer eserleri, *es-Sebât 'inde'l-memât*, *Tezkiretü üli'l-beşâ'ir fi ma'rifeti'l-kebâ'ir*, *Saydü'l-hâtır*, *El-Karâmita*.⁶⁵

İbnü'l-Cevzî'nin ilgilendiği ilim dallarından bir diğeri Fıkıh ilmidir. Fıkhi konularda Ahmed b. Hanbel'in fıkıh metoduyla ilgili eserler yazmıştır. *Bunlar*, *Ahkâmü'n-nisâ*, *Takrîrü'l-kavâ'id ve tahrîrü'l-fevâ'id fi usûli mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, *Minhâcü'l-kâsîdîn*, *Der'ü'l-levm ve'd-daym fi savmi yevmi'l-ğaym*, *Müsîrü'l-garâmi's-sâkin ila eşrefi'l-emâkin*.⁶⁶

İbnü'l-Cevzî, yukarıda zikrettiğimiz ilimler dışında ahlak, anne babaya saygı, tıp, vaaz, irşat, devlet yöneticilerine nasihat konularında da eserler yazmış ve peygamberler, veliler, zahitler gibi meşhur bazı şahsiyetlerin hayatlarıyla ilgili biyografiler telif etmiştir. Bunlar: *Birrü'l-vâlideyn*, *Zemmü'l-hevâ*, *et-Tibbü'r-rûhanî*, *el-Müdhiş*, *el-Muklik*, *Bahrü'd-dümü'*, *el-Mevâ'iz ve'l-mecâlis*, *Et-Tabsira*, *Ru'ûsü'l-kavâir*, *Makâmât*, *Kitâbü'l-Ezkiyâ*, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, *el-Letâ'if fi'l-va'z*, *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, *eş-Şifa' fi mevâ'izi'l-mülûk ve'l-hulefâ*, *Tenbîhü'n-nâ'imî'l-ğumr 'alâ mevâsimî'l-umr*, *Bustânü'l-vâi'zin ve riyâzü's-sâmi'în*, *'Uyünü'l-*

⁶³Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 98.

⁶⁴İbnü'l-Cevzî, *Def'u şühbeti't-teşbih*, s.2-3.

⁶⁵Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.165-172; İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94; İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, s. 28-30.

⁶⁶Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.165-172; İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, s. 284; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94; İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, s. 28-30.

*hikâyât, Mehâsinü'l-âsâr ve ğarâ'ibü'l-ahbâr, Leftedü'l-kebed fi (ila) nasîhati'l-veled.*⁶⁷

1.5.1. Hocaları

İbnü'l-Cevzî, küçük yaşlardan itibaren ilim tahsil etmeye başlamış, yaşadığı dönemde 80'e yakın âlimden ders almıştır. Şimdi İbnü'l-Cevzî'nin ders aldığı hocalardan bazılarını tespit etmeye çalışalım.⁶⁸

Hocalarından biri Ali b. Muhammed Nasr b. Es-Sariz ez-Zağunî (ö. 527/1132). İbnü'l-Cevzî'nin kendisinden çok istifade ettiği hocalarındandır. Ondan Hadis, Tefsir ve Fıkıh ilimlerini okumuştur.⁶⁹ Hocası Zağunî'nin vefatından sonra onun yerine geçmiş, Mansur camisinde vaaz etmeye ve halife ile vezirlerin bulunduğu meclislerde ilmi konuşmalar yapmaya başlamıştır.⁷⁰

Söz konusu hocalarından bir diğeri Ebü'l-Hakem, İbrahim b. Dinar en-Nehrevanî (ö. 556/1160)dir. Bağdat'ta el-Me'muniyye medresesinin hocası, Feraiz ilmini iyi bilen bir zattır. İbnü'l-Cevzî, ondan Fıkıh Usulü ve Feraiz ilimlerini öğrenmiştir. En-Nehrevanî, İbnü'l-Cevzî'nin kabiliyetli olduğunu görünce el-Me'muniyye medresesini ona bırakmıştır.⁷¹

Hadis ilimlerinde istifade ettiği hocalardan biri Ahmed b. Ahmed el-Mutevekkilî (ö. 521/1127)'dir. İbnü'l-Cevzî, hocası el-Mutevekkilî'den çok istifade ettiğini ve ondan birçok hadis rivayet ettiğini belirtmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî, bu hocasından

⁶⁷Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.165-172; İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, s. 284; Sibti İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94; İbni Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, s. 28-30.

⁶⁸Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.165-172; İbni Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, s. 284; Sibti İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94.

⁶⁹Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.18, s. 278-279.

⁷⁰Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 94

⁷¹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17 s. 149-150.

aldığı hadislerin sahih olduğunu vurgulamış ve ondan el yazısıyla hadis icazeti aldığını söylemiştir.⁷²

Bir diğer hocası Ebü'l-Kasım, Hibetullah b. Muhammed b. Abdulvahid b. Ahmed. Abbas b. Hüseyin eş-Şeybanî (ö. 525/1130)'dir. Eş-Şeybanî Irak'ın ve Iraklıların meşhur âlimlerindedir. Hadis sahasında kendisini kabul ettirmiştir.⁷³

İbnü'l-Cevzî'nin istifade ettiği âlimler arasında Ebü'l-İz, Ahmed b. Abdullah b. Muhammed es-Sülemî (ö. 526/1131).⁷⁴ Ebû Ğalib, Ahmed b. Ali b. Hasan b. Bina (ö. 527/1133).⁷⁵ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. El-Mecellî (ö. 525/1130).⁷⁶ Ahmed b. Muhammed b. Abdulkadir Ebü'n-Nasr et-Tûsî (ö. 525/1130).⁷⁷ Ebü'l-Kasım, Zahir b. Tahir b. Ebû Abdurrahman eş-Şehhamî, en-Nisaburî (ö. 533/1139).⁷⁸ Ebû Muhammed, Süleyman b. Mesud b. Hüseyin el-Kessab, eş-Şehhamî (ö. 551/1156) de bulunmaktadır.⁷⁹

⁷²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17, s.246.

⁷³İbnü'l-Cevzî, hocası eş-Şeybani hakkında "Hocam eş-Şeybani uzun bir ömür yaşamış, birçok talebe yetiştirmiştir. Hafızası çok kuvvetli ve kendisi sika (güvenilir) idi. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini ondan dinledim." demiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17, s.268

⁷⁴İbnü'l-Cevzî, Muhaddis olan bu hocasından hadis ilmi okuduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17, s.273.

⁷⁵İbnü'l-Cevzî, bu hocasından hadis dinlemiş ve bu hocam sika idi(güvenilirdi) demiştir. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17, s.277-278.

⁷⁶İbnü'l-Cevzî bu hocası hakkında "Hocam el-Mecelli'yi Sur camisinde ders verirken gördüm ve bende onun ders halkasına katıldım. Kendisinden hadis dinledim. Ondan dinlediğim hadislerin tümü sahihti" demiştir. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17, s.265.

⁷⁷İbnü'l-Cevzî, et-Tusi'nin oğluyla beraber ondan ders almıştır. İbnü'l-Cevzî bu hocası hakkında "Ondan hadis dinledim. Bana rivayet ettiği tüm hadisleri rivayet etmem için bana icazet verdi ve bana güzel Şiirler öğretti." demiştir. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17, s.265-266.

⁷⁸Birçok Al-i isnada sahip hadis rivayet eden muhaddislerdendir. Rivayetlerde doğru sözlü bir insan olduğu ancak farz namazlarını aksattığı belirtilmektedir. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17, s.336

⁷⁹Hadisleri sahih olan bir zat olduğu ve İbnü'l-Cevzî'nin ondan hadis aldığı rivayet edilmektedir. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 18, s.108.

İbnü'l-Cevzî'nin diğer bazı hocaları ise şunlardır: Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebu'l-Fethed-Dineverî (ö. 532/1138). Bağdat'ta bulunan Hanbelî ulemanın önde gelenlerindedir. İbnü'l-Cevzî, fıkıh alanında maharetli bir âlim olan ed-Dineveri'den Fıkıh ve Hadis ilimlerini okumuştur.⁸⁰ Şehde binti Ahmed, lakabı Fehru'n-Nisa'dır. (ö. 574/1179). Hat sanatında çok iyi olduğu ve küçük büyük birçok insana ders verdiği rivayet edilmektedir.⁸¹ Ebu Bekir, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Habib el-Amirî (ö. 530/1136), İbni Cenaze ismiyle meşhur olmuştur. mutasavvıf kelimelerindedir. Hadis ve Fıkıh ilimleriyle iştigal ettiği bilinmektedir.⁸²

1.5.2. Öğrencileri

İbnü'l-Cevzî, Mansur cami başta olmak üzere birçok yerde vaaz ve irşat faaliyetlerine girişmiş, halife, devlet adamları, fakihler ve muhaddislerin bulunduğu ilim meclislerine katılmış, irşad ve tedrisat faaliyetlerinde bulunmuş, ilim halkalarında dersler vererek birçok talebe okutmuştur.⁸³ İslâmî ilimlerin birçok alanında eser telif eden öğrenciler yetiştirmiştir. Bunlardan tarih, hadis, fıkıh, vaaz, tıp, meşhur şahısların hikâyeleri ve daha birçok alanda eser telif eden Talha b. Muzaffer es-Sa'lebî, oğlu Yusuf, torunu Sibte İbnü'l-Cevzî, İbnü'd-Dübeyşî, İbnü'l-Katii, İbnü'n-Neccar el-Bağdadî, Yeldanî, Hafız Abdulğani, Abdullatif el-Harranî, İbni Halil, İbni Abdudaim onun öğrencilerindedir.⁸⁴

İbnü'l-Cevzî'nin en önemli öğrencilerinden biri Hanbelî mezhebi içerisinde fikirleriyle ve yazdığı eserlerle temayüz

⁸⁰İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17, s.327-328.

⁸¹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 18, s.254.

⁸²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c. 17, s.318.

⁸³Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

⁸⁴Zehebî, *Siyeru Alami'n-Nubela*, s. 367; Ebu'l Ferec İbnü'l-Cevzî, *Liftadu'l-kibed*, s. 10.

etmiş olan Muvaffakuddin İbni Kudâme'dir. 571/1147 yılında Nablus'a bağlı Cemal köyünde doğan İbni Kudâme, daha ziyade Muvaffakuddin İakabıyla tanınmıştır. 561/1166 yılında Bağdat'a gelmiş 575/1179 yılında Dımaşk'a gidene kadar burada kalmıştır. Bağdat'ta Abdulkadir Geylanî'den ders alarak tasavvuf hırkasını giymiştir. İleriki zamanlarda da Abdulkadir Geylanî'nin tasavvuf anlayışını devam ettirmiştir. Bağdat'ta kaldığı süre zarfında birçok hocanın yanı sıra İbnü'l-Cevzî'den de ders almıştır. Dımaşk'a geçtikten sonra hocası İbnü'l-Cevzî gibi devlet ricaliyle iyi ilişkiler kurması neticesinde Emeviyye camisinde Hanbelîler için de bir kürsü kurulmuştur. Şüphesiz Muvaffakuddin İbni Kudâme, Selefi-Hanbelî geleneğinin 7./13. yüzyıldaki en önemli simalarından biridir. Selefi-Hanbelî çizgiyi devam ettirmiş ve Hanbelî mezhebi doktrinini gelişmesine yazdığı eserler ve yetiştirdiği öğrencilerle büyük katkılarda bulunmuştur. İslâm dünyasındaki fikri gelişimlerle pek ilgilenmemiş, itikadi anlamda aşırı muhafazakâr bir anlayışı benimsemiştir. Bu yüzden akli önemseyen kelimcileri değerlendirirken onları etraflıca incelemek yerine bütüncül bir yaklaşımla eleştirmiştir. 620/1223 yılında Dımaşk'ta vefat eden İbni Kudâme, Kasiyyun kabristanına defnedilmiştir.⁸⁵

1.6. Mezhebi Kimliği ve Etkileri

Bağdat ilim havzasında yetişen İbnü'l-Cevzî, çok yönlü bir âlimdir. İslâmî ilimlerin hemen her alanına yaptığı te'lifatlarla katkıda bulunmuştur. O, Ahmed b. Hanbel ve arkadaşlarının mezhebini benimsemiş⁸⁶ ve bulunduğu meclislerde onları

⁸⁵Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, s.165-172; Ferhat KOCA, "Muvaffakuddin İbn-i Kudame", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt: 20, s.139-142; Muvaffakuddin İbn-i Kudame, *İsbat-u Sifati'l-'uluww*,(neşredenin girişi) thk. Bedir b. Abdullah Bedir, Daru's-Selefiyye, Küveyt, 1986, s.10-28.

⁸⁶Ashabul-Hadis'in en doğru görüş olduğunu savunan İbnü'l-Cevzî, hayatı boyunca Kelam ilmiyle iştiğal eden Velid b. Eban el-Kerabisî'nin ölüm döşegindeki durumunu şu rivayetle aktarmıştır. Velid b. Eban el-Kerabisî

övmüştür. O, eserlerinde Selef metoduna çokça vurgu yapmış, dinin Kur'an, Sünnet, Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiğini savunmuştur.⁸⁷ Selef'in görüşlerine titizlikle uymuş, naklin olduğu konularda mümkün olduğunca re'ydin kaçınmıştır. Sahâbe ile Tâbiîn neslinin müteşabih nasslarda yoruma başvurmamalarını, *Def'u Şühbeti't-Teşbih* adlı eserinde şu sözlerle savunmuştur. "Şayet Sahâbe ve Tâbiîn bu konularda yorum yapmış olsaydı vahye en yakın nesil olmalarından mütevellit kendilerinden sonra gelen nesiller birçok farklı dini anlayışla karşı karşıya kalmış olurlardı. Onlar teşbih ifade eden nassları yorumlamayarak dinin özünü korumuşlardır."⁸⁸ Ahmed b. Hanbel'in mezhebini benimseme sebebi olarak gösterdiği şu tespiti onun gelenekçi anlayışı ne kadar benimsediğini göstermektedir. "Onun ilimlerde ve Fıkıh ilminde çok maharetli bir âlim olduğunu gördüm. Öyle ki her mesele de Selef'ten bir nass veya uyarıyı dayanak olarak getirmiş ve Selef'in görüşünü benimseyerek sadece nakli ilimleri tasnif etmiştir."⁸⁹

İbnü'l-Cevzî, Kalam ilmini ve kalamcıları eleştirmiş, Kalam ilminin birçok prensibini zararlı bulmuştur. Kalam ilmini

ölüm döşeğindeyken çocuklarına dönerek benden daha iyi Kelama hâkim olan birini tanıyor musun? Oğlu "hayır" der. Tekrar sorar peki beni bunun için suçlu buluyor musun? Oğlu "hayır" der. Bunun üzerine orada bulunanlara size bir tavsiye de bulunayım mı diye sorar. Evet derler. O da onlara size tavsiyem Ashâbü'l-Hadis'in yolunu takip edin hak onlarla beraberdir der. Bkz İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.82-83.

⁸⁷Aklı önceleyen Kalamı reddeden İbnü'l-Cevzî, Kalamcıların hakiki imanın Allah'ı kelami metotlarla araştırarak akulla olabileceğini iddia etmelerine karşı çıkmıştır. İbnü'l-Cevzî, şayet bu en doğrusu olsaydı Resulullah insanlara iman edin dediğinde kelami konuları da araştırın derdi. Ayrıca Kur'an'ın nüzulüne şahit olan ümmetin en hayırlıları olan Sahâbenin de Kalam ilmini bilmediklerini ve bu şekilde akli istidlalleri benimsemediklerini belirtmiştir. Bkz İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.82.

⁸⁸İbnü'l-Cevzî, *Def'u şühbeti't-teşbih*, s.2-3

⁸⁹İbnü'l-Cevzî, *Def'u şühbeti't-teşbih*, s.1

Mu'tezile ile özdeşleştiren İbnü'l-Cevzî, Mu'tezileye eleştirilerde bulunmuştur. Mu'tezile'nin Felsefe ve Mantık gibi din dışı ilimleri İslâm'a uyarlayarak kendi heva ve heveslerinin peşinden gittiklerini söylemiştir. Ayrıca Şafii mezhebi mensuplarının Eş'arîliği kabul etmelerine sıcak bakmamış, onların İmam Şafii gibi bir müctehidi bırakarak ömrünün çoğunu Mu'tezile içerisinde geçiren Eş'ari'nin peşinden gittiklerini söylemiştir. Eş'ari'nin Mu'tezile mezhebini terk ettikten sonra kelami görüşleriyle Ehli Sünnet içerisinde ardı arkası kesilmeyen fitnelere sebep olduğunu söylemiştir.⁹⁰ Hanefileri de eleştiren İbnü'l-Cevzî, başta Ebû Hanife olmak üzere bu mezhebe mensup âlimlerin sahih hadisleri terk ederek re'ye başvurduklarını söylemiştir. Bunların dışında kelamla iştilal eden birçok âlimi de eleştirmiştir.⁹¹

İbnü'l-Cevzî, itikadi meselelerde taklidi caiz görmemiş ve taklitçilikten uzak durmuştur. Mezhep bağınazlığına düşmemiş, gerektiğinde Hanbelî mezhebinin ileri gelenlerinin de görüşlerini tenkit etmiştir.⁹² İbnü'l-Cevzî'nin dikkat çeken bir diğer yönü ise Selefiyye ekolünün yöntemini benimsemesine rağmen itikadi konular dışındaki birçok meselede diğer mezheplerin görüşlerine daha sıcak bakması ve onları savunmasıdır. O, Ehli Sünnet mezheplerinin dışlanmasına karşı çıkmıştır. Bununla birlikte bazen diğer mezheplerin görüşlerine daha sıcak bakmış ve onları savunmuştur. Ancak İbnü'l-Cevzî, bu tutumunu sadece Ehli Sünnet mezheplerine karşı göstermiş, diğer mezhepleri fasid ve batıl olarak değerlendirmiştir.⁹³

⁹⁰İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 29-30.

⁹¹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.8, s. 128-138.

⁹²İsmail CERRAHOĞLU, "İbnü'l-Cevzî ve Zadu'l-Mesir ve İlmi't-Tefsir", *AÜİFD*, s.129.

⁹³Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549

İbnü'l-Cevzî, diğer mezheplere karşı eleştirel bir tutum sergilemesine rağmen onları dışlayan, taassup derecesinde bir Hanbelîliği benimsememiştir. Aksine Selefiyye ekolu içerisinde 5./11. ve 6./12. asırlarda ortaya çıkan, Kelam'a ılımlı yaklaşan bir gruba yakın durmuştur. Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) öncüsü olduğu bu akım, nazar ve istidlale dayalı kelam yöntemini Selef metoduyla uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Mu'tezile'nin Usûl-i Hamse'sini Selefi metotla yeniden yorumlamıştır.⁹⁴

Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan sonra öğrencisi Ebû'l-Vefâ İbni Akîl (ö. 513/1119), bu yeni metodu geliştirmeye devam etmiştir. Ebû'l-Vefâ İbni Akîl, Hanefî bir ailede doğup büyümüş ancak hocası Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın etkisiyle Hanbelîliği benimsemiştir. Ebû'l-Vefâ İbni Akîl, farklı mezheplere mensup birçok hocadan ders almıştır. Bu da onun geleneksel Hanbelî anlayışının dışına çıkıp akli istidlallere yönelmesine sebep olmuştur. Hocası Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın vefatı üzerine onun yerine geçmiş, Mansur camisinde ders vermeye ve vaaz etmeye başlamıştır. Selefi-Kelamî çizgiyi geliştirmeye çalışan Ebû'l-Vefâ İbni Akîl, Selefiyye içerisinde te'vile başvurmakla meşhur olmuş önemli âlimlerdendir. O, dini meselelerde akli istidlallerin kullanılması gerektiğini savunmuş, teşbih ve tecsim ifade eden ahad haberlerin akli istidlallerle te'vil edilmeleri gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte o, akli bir engel bulunmadıkça nassların zahiri anlamlarına bağlı kalınması gerektiğini savunmuştur. Ancak çoğu zaman Hanbelî çevrelerce şiddetli muhalefete maruz kaldığından etkinliği azaltılmıştır. İbnü'l-Cevzî de Ebû'l-Vefâ İbni Akîl hakkında

⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Def'u şühreti't-teşbih*, s.1-4; Abdurrahman b. Ahmed İbni Receb, *ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad, 2005, Cilt:2, s.487; İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 101-104; İbrahim BAYRAM, "İbnü'l-Cevzî'nin Akıl anlayışı", *OMUİFD*, Yıl:2018 s.69-108; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

“O, haberi sıfatların te'vil edilmesi gerektiği hususundaki görüşleri yüzünden bazı mezhep mensupları tarafından baskı altına alınmış ve bu durumdan kurtulmak için halkın önünde itizali görüşlerden tövbe etmek zorunda kalmıştır.” demiştir.⁹⁵

Onlardan sonra gelen İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Vefâ İbni Akîl'in tesirinde kalmış onun kelami çizgisini devam ettirmeye çalışmıştır. Ayrıca o, İslâm dünyasında ortaya çıkan fikri anlayışlara kayıtsız kalamamış ve Selefiyye içerisinde ortaya çıkan bu akıma meyletmiştir. Kelam'ı kökten reddeden Selef düşüncesinin aksine, Kelam'ı tümünden dışlamamış; sadece akli önceleyen ve merkeze yerleştiren Kelam sistemini reddetmiştir. Bir başka ifadeyle kalamcıları ve Kelam ilminin bazı disiplinlerini eleştirmiş; ancak bazı konularda Kelam'a başvurmuş ve bazı kelam terimlerini kullanmıştır. Bu alanda *Def'u Şühbeti't-Teşbih* adlı eserini kaleme almış ve bu eserinde Selefi-Kelami çizginin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Kelami konuları olabildiğince sade ve açık bir dille açıklamaya çalışmış, kelami yöntemlere çok az başvurmaya çalışmıştır. Onun Kelam'a meyletmesini hazmedemeyen bazı Hanbelî çevreler tarafından Selef'in yolundan ayrıldığı gerekçesiyle eleştirildiğinden mezhep içerisinde etkinliği azaltılmıştır.⁹⁶

İbnü'l-Cevzî, Allah'ın zatıyla ilgili konularda te'vili tenzihe ulaşmak için gerekli görmeye birlikte bunun sadece âlimler için söz konusu olduğunu savunmuştur. Avamın kelami konuları tartışmalarını zararlı görmüş ve bu tür konuların avamın zihninde sağlam bir ulûhiyet inancı oluşturmak yerine ulûhiyet inancını sarstığını ifade etmiştir. Avam için ispat yönteminin daha doğru olduğunu söylemiş ve

⁹⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s. 113, 143-144; Yusuf Şevki YAVUZ, "Ebü'l-Vefâ İbni Akîl", *DİA*, s.301-304.

⁹⁶İbni Receb, *ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile*, s.487; İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 101-104; İbnü'l-Cevzî, *Def'u şühbeti't-teşbih*, s.1-4; İbrahim BAYRAM, "İbnü'l-Cevzî'nin Akıl anlayışı", *OMUİFD*, s.69-108; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

peygamberlerin de bu yöntemi kullandıklarını ifade etmiştir. Kur'an'ı Kerimde de birçok ayette teşbih ifade eden lafızların kullanılma sebebinin avamın zihninde sağlam bir ulûhiyet inancı oluşturmak olduğunu belirtmiştir.⁹⁷

Aklın ihmal edilmesine de karşı çıkan İbnü'l-Cevzî'ye göre akıl tabiat kanunlarını kavrayabilme gücüne sahip olmakla birlikte tüm varlık ve olayların hikmetlerini kavrayabilecek güçte değildir.⁹⁸ O, akli vahyin muhatabı olarak görmüş ancak aklın vahyi kavrayamadığı yerlerde nakle karşı teslimiyet göstermesi gerektiğini savunmuştur.⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, mezhep içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime gibi aşırı fikirlerin aklın ihmal edilmesinden kaynaklandığını vurgulamıştır.¹⁰⁰

Devlet ricaliyle iyi ilişkiler kuran İbnü'l-Cevzî başta Şîa olmak üzere Hanbelî mezhebi içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime gibi fikri akımlara karşı vaaz ve irşat faaliyetlerinde bulunmuş; hayatı boyunca birçok eser telif etmiştir. Telif ettiği eserlerle İslâm'ın özüne uygun olmadığını düşündüğü birçok fikri akımı eleştirmiş ve kendisinden sonra gelen birçok müellifi etkilemiştir. Bunlardan biri de onun meşhur öğrencilerinden 7/13. yüzyılda Hanbelî mezhebi içerisinde fikirleriyle ve yazdığı eserlerle temayüz etmiş Muvaffakuddin İbni Kudame'dir. İbnü'l-Cevzî, Selef ekolü içerisinde ortaya koyduğu fikirlerle İbn-i Teymiye (ö.

⁹⁷İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 101-104; İbnü'l-Cevzî, *Def'u şühbeti't-teşbih*, s.1-4; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

⁹⁸İbnü'l-Cevzî, *Def'u şühbeti't-teşbih*, s.1-4; Sâlim ÖÇÜT, "Ehli Hadis(Fıkıh açısından)", *DİA*, s.508-512; İsmail CERRAHOĞLU, "İbnü'l-Cevzî ve Zadu'l-Mesir ve İlmi't-Tefsir", *AÜİFD*, s.129; Ramazan ALTINTAŞ, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri", *SMAD*, s.144-145; M.Sait ÖZERVARLI, "Selefiyye", *DİA*, s.399-402; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

⁹⁹İbni Receb, *ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile*, s.487; İbrahim BAYRAM, "İbnü'l-Cevzî'nin Akıl anlayışı", *OMUİFD*, s.69-108.

¹⁰⁰İbnü'l-Cevzî, *Def'u şühbeti't-teşbih*, s.1.

728/1328)'yi de etkilemiş ancak yer yer eleştirilerine de maruz kalmıştır.¹⁰¹

Eserlerinde dini ilimlerin yöntemlerinin yenilenmesi gerektiğini savunmuş, İslâm'ın özünüle bağdaşmayan yöntemlerin terk edilmesi gerektiğini savunmuştur. Yine İslâm'ı doğru bir şekilde kavrayamayan bazı kimseler yüzünden halkın dini anlayışının doğru istikametten kaydığını, bunların yerine bazı bid'at ve hurafelerin ihdas edildiğini söylemiş ve bu durumun Kur'an, Sünnet ve Selef'in görüşleri ekseninde yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuştur. Vaaz ve irşat faaliyetlerine çok önem veren İbnü'l-Cevzî, hayatı boyunca vaaz kürsülerinde halka nasihatlerde bulunmuş ve onları doğru yola iletmeye çalışmıştır. Yaşadığı dönemde ortaya çıkan ve İslâm tarihinde birçok uydurma rivayetin çıkış kaynağı olarak gösterilen kıssacı vaizlere yönelik eleştirilere yeni bir ivme kazandırmış, asıl sorunun vaizler değil kullandıkları uydurma rivayetler olduğunu bizzat vaaz kürsüsünde vaaz ve irşat faaliyetlerinde bulunarak göstermiştir.¹⁰²

¹⁰¹İbnü'l-Cevzî, *Def'u şübheti't-teşbih*, s.1-4; Ramazan ALTINTAŞ, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri", *SMAD*, s. 144-145; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

¹⁰²İbnü'l-Cevzî, *Def'u şübheti't-teşbih*, s.1-4; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549; Ramazan ALTINTAŞ, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri", *SMAD*, s.144-145.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN MEZHEP VE EKOLLERE DAİR GÖRÜŞLERİ

6./12. yüzyılda yaşayan İbnü'l-Cevzî, yaşadığı dönemde Bağdat'ın Selefiyye/Hanbelî ekolüne mensup önemli âlimlerdendir. İslâmi ilimlerin hemen her alanında 300'den fazla eser yazmıştır. Akaid alanında da birçok eser yazmış, yaşadığı döneme kadarki dini meseleleri eserlerinde işlemiştir. Binaenaleyh eserlerinde yaşadığı döneme kadar ortaya çıkan mezhep ve ekollere de yer vermiştir. Ancak mezheplerle ilgili meseleleri ve mezhep çatışmalarını daha çok tarihi veriler üzerinden işlemiştir.

Biz de bu bölümde İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîsü İblîs*, *Saydü'l-hâtır*, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki ve'l-ümem* ve *Def'u Şühbeti't-Teşbih* adlı eserleri merkezde olmak üzere mezhep ve ekollere dair görüşlerini ele alacağız.

İbnü'l-Cevzî, genel olarak eserlerinde mezhep ve ekolleri farklı başlıklar altında yeri geldikçe ele almıştır. Ancak *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki ve'l-ümem* adlı eserinde Karmatîleri özel bir başlık altında işlemiştir. Diğer mezhep ve ekollere dair görüşlerini ise daha çok *Telbîsü İblîs* adlı eserlerinde ele almış, mezhepleri 73 fırka hadisine göre tasnif etmiştir.

Biz de ilk olarak İbnü'l-Cevzî'nin Ehli Sünnet'in bilinen genel görüşünden farklı bir bakış açısıyla değerlendirdiği ilk dönem olaylarından Kırtas hadisesi ile Hilâfet meselesini ele almaya çalışacağız. Ardından İbnü'l-Cevzî'nin mensubu olduğu Hanbelî mezhebini daha sonra sırasıyla Eş'arîliği, Hâricîliği, Mu'tezile'yi ve Şîa mezheplerini, son olarak da *Telbîsü İblîs* adlı eserinde tasavvuf ekolüne çokça vurgu yapmasından ve Hanbelî geleneğe uygun farklı bir bakış açısıyla ele aldığından dolayı tasavvuf ekolünü işleyeceğiz.

Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin mezheplerle ilgili yaptığı tasnifin daha iyi anlaşılması açısından çalışmamızın sonuna İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı fırka tasnifine ait bir tablo ekleyeceğiz.

2.1.İbnü'l-Cevzî'nin Hz. Peygamber Sonrası Hadiseleri Tahlili

Mezhep ve ekollerin ortaya çıkışında ve şekil almasında ilk dönem olaylarının önemli bir etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca bizzat vahye muhatap olmalarından ve Resulullah'a arkadaşlık etmelerinden dolayı İslâm'ın ilk kaynaklarının tümü bu nesilden aktarılmıştır. Bu nedenle her mezhep ve ekol meşrutiyetini ortaya koymak için kendini ilk döneme dayandırmaya çalışmıştır. Binaenaleyh İbnü'l-Cevzî de ilk dönem olaylarını *el-Muntazam* adlı eserinde tahlil etmiştir.

İbnü'l-Cevzî, söz konusu hadiseleri tahlil ederken ilk önce Hz Ebubekir'in Resulullah'tan sonra halife olmasının elzem olduğunu ispata girişmiştir. Bu bağlamda Resulullah'ın kırtas olayında Hz Ebubekir'in kendisinden sonra halife olmasını açık bir şekilde belirttiğini iddia etmiştir. İbnü'l-Cevzî, bu hususta yaygın olarak bilinenin aksine zayıf olarak nitelendirilen bir rivayete dayanarak Kırtas hadisesini farklı bir şekilde ele almıştır. Hz Aişe'ye dayandırdığı zayıf rivayete göre Resulullah, ölüm döşegindeyken yanında Hz Ebubekir'in de bulunduğu bir sırada Abdurrahman b. Ebubekir'e "bana bir kâğıt parçası veya bir levha getirin ki benden sonra insanlar, Ebubekir hakkında ihtilafa düşmesin" demiştir. Rivayetin devamında Hz Aişe, Abdurrahman b. Ebubekir'in kalkacağı zaman Resulullah, Hz Ebubekir'e "Allah, senin hakkında müminlerin ihtilaf etmesine izin vermeyecektir." dediğini aktarmaktadır.¹⁰³

Hz Ebubekir'in hilâfetini ispat bağlamında ileri sürdüğü diğer bir delil ise Resulullah'ın ölüm döşeginde rahatsızlığı

¹⁰³ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.4, s.32.

arttığında Hz. Ebu Bekir'e namaz kıldırmaı emretmesidir. Rivayete göre Hz. Peygamber, Hz Aişe'ye "Ebubekir, insanlara namaz kıldırın demiş." O da "Ya Resulullah, Ebubekir yumuşak huylu bir insandır. Eğer sizin yerinize geçerse insanlar onu dinlemezler. Ömer'e emredin o kıldırın demiş." Bunun üzerine Resulullah emri tekrar ederek "Ebubekir, insanlara namaz kıldırın demiştir." Hz Aişe, Resulullah'ın emrini Hz Hafsa'ya iletmiş, o da "Ya Resulullah Ebubekir yumuşak huylu bir insandır. Eğer sizin yerinize geçerse insanlar onu dinlemezler. Ömer'e emredin o kıldırın" demiştir. Bunun üzerine Resulullah, "siz ellerini kesen kadınların Yusuf'u kandırmaya çalıştığı gibi beni kandırmaya çalışıyorsunuz. Ebubekir'e söyleyin insanlara namazı o kıldırın" demiştir.¹⁰⁴

İbnü'l-Cevzî, hilâfet meselesinde Şîî çevrelerin Hz. Peygamber'den sonra Hz Ali'nin imametini ispat bağlamında ileri sürdükleri görüşleri çürütmek için Hz Ali'den de bazı rivayetler aktarmıştır. Ondan aktardığı rivayetlerde Hz Ali'nin de Hz Ebubekir'in hilâfetini elzem gördüğünü ileri sürmüştür. Bu rivayetlerden iki tanesi şöyledir.

Birinci rivayette İbnü'l-Cevzî, Muhammed b.Hanefiyye (ö. 81/700)'den şöyle bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre Muhammed b. Hanefiyye Hz Ali'ye "Baba, Resulullah'tan sonra en hayırlı insan kimdir, diye sordum. O, Ebubekir dedi. Ondan sonra kimdir dedim. Ömer dedi." Muhammed b. Hanefiyye, ondan sonra kimin daha hayırlı olduğunu sormaya korktuğunu; ancak bunun üzerine Hz Ali'nin devam ederek ondan sonra da Osman'dır dediğini aktarmaktadır. Muhammed b. Hanefiyye, peki ondan sonra sen misin diye sordum. Bana ben sıradan bir Müslüman'ım dedi."¹⁰⁵

İkinci rivayette ise bizzat Hz Ali'den şöyle bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre Hz Ali, "Resulullah vefat ettiğinde

¹⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.4, s.31.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.4, s.63.

durumumuza baktık ve Resulullah'ın Ebubekir'i namazda bize öncelediğini gördük. Bizde Resulullah'ın dinimiz için öncelediği kişiyi dünya işlerimizde de önceledik ve Ebubekir'e biat ettik." demiştir.¹⁰⁶

Yaşadığı dönemde Bağdat'ta birçok Şii-Sünnî çatışmasına tanık olan ve hem Hanbelîliği savunmasından hem de Hz Ebubekir'in soyundan olmasından ötürü bizzat bu tartışmaların odağında yer alan İbnü'l-Cevzî'nin, Hz Ali ile ilgili aktarmış olduğu rivayetlerde bu etkenlerin tesirinde kaldığı görülmektedir. Onun aktarmış olduğu bu rivayetlerle yaşadığı dönemde Ehli Sünnet'i savunmaya çalıştığı; ancak bu rivayetlerle Ehli Sünnet'in genel görüşüne ters düştüğü görülmektedir. Zira Ehli Sünnet'in halifelerle ilgili rivayetlerine bakıldığında genel görüşün hilâfet sırasının fazilet sırası olduğudur. Binaenaleyh Hz Ali'nin hilâfet sırasının aynı zamanda fazilet sırası olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu da Hz Osman'dan sonra en faziletli kişinin Hz Ali olduğunu göstermektedir. Oysa İbnü'l-Cevzî, Hz Ali'den aktarmış olduğu rivayette Hz Osman'dan sonra en hayırlı kişinin kim olduğunun belli olmadığını söylemekte ve bir nevi Hz. Ali'yi fazilet sırasında ihmal etmektedir. Öte yandan Ehli Sünnet'in genel görüşüne göre Resulullah'ın hastalandığı sırada Hz Ebubekir'i insanlara namaz kıldırma görevlendirmesi gibi hususlar Hz Ebubekir'in hilâfetini gösteren açık deliller değil, işari delillerdir. Bununla birlikte şayet İbnü'l-Cevzî'nin belirttiği gibi Resulullah kendisinden sonra Hz Ebubekir'in halife olması gerektiği hususunda ilahi bir vahye muhatap olsaydı veya bunu tavsiye etseydi Sahâbeler arasında herhangi bir ihtilaf olmaz ve Beni Sakife de halife arayışına girmezlerdi.

Hz Osman'ın hilâfeti meselesinde de aynı tavrı segileyen İbnü'l-Cevzî, Hz Osman dönemini ele alırken kullandığı rivayetlerde yaşadığı dönemin önemli problemlerinden biri

¹⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.4, s.66.

olan Ehli Beyt meselesinde Şîa'ya tepki olarak Hz Ali'yi öven rivayetler yerine Hz Ali'nin Hz Osman'ı övdüğü rivayetleri öncelediği görülmektedir.¹⁰⁷ İbnü'l-Cevzî'nin söz konusu rivayetlerinden iki tanesi şu şekildedir. İlkinde Hz Ali, Hz Osman'ın şehit edilmesi hadisesinde yaşanan olaylarla ilgili bir örnek vermiş¹⁰⁸ ve Hz Osman'ın şehit edildiği gün bende zayıf davrandım diyerek kendisini suçlamıştır.¹⁰⁹

İkinci rivayette ise İbnü'l-Cevzî, Muhammed b. Hanefiyye'ye dayandırdığı rivayette Hz Osman'ın şahadetinden sonra Sâhabe, Hz Ali'ye gelerek Hz Osman'ın şehit edildiğini ve yerine birinin geçmesi gerektiğini, aralarında kendisinden daha hayırlı ve Resulullah'a daha yakın hiç kimsenin bulunmadığını söyleyerek halife olmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Hz Ali, benim vezir olmam emir olmamdan daha hayırlıdır demiştir. Onlar da hayır vallahi senden başkasına biat etmeyiz demişlerdir. Bunun üzerine Hz Ali, bu görevi yalnızca Müslümanlar'ın rızası için kabul

¹⁰⁷İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblis*, s.94-99.

¹⁰⁸Hız Ali'nin rivayette verdiği örnek şöyledir. Vaktiyle bir çayırdaki beyaz, siyah ve kırmızı 3 öküz ile bir aslan yaşamış. Aslan, öküzler birlik olduğundan onlara zarar veremiyormuş. Ancak aslan bir gün siyah ve kırmızı öküzlere gelerek benim sizinle bir derdim yok sizde benim gibi sıradan renklere sahipsiniz ama beyaz öküz öyle mi çok dikkat çekici parlak bir renge sahip, onu bana bırakın mutlu mesut yaşayalım bu çayırdaki demiş ve her iki öküz de bu teklifi kabul etmiştir. Beyaz Öküz'ü yiyen aslan bu sefer Kırmızı olanına gelerek benim sizinle bir derdim yok zira biz sıradan renklere sahibiz ama siyah öküz öyle mi, onun rengi beni kızdırıyor onu bana ver çayırdaki mutlu mesut yaşayalım demiş ve kırmızı öküz de bunu kabul etmiştir. Siyah öküzü de yiyen aslan tek başına kalan kırmızı öküze gelerek şimdi seni de yiyeceğim demiştir. Durumu anlayan kırmızı öküz, aslana bana müsaade et üç kez feryat edeyim sonra beni ye demiş. Öküzün bu isteğini kabul eden aslan onun bağırmasına izin vermiştir. Öküz de üç kez keşke bende beyaz öküzün yiyildiği gün yiyilseydim diye feryat etmiştir. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.5, s.61.

¹⁰⁹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.5, s.61.

ettiğini beyan etmiş ve kendisine Mescidi Nebevi'de biat edilmiştir.¹¹⁰

İbnü'l-Cevzî'nin bu iki rivayet ve genel olarak Hz Ali hakkındaki rivayetleri dikkatle incelendiğinde onun yaşadığı dönemde vuku bulan Şii-Sünnî çatışmalarının etkisinde kaldığı görülmektedir.

2.2.Hanbelîlik

Emevileri devirerek başa gelen Abbasiler, zaman zaman dini meselelere doğrudan müdahale etmişlerdir. Özellikle halife Memun ile başlayan Mu'tasım ve Vasık ile devam eden dönem (218/833-234/849), hem Mu'tezilî fikirler için hemde karşıt görüşler için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Halku'l-Kur'ân meselesinin ortaya atılması ve birçok âlimin sorguya çekilip işkenceye maruz bırakılması bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu hadiselerle birlikte Abbasi hilâfeti dini anlamda güç kaybetmeye başlamıştır. Vasık'tan sonra hilâfet makamına gelen Mütevekkil, kendi döneminde Mihne sürecini sona erdirmiş ve Mu'tezile mensuplarını devlet kademelerinden uzaklaştırmıştır. İşte bu dönemde Mihne sürecindeki tutumuyla ön plana çıkan Ahmed b. Hanbel ve onun fikirleri etrafında ortaya çıkan Hanbelî mezhebi, ön plana çıkmaya başlamıştır. Rivayet merkezli katı bir üslubu benimseyen Ahmed b. Hanbel ve onun fikirlerini benimseyen Hanbelîler, Abbasi yönetiminin desteğiyle başta Şii'ler olmak üzere diğer mezhep mensuplarını sindirme faaliyetlerine girişmişlerdir.¹¹¹

¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.5, s.63.

¹¹¹ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s. 286-289; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s.177-179; İbnü'l-Cevzî, *Menakibü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Daru Hicr, Cize, 1988, s.40-69; İhsan Süreyya Sırma, *Abbasiler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017, s.9-13; Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi bir Mezhep olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci*, s.68-71; Ferhat KOCA, *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbelî Mezhebi*, Ankara Okulu, Ankara, 2011, s.37-52.

Ne var ki süreç içerisinde Abbasilerin merkezi otoritesinin zayıflaması üzerine birçok küçük çaplı devlet/otorite merkezi vücut bulmuştur. Bu da beraberinde birçok farklı fikrin ve oluşumun ortaya çıkmasına ve daha rahat gelişmesine olanak sağlamıştır. Önceleri faaliyetlerini gizli olarak yürüten söz konusu oluşumlar, zayıflayan siyasi otorite karşısında bu faaliyetleri açıkça yapmaya başlamışlardır. Bu nedenledir ki; bu dönemde birçok mezhep çatışması yaşanmıştır. Devlet desteğini arkasına alan bazı Hanbelî çevreler, Bağdat'ta farklı fikirlere ve diğer itikadi ekollere büyük baskılar yapmış; hatta evlere baskınlar düzenlemişlerdir. Bu baskılardan bazı detaylardaki farklı fikirlerinden dolayı kimi zaman kendi müntesipleri de nasiplerini almışlardır. Bunlar arasında en çok bilineni müfessir ve tarihçi İbni Cerîr et-Taberî (ö. 310/923)'dir. İbnü'l-Cevzî, İbni Cerîr et-Taberî'nin Râfizî olmakla ve ilhadla suçlandığını; ancak tüm bunların doğru olmadığını söylemiştir.¹¹² İbnü'l-Cevzî, Hanbelîlerin baskısı yüzünden Hanbelî âlim Ahmed b. Ali b. Türkan'ın Hanbelîlik'ten Şafiiliğe geçtiğini belirtmiştir.¹¹³

Söz konusu dönemde yaşayan İbnü'l-Cevzî, kendisi bir Hanbelî olmasına karşın Hanbelîlik içerisinde ortaya çıkan aşırı fikirlere karşı çıkmış, diğer mezhep mensuplarına karşı şiddet ve sindirme faaliyetlerini eleştirmiştir. Mezhep taassubuna karşı çıkan İbnü'l-Cevzî, her ne kadar Hanbelîliği benimsemişse de herhangi bir konuyla karşılaştığında diğer Ehli Sünnet mezheplerinin de görüşlerini dikkate almış; hatta bazen Hanbelî mezhebinin görüşlerini bırakıp diğer Ehli Sünnet mezheplerinin görüşlerini tercih etmiştir. Ancak İbnü'l-Cevzî, bu tutumunu sadece Ehli Sünnet mezheplerine

¹¹²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.13, s.217; Ramazan ALTINTAŞ, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelam Münasebetleri", *SMAD*, s.144-145.

¹¹³İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.17, s.225.

karşı göstermiş, diğer mezhepleri fasid ve batıl olarak değerlendirmiştir.¹¹⁴

İbnü'l-Cevzî, Hanbelîlik içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime fikirlerine de karşı çıkmıştır. Zira İbnü'l-Cevzî, bazı meselelerde Kelam prensiplerini kullanmıştır. Hanbelî mezhebinin haberi sıfatlar konusundaki genel tutumunu benimsememiş, bu konuda Kelam'a başvurmuştur. Nassların zahiri anlamlarında ele alınıp yed, vech ve istiva gibi kavramların Allah'a nispet edilmesini uygun görmemiştir. Allah'ın elinin ve yüzünün olduğunu savunan Müşebbihe ve Mücessime'nin bu fikirlerini eleştirmiştir. O, bu tür nassların te'vil edilmesi gerektiğini; ancak bu te'vilin yerine göre bizzat Kur'anla veya Kur'an'ın genel yapısına ters düşmeyecek şekilde yapılması gerektiğini şart koşmuştur. Hanbelî mezhebi içerisinde Müşebbihe ve Mücessime fikirlerinin doğmasına akli istidlallerin tamamen devre dışı bırakılmasının sebep olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁵

İlahi sıfatlar konusunda teşbih ifade eden lafızların, muhkem ayet ve hadislerle te'vil edilmesi gerektiğini savunan İbnü'l-Cevzî, teşbih ifade eden bazı lafızları bizzat te'vil etmiştir. Müşebbihe ve Mücessime taraftarlarının Allah'ı cisim olarak telakki etmelerini, ona dokunulabileceğini ve teşbih ifade eden lafızları te'vil etmemelerini eleştirmiştir. Onların Ahmed b. Hanbel'in mezhebine leke sürdüklerini, akıllarını kullanmadıklarını ve imamlarının yolundan saptıklarını öne sürmüştür. Bu çevrelerin haberi sıfatları te'vil etmeyerek Allah'ın zati sıfatlarının sayısını arttırdıklarını ve teşbih ifade eden lafızları zahiri manalarıyla yorumlayarak Hanbelî mezhebinin Müşebbihe ve Mücessime ile anulmasına sebep olduklarını ifade etmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin bu sözleri onun

¹¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 84-85; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.84-85; Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

¹¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Def'u Şühbeti't-Teşbih*, s.2-3. İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 84-85; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.84-85.

haberi sıfatlar konusunda teşbihe kaçmamak ve tenzihe ulaşmak için te'vili gerekli gördüğünü göstermektedir.¹¹⁶

İbnü'l-Cevzî'nin kelami konularda mezhep içerisindeki özgünlüğünü yukarıda belirtilen konularda görmekteyiz. Zira Selefiyye, kelami metotları tümünden reddederken o, kelam metodunu tümünden reddetmemiş sadece akli önceleyen Kelam ilmine karşı çıkmıştır. Onu Selefiyye içerisinde diğer âlimlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri onun Kelam'a yaklaşımıdır. O, Kelam'ın gerekli olduğunu ancak bu gerekliliğin sadece âlimler için söz konusu olabileceğini savunmuştur. Kelam'ın tenzihe ulaşmak için gerekli olduğunu savunmuş fakat Kelam ilmiyle iştigal edenlerin bu ilmi, avama aktarmasını yanlış bulmuştur. Kelam ilminin avamın zihnindeki Ulûhiyet inancını sarstığını ifade etmiş, bunun yerine avam için ispat yönteminin kullanılması gerektiğini savunmuştur. Kur'an-ı Kerimdeki ayetlerde de bu yöntemin kullanıldığını belirtmiştir.¹¹⁷

Selef'in insanları Kelam ilmiyle iştigal etmekten nehiyetmesini de ele alan İbnü'l-Cevzî, onların insanların Kelam'a meylederek güç yetiremeyecekleri konularda var olan bilgilerle iktifa etmeyip yanlış düşmelerinden endişe ettiklerini belirtmiştir. Zira onlara göre insanlar, sadece cisim, cevher ve araz gibi şeyleri bilebileceğinden bunların dışında kalan şeyleri kavramaktan acizdirler.¹¹⁸

İbnü'l-Cevzî, kelami birçok prensibi kullanmakla birlikte cevher, araz ve cüz' la yetecezza gibi tartışmaları gereksiz görmüştür. O, insanın akıl gücünü aşan meselelerde teslimiyet göstermesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁹ Öte yandan İbnü'l-Cevzî'yi Selefiyye ekolü içerisinde farklı kılan bir diğer konu

¹¹⁶İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 84-85-101-183-224; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.80.

¹¹⁷İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s.84-85, 269-270, 264, 224-225, 183-187, 101-104; İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s.80.

¹¹⁸İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 84-85, 269-270, 264, 224-225, 183-187, 101-104.

¹¹⁹İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 84-85, 269-270, 264,224-225,183-187, 101-104.

itikadi meselelerde taklidi caiz görmemesidir.¹²⁰ Zira Selefiyye ekolü itikadi meselelerde Selef'i taklit etmeyi gerekli görmüş, yoruma müsaade etmemiştir. İbnü'l-Cevzî ise Yahudi, Hristiyan ve Cahiliyye dönemindeki Arapların atalarını taklit etmelerinden dolayı sapıttıklarını belirtmiştir. Ayrıca şahısları taklit etmenin mezhep bağnazlığına sebep olduğunu vurgulamıştır.¹²¹

İbnü'l-Cevzî'nin Kelam'a yaptığı eleştiriler dikkatle incelendiğinde kelamı çok ciddi tenkit etmesine rağmen onu tamamen reddetmeyip Kelam'ın gerekli olduğunu kabul ettiği; ancak sınırlı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisinin de birçok itikadi konuda kelami prensipleri kullandığı ve Kelam'a başvurduğu görülmektedir. Bu bağlamda onun reddettiği, akli önceleyen ve merkeze yerleştiren Kelam anlayışıdır. Selefiyye içerisinde ilk defa Kadi Ebû Ya'la el-Ferrâ ile başlayıp, Ebu'l-Vefa İbni Akîl ve İbnü'l-Cevzî'yle devam eden Selefi-Kelami metotun ortaya çıkmasında o dönemde Bağdat'ta Hanbelîlerin mücadele ettiği Eş'ariler, İmamiyye ve Batnîlerin kelami prensipleri kullanmasının önemli bir etkisi vardır. Zira bu gruplarla yapılan mücadeleler sonucunda bir tarafta karşıtlık üzerinden tamamen içe kapanan Müşebbihe ve Mücessime fikirlerini savunan bir grup ortaya çıkmıştır. Diğer tarafta ise her ne kadar Hanbelîler, temelde Kelama karşı çıkmışlarsa da kelamı kullanan gruplarla mücadele edebilmeleri ve varlıklarını devam ettirebilmeleri için bazı akli istidlelerin kullanılmasına ılımlı yaklaşan Selefi-Kelami bir grup da ortaya çıkmıştır.

İbnü'l-Cevzî'nin kelami konularla ilgili diğer bazı özgün görüşleri şunlardır. İbnü'l-Cevzî'ye göre sahih hadis bulunduğunda kıyas yapılamaz ve kıyas, sahih hadisin

¹²⁰ İbnü'l-Cevzî burada avam için Kelam'ı caiz görmediğinden; avamın sadece asıl sayılabilecek itikadi meseleleri öğrenmesi gerektiğini, fer'i meselelerde ise taklidin caiz olduğunu belirtmiştir. Bkz İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s.80

¹²¹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.80

önüne geçirilemez.¹²² Kur'an'ın mahlûk olup olmadığını tartışmak faydasız ve gereksiz sözlerden ibarettir. Zira bu konu, Selef'in tartıştığı bir konu değildir. İman-küfür, hidayet-delalet, itaat-isyan gibi fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Bunların oluşmasında beşeri iradenin rolü söz konusu değildir. Bununla birlikte insanın fiillerinden sorumlu tutulması zulüm değildir. Zira bazı ayetlerde kulların fiillerini dilediği gibi işlediği ve onlara rahmetle muamele edildiği ifade edilmiştir.¹²³ Kaza ve kader'in sırrı bilinmeyeceği için bunun teslimiyetle karşılanması gerekmektedir.¹²⁴ Resulullah'ın Kur'an dışında mütevatir mucizesi yoktur. Ancak hissi mucizeler hususunda nakledilen ahad rivayetler, başka mucizelerin de olduğu sonucuna götürmektedir.¹²⁵

2.3. Eş'arîlik

2./8. asırda Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)'den itibaren oluşmaya başlayan Ehli Sünnet akaidi, bir taraftan nasrlara sınımsız sarılmayı zaruri ve yeterli gören İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin başını çektiği Ehli Hadîs, öbür taraftan itikadi konuları, nasrları esas alarak akli ilkelerle teyit etmeyi gerekli gören Ebû Hanîfe ve öğrencileri, ayrıca Ehli Sünnet Kelamı'nın temelini oluşturan İbni Küllâb el-Basrî(240/854), Hâris el-Muhâsibi (ö. 243/857), Ebû Ali el-Kerâbîsî (ö. 248/862) ve Ebû'l-Abbas el-Kalânîsî gibi âlimlerin görüşleri ve yazdığı kitaplar, 4./10. yüzyılın başlarında köklü Sünnî kelim mekteplerinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bunların yanı sıra Mu'tezile'nin akli önceleyen bir metot takip etmesi ve Mihne sürecinde Abbasi halifelerinin desteğini

¹²²İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 84-85; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.80.

¹²³ En'am, 6/12, 54, 148.

¹²⁴İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 84-85-101-183-224; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.80.

¹²⁵ Yusuf Şevki YAVUZ, Casim AVCI, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", *DİA*, s. 543-549.

olarak inanç ve özgürlükleri kısıtlamaya çalışması da bu süreci hızlandırmıştır.¹²⁶

Bu gelişmeler neticesinde Ehli Sünnetin iki büyük kelami ekolünden biri olan Eş'arilik, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî'nin fikirleri etrafında gelişmiştir. İmam Eş'arî, 260/875 yılında Basra da doğmuş, Mu'tezili bilgin Ebû Ali Cübbâî'den ders almış ve onun üvey oğludur. Kırk yaşına kadar Mu'tezili fikirleri savunmuş,¹²⁷ ancak hocası Ebû Ali Cübbâî'yle salahlık hakkında üç kardeş ile ilgili meşhur münakaşası sonrasında Mu'tezile'den ayrılmıştır. İsmi kurucusundan alan Eş'arîyye, ilâhî sıfatlar, ef'alu'l-İbad ve iman-günah gibi konular hakkındaki görüşleri nedeniyle muhalifleri tarafından Müşebbihe ve Cebriyye gibi isimlerle de anılmıştır. ¹²⁸

Mu'tezilî fikirleri terk ettiğini beyan ettikten sonra Ehli Sünnet itikadını savunan İmam Eş'arî, fikirleri ve eserleriyle Ehli Sünnet'in ilk kelam ekolü olan Eş'arîyye'nin kurucusu olmuştur. Eş'arîyye mezhebinin akli nakille birleştiren bir metot benimsemesi ve taraftarlarının tasavvufa olumlu bakması, kısa bir zaman içerisinde geniş bir kitleye yayılıp Ehli Sünnet'in en büyük kolu haline gelmesine sebep olmuştur. Ayrıca İmam Eş'arî'nin çizgisini ondan sonra güçlü âlimlerin takip etmesi, bu hareketin sistemli bir kelâm ekolü haline gelmesini sağlamıştır.¹²⁹

¹²⁶Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihel*, s.111-121; Gazzalî, *el-Münkiz mine'd-Dalâl*, Daru'l-Endulus, Beyrut, 1987, s.71-74; Yusuf Şevki YAVUZ, "Eş'ariyye", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, c.11, s.447-455.

¹²⁷ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s.29-30.

¹²⁸Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.113; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 29-30; İbnü'l-Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut, 1997, s.225; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, s.85; İbni Asakir, *Tebşînu kezîbi'l-müfteri fima nusibe ile'l-İmam Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, thk. Ahmed Hicazi es-Sekka, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1995, s.47; İbni Hallikân *Vefeyâtü'l-a'yân*, s. 284.

¹²⁹ Mehmet KALAYCI, *Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu, Ankara, 2017, s.186,187; Yusuf Şevki YAVUZ, "Eş'ariyye", *DİA*, s.447-455.

İbnü'l-Cevzî, Eş'arîlik mezhebini ve görüşlerini ayrı bir başlık altında ele almamıştır. Ancak başta İmam Eş'arî olmak üzere bu mezhep içerisinde fikirleri ve eserleriyle temayüz etmiş olan önemli âlimlerin hayatlarını ve görüşlerini ele almıştır. Bizde İbnü'l-Cevzî'nin Eş'arîyye mezhebi hakkındaki görüşlerini ele aldığı bu âlimler hakkındaki görüşleri üzerinden tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin Eş'arîliğin Şafii'likle özdeşleşmesini tenkit etmesinden dolayı onun Şafii mezhebinin kurucusu İmam Şafii'yle ilgili görüşlerine de değineceğiz.

İbnü'l-Cevzî, İmam Şafii'yi Eş'arîlik'ten bağımsız olarak değerlendirmiş onun Selef metoduna muvafık davrandığını söylemiştir. Onun Malik b. Enes gibi zamanının önde gelen âlimlerinden ders aldığını ve Ahmed b. Hanbel'e de ders verdiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel'in Şafii hakkındaki bazı rivayetlerini de aktaran İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in onu Kur'an ve Sünnet'e ittiba eden ve asrının en büyük âlimi olarak niteledirdiğini vurgulamıştır. İbnü'l-Cevzî'nin Ahmed b. Hanbel'den aktardığı rivayetler arasından birinde onun "Allah her yüzyılın başında insanlara Sünnet'i öğretmesi ve Resulullah adına söylenen yalanları ortadan kaldırması için birini gönderir. Allah, birinci yüzyıl da Ömer b. Abdulaziz'i, ikinci yüzyıldaysa Şafii'yi göndermiştir." dediğini aktarmaktadır.¹³⁰

İbnü'l-Cevzî, Şafii mezhebinin zamanla Eş'arîlikle özdeşleşmesini eleştirmiştir. O, Eş'arî'nin savunduğu görüşleri şu sözlerle tenkid etmiştir. "Eş'arî, uzun zaman boyunca Mu'tezilî fikirleri benimseyerek Kelam ile iştigal etmiştir. Daha sonra Mu'tezile'den yüz çevirerek Ehli Sünnet akidesine girdiğini beyan ettikten sonra insanların akidesini bozan ve birçok fitneye sebep olan yeni bir kelami metodu benimsemiştir. Halku'l-Kur'ân meselesinde Selef, Kur'an'ın kadim olduğunu, Mu'tezile de Kur'an'ın mahlûk olduğunu

¹³⁰İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.10, s.134-140.

savunmuştur. Eş'arî ise Mu'tezile'ye muvafık olarak ne duyularla algılanan ne de indirilen Kur'an'ın Allah'ın kelamı olmadığını, Allah'ın kelamının zatıyla kaim bir sıfat olduğunu savunmuştur. Eş'arî bu görüşlerinden sonra Ehli Sünnet'e muhalefet ettiği için öldürülme korkusuyla Ebü'l-Hasan et-Temimî'nin evine sığınmıştır. Ancak süreç içerisinde bazı devlet adamları ve yöneticileri onun mezhebine tabi olmuş ve mezhebî bir taassup içerisine girmişlerdir. Bu da Eş'arî'nin taraftarlarının çoğalmasına sebep olmuştur. Öyle ki Şafiiiler bile İmam Şafii gibi bir müctehidi ve görüşlerini terk ederek, Eş'arî'nin görüşlerine tabi olmuşlardır."¹³¹ Ayrıca İbnü'l-Cevzî, Eş'arî'nin ömrünün çoğunu Mu'tezile içerisinde geçirdiğini ve 40 yıl boyunca Mu'tezilî âlim Ebû Ali Cübbâî'ye öğrencilik yaparak Mu'tezile ekolünün kökleşmesine katkı sunduğunu vurgulamıştır.¹³² İbnü'l-Cevzî'nin Eş'arî hakkındaki bu sözleri incelendiğinde onun İmam Şafii ve görüşlerini Eş'arîlik'ten bağımsız değerlendirdiğini, Şafii mezhebi mensuplarının İmam Şafii'nin görüşlerini terk ederek Eş'arî'nin kelami görüşlerini benimsemelerini tenkit ettiği görülmektedir.

İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'yi de eleştiren İbnü'l-Cevzî, onun Allah'ın Kül'ü bilip ayrıntıları bilmediğini savunduğunu iddia etmiştir. Cüveynî'nin kelamla iştilal etmesini de tenkid etmiş, Cüveynî'nin hayatının sonlarına doğru kelamla iştilal etmekten pişman olduğunu belirten rivayetlerde bulunmuştur. Bu rivayetlerin birinde Cüveynî'nin ölüm döşeğindeyken çok kötü bir hastalığa yakalandığını ve ona bu durum sorulduğunda ise tüm bu başına gelenlerin Kelam ilmiyle iştilal etmekten kaynaklandığını söylediğini aktarmaktadır.¹³³

Gazzâlî'yi de eleştiren İbnü'l-Cevzî, onun başlangıçta çok güzel eserler telif ettiğini, bazı usul ilimleri hakkında yazdığı

¹³¹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 29-30.

¹³²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 29-30.

¹³³İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s. 244-247.

eserler ile usul ilmine büyük katkılarda bulunduğunu belirtmiştir. Ancak İbnü'l-Cevzî, onun daha sonra Kelam ilmiyle iştigal etmeye başlamasını tenkid etmiştir. Yine onun hayatının sonlarına doğru tasavvufa meylettğini ve bir fâkih'e yakışmayan hareketlerde bulunduğunu belirtmiştir. *İhyâü Ulûmi'd-dîn* adlı eserini de tasavvufa meylettği dönemde yazdığını ve bu eserinde birçok mevzu ve zayıf hadise yer verdiğini belirtmiştir. Gazzâlî'nin eserindeki bu mevzu ve zayıf hadislerin çoğunu sûfilerden rivayet ettiğini belirtmiştir.¹³⁴

İbnü'l-Cevzînin Eş'arî kelam ekolüne mensup âlimlere yaptığı tenkitler incelendiğinde Eş'arîliği tümünden reddetmediği ancak mesafeli durduğu görülmektedir. Eş'arî ulemasının Kelam'ı benimsemelerini ve bunu diğer ekollere karşı kullanmalarını tenkit ettiğini görülmektedir. Ancak birçok kelami konuda Eş'arîlik'ten etkilendiğini görülmektedir. Sözelimi Gazzâlî'yi eleştirmiş ancak akıl-nakil ilişkisinde hemen hemen hiçbir değişiklik yapmadan onun akıl-nakil anlayışını benimsemiştir.¹³⁵ Ayrıca Gazzâlî örneğinde olduğu gibi Eş'arî kelam ekolüne mensup âlimlerin tasavvufa olumlu bakmasını da tenkit ettiğini görülmektedir.

Bağdat'ta yaşayan İbnü'l-Cevzî, Eş'arîlerle Hanbelîler arasında vuku bulan birçok tartışma ve çatışmaya da değinmiştir. Bunlardan bazıları hakkında detaylı bilgi vermiş bazıları hakkındaysa sadece söz konusu yılda iki grup arasında bir çatışma çıktığını söyleyerek geçmiştir. Bizde iki grup arasında vuku bulan bu olaylardan bazılarını İbnü'l-Cevzî'nin rivayetleri üzerinden aktaracağız.

Mu'tezilî fikirleri benimseyen Selçuklu veziri Kündürî, Eş'arî mezhebine karşı tavrı almıştır. Bunun sonucunda Nisabur da Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye mimberlerde açıkça lanet okunmuştur. Sıkı bir Eş'arî takipçisi olan Abdulkerim b.

¹³⁴İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.17, s. 124-127.

¹³⁵İbrahim BAYRAM, "İbnü'l-Cevzînin Akıl Anlayışı", *OMÜİFD*, s. 1-40.

Hevâzin el-Kuşeyrî, 445/1053 yılında Şikâyetü Ehli's-Sünne isimli bir risale kaleme almıştır. Risalesinde Eş'ârîye lanet edilmesine tepki göstermiş ve onun Ehli Hadîs'ten olduğunu vurgulamıştır. Selçuklu veziri Kündürî'nin bu risaleden haberdar olması üzerine Selçuklu sultanı Tuğrul beyi tahrik ederek başta Kuşeyrî olmak üzere Eş'arî mezhebine mensup birçok âlim hakkında tutuklama kararı çıkartmış ve birçok kişiye baskı uygulamıştır. Kuşeyrî'nin yazdığı risaleyi değerlendiren İbnü'l-Cevzî, onun bu risalesiyle birçok âlimin sıkıntı çekmesine ve fitne çıkmasına sebep olduğunu aktarmıştır.¹³⁶

İbnü'l-Cevzî, 447/1055 yılında Eş'arîlerle Hanbelîler arasında çok büyük bir fitnenin vuku bulunduğunu öyle ki Eş'arîlerin Hanbelîlerin korkusundan bir müddet cuma namazına gidemediklerini aktarmıştır.¹³⁷

Bağdat'ta 459/1067 yılında Nizamülmülk tarafından Şafî mezhebi için inşa ettirilen Nizamiyye medresesi, Hanbelî çevrelerin rahatsızlığına sebep olmuştur. Nizamiyye medresesinin müderrisliğine Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) getirilmiştir. Medresenin açılışı için çağrılan Şîrâzî, yolda gelirken bir gençle karşılaşmış ve medresenin üzerine yapıldığı arsanın gasp edildiği yönünde haber almasından sonra medresenin durumunun şüpheli olmasından dolayı burada ders vermek istememiş ve açılışa katılmamıştır. Ancak Şîrâzî, ders vermesi için yapılan baskılara ancak 20 gün dayanabilmiş ve ömrünün sonuna kadar burada ders vermiştir.¹³⁸

469/1076 yılında Eş'arîler ile Hanbelîler arasında Bağdat'ta bir olay vuku bulmuştur. Olay, Nizamiyye medresesinde önemli bir yeri olan Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin oğlu Ebû Nasr el-Kuşeyrî'nin Bağdat'ta ki Nizamiyye medresesinde

¹³⁶İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.347.

¹³⁷İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.340-341.

¹³⁸İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s.102-103.

Hanbelîleri kötölemesi ve onları tecsim ile suçlamasıyla başlamıştır. Yaşanan olayda İbni Küşeyrî ile Hanbelîlerin reisi konumundaki Şerîf Ebû Cafer Abdülhâlik b. İsa'nın taraftarları arasında çatışma çıkmıştır. Bu olaylarda Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) de İbni Küşeyrî'ye destek vermiş, Selçuklu veziri Nizâmülmülk'e bir mektup yazarak Hanbelîleri şikâyet etmiş ve ondan yardım istemiştir. Selçuklu yönetiminin durumu öğrenip olaylara müdahale etmesinden çekinen Abbasi halifesi, tarafları bir araya getirerek onları barıştırmıştır.¹³⁹

Eş'arîlerle Hanbelîler arasında 475/1082 yılında vuku bulan olay da Eş'arîyye mezhebinin vaizlerinden Bekri'nin, beraberindeki Türk asıllı askerler ve acemden bir kısım insanla Mansur camisinde vaaz vermesi üzerine taraflar arasında çatışma çıkmıştır. Bekri vaazında "Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular."¹⁴⁰ ayetini okuduktan sonra "Ahmed b. Hanbel, kafir olmadı, fakat ashabı kafir oldu." demiştir. Bu sözlerin ardından onunla Hanbelî âlimlerinden Ebü'l-Hüseyn b. Ferrâ'nın taraftarları arasında çatışma çıkmıştır.¹⁴¹

Şafiî/Eş'arî mezheplerine verdiği desteklerle bilinen Selçuklu devletinin veziri Nizamülmülk (ö. 485/1092), 484/1091 yılında Bağdat'a yaptığı ziyaret sırasında Hanbelî mezhebi taraftarlarıyla, onların tecsimle anılması hakkında görüşmek istemiştir. Ebü'l-Vefâ İbni Akîl'de bu iddialara Hanbelîler adına cevap vermiştir. O, Nizamülmülk'ün de bulunduğu mecliste "Burada bulunanlar bizim Ahmed b. Hanbel'e ittiba etme durumumuzu soruyorlar. Eğer onlar, Ahmed b. Hanbel'in Resulullah'ın söz ve davranışlarını hıfzettiğini ve bunlarla yetindiğini ve yine onun güvenilir bir insan olduğunu kabul ediyorlarsa, zaten şeriat da ictihat

¹³⁹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s.181-183.

¹⁴⁰Bakara, 1/102.

¹⁴¹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s.224.

yapmaya müsait meseleler dışında Resulullah'ın söz ve fiillerinden ibarettir. Bu durumda biz de hepimizin bid'attan salim olduğu hususunda ittifak ettiğimiz Selef'in mezhebi üzere olan adalet sahibi bu adamın mezhebine tabiyiz. Şayet Ahmed b. Hanbel, doğru yoldaysa bizde onun yolundayız. Ya da eğer bizim onun mezhebini terk ederek fukahaya muhalefet ettiğimizi iddia ediyorlarsa o zaman bu iddialarını söylesinler ki, hangi yöne kaydığımız belli olsun. Eğer Ahmed b. Hanbel'in teşbihe kaçmadığını ama bizim teşbihe kaçtığımızı iddia ediyorlarsa o zaman bizde diyoruz ki İmam Şafii Eş'arî değildi ama siz Eş'arîsiniz. Eğer sizin yaptığınız yanlışa bizim de yaptığımız yanlıştır. Bizler te'vile düşme korkusundan teşbihe dikkat etmedik. Bu da bizim yeni şeyleri araştırma ve incelemeyi terk etmemize neden oldu." demiştir.¹⁴²

Bağdat'ta 538/1143 yılında vuku bulan olay da Hanefi mezhebine mensup Hasan b. Ebubekir en-Nisâbü'rî adlı zeki ve hitabeti güzel bir âlim, halifeyi etkilemiş ve Kasr ile Mansur camilerinde vaaz vermiştir. Minberde açık bir şekilde Eş'arî'yi lanetlemiş ve Şafii ol ama Eş'arî olma, ben Hanefiyim ama Mu'tezilî değilim. Hanbelî ol ama Müşebbihe olma ancak en çok Şafii'lere şaşırıyorum nasıl olur da asıl olan Şafii'yi bırakıp fer' olan Eş'arî'ye tabi oluyolar demiştir. Sözlerinin devamında 4 mezhep imamını övmüş ve Eş'arî'yi kötülemiştir.¹⁴³ Yine aynı yıl bir cuma günü halifenin huzurunda vaaz verdikten sonra halifeyi etkilemiş ve halifenin Bağdat Nizamiyye medresesinin girişine yazdırdığı Eş'arî'nin ismini sildirerek yerine Şafii'nin ismini yazdırmasını sağlamıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra kendi meclisinde Ebü'l-Futûh el-İsferâinî'nin Eş'arî lehine konuşması üzerine Bağdat'ta olaylar başlamış, Eş'arî taraftarları sokaklara dökülmüştür. Halife de olayların yatışması için ilk olarak olaylara sebep olduğunu

¹⁴²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s.295.

¹⁴³İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.18, s.31.

düşündüğü Ebü'l-Futûh el-İsferâînî'yi (ö. 418/1027) sürgün etmiş ve Hasan b. Ebubekir en-Nisâbûrî'yi de memleketine göndermiştir.¹⁴⁴

Bağdat'ta ki mezhep karışıklıklarının sadece halk arasında gerçekleşmediğine değinen İbnü'l-Cevzî, âlimlerin de bu fitnelerde rol aldığına değinmiştir. Sözelimi yukarıdaki rivayette ismi geçen Ebu'l-Futûh el-İsferâînî, o dönem Hanbelîlerin önemli âlimlerinden olan Ebü'l-Hasan el-Gaznevî'nin kendisini halifeye şikâyet etmesiyle sürgün edilmiştir. İbnü'l-Cevzî, her ikisinin arasında hasetten dolayı bir düşmanlığın olduğuna değinmiş ve mezhep taassubuna düştüklerini belirtmiştir.¹⁴⁵

Bağdat'ta Eş'arîlerle Hanbelîler arasında vuku bulan olaylara değinen İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı bir rivayette her mezhebin kendine has ayrı ayrı camilerinin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁶ Büveyhîlerin Bağdat'a hâkim olduğu dönemde Şîî-Sünnî çatışması ön plandayken Selçuklular'ın Bağdat'a girmesiyle birlikte Şîîler tehdit olmaktan çıkmışlardır. Bununla birlikte özellikle Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün göreve gelmesi ve Şafii/Eş'arî mezheplerine destek vermesiyle birlikte Hanbelîliğe meyli olan Abbasi halifelerinin de Hanbelîliğe verdikleri destekle birlikte çatışmalar Sünnî eksenli yaşamaya başlamıştır. Bu süreçten sonra çatışmalar Selçuklu'nun desteğiyle giderek güçlenen Şafii/Eş'arî mensuplarıyla Bağdat'ta hâkim güç olan Hanbelî mensupları arasında yaşanmıştır.

2.4. Hâricîlik

Hâricî, sözlükte “ayrılan, isyan eden” kelimesinden türetilen ve nisbet ekinin ilâvesiyle meydana gelen bir kelimedir. Çoğulu için Hâriciyye ve Havâric kelimeleri

¹⁴⁴İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.18, s.32.

¹⁴⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.18, s.36.

¹⁴⁶İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.17, s.39.

kullanılır. Bu fırka, muhaliflerince Hâricîyye/Havâric olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca hakaret amaçlı verilen isimler de vardır. Nitekim muhalifleri tarafından dinden çıktıklarını vurgulamak gayesiyle Resulullah'a nispet edilen bir hadise dayanılarak Marika olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁴⁷Hâricîler ise Havâric ismini, “kâfirlerin arasından çıkararak Allah’a ve Peygamber’ine hicret edenler”¹⁴⁸ “kâfirlerle her türlü bağı koparanlar” ayetlerinde geçen huruc kelimesinden aldıklarını söylemişlerdir. Hâricîlerin en çok tercih ettiği ve kendilerini ifade etmek için kullandıkları isim Şûrat’tır. Bu ismi “Allah yolunda savaşır O’nun rızâsı için canlarını ve mallarını satan ve Allah’ın da bunları cennete karşılık satın aldığı kimseler”¹⁴⁹ ayetinde geçen şurât kelimesinden almışlardır. Bunların dışında "Allah'tan başka hüküm verecek yoktur" sloganını sıkça kullanmalarından dolayı Muhakkime,¹⁵⁰ Hakem olayından sonra Hz. Ali’nin ordusundan ayrılıp Harûrâ’ya çekilmelerinden dolayı Harûriyye ve reisleri olan Abdullah b. Vehb er-Râsibî (ö. 38/658)’ye nispetle Vehbiyye isimleriyle de anılmışlardır.¹⁵¹

Hâricîliğin ilk defa bir zümre olarak ortaya çıkma sebebi olarak hemen hemen tüm tarihçiler, Sıffin savaşında meydana gelen hakem olayını göstermişlerdir.¹⁵² Hakem olayında Hz. Ali’nin hakemi kabul etmesiyle birlikte 12.000 kişi 'La Hukme illa lillah' (Allahtan başka hüküm verecek yoktur; Hüküm

¹⁴⁷Şehristani, *el-Milel ve’n-Nihal*, s.133-136; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.88-89.

¹⁴⁸ Nisâ, 4/100.

¹⁴⁹ Tevbe, 9/111.

¹⁵⁰Şehristani, *el-Milel ve’n-Nihal*, s.137

¹⁵¹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-Fırak*, s.74-76; Şehristani, *el-Milel ve’n-Nihal*, s.137.

¹⁵²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, s.123-126; Ethem Ruhi FİĞLALİ, "Hâricîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, c.16, s. 175-178; Adnan DEMİRCAN, "Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri", (Doktora Tezi), Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993, s.12; Ethem Ruhi FİĞLALİ, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1978, s.245-275.

ancak Allah'a aittir) sloganıyla ordudan ayrılarak Küfe yakınlarındaki Harura'ya çekilmişlerdir. Böylece ilk Hâricî zümreyi bu grup oluşturmuştur. Hâricîler biatın yalnızca Allah'a olduğunu ve el-emr-u bi'l-maruf ven-nehyu ani'l münker prensibine göre hareket edeceklerini ilan etmişlerdir. Hz Ali, birkaç kez elçi göndererek onları fikirlerinden döndürmeye çalışmış ve bir kısmını geri döndürmeyi başarmışsa da birçok kişi bu fikirde kalmaya devam etmiştir. Geride kalanlara ise zekâsı, ileri görüşlülüğü, hitabeti ve ibadete düşkünlüğü ile bilinen Abdullah b. Vehb er-Râsibî emirlik yapmıştır.¹⁵³Hâricîlerin halifenin Kureyş'ten olmasına tepki göstermesinden dolayı kısa süre içerisinde Mevali'den birçok kişi onların fikirlerini benimseyerek onlara katılmıştır. Hâricîler bu süreçten sonra özellikle Emevilere karşı birçok isyan teşebbüsünde bulunmuşlar; ancak başarılı olamamışlardır.¹⁵⁴

İbnü'l-Cevzî, Hâricîleri, Haruriye ismiyle anmış ve onları 12 fırkaya ayırmıştır. Bunların Ezârika, İbadiyye, Sa'lebiyye, Hazimiyye, Halifiyye, Mukremiyye, Kenziyye, Şemrahiyye, Ahnasiyye, Mahkemiyye, Mu'tezile ve Meymuniyye, fırkaları olduğunu söylemiştir.¹⁵⁵

Söz konusu fırkalarla ilgili verdiği bilgiler ise şu şekildedir.

Ezârika, Nafi b. Ezrak'a (ö. 65/685) nispetle bu adla anılmıştır. Hâricî fırkalar arasında en çok taraftarı olan grup budur. Bunlar Ehli Kible de dâhil kendileri dışındaki herkesi tekfir etmişlerdir.¹⁵⁶ Abdullah b. Zübeyir ö. 73/696) kuvvetleriyle Ezârika arasında 65/685 yılında vuku bulan savaşta Nâfi b. Ezrak öldürülmüştür. Yine 66/686 yılında başında Mühelleb b. Ebû Sufre'nin (ö. 82/702) bulunduğu

¹⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.5, s.123-126; Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.133-136; Ethem Ruhi FİĞLALI, "Hâricîler", *DİA*, s. 175-178; Adnan DEMİRCAN, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s.12.

¹⁵⁴ Ethem Ruhi FİĞLALI, "Hâricîler", *DİA*, s. 175-178.

¹⁵⁵İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.20-21.

¹⁵⁶İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.20-21.

kuvvetlerle Ezârika arasında bir savaş vuku bulmuştur. Bu savaşta Ezârika büyük bir yenilgiye uğramış ve taraftarlarının çoğu öldürülmüştür. Geriye kalanlar ise İsfahan ve Kirman taraflarına çekilmişlerdir.¹⁵⁷ Daha sonra Abdullah b. Zübeyir'in Irak'a vali olarak atadığı kardeşi Mus'ab b. Zübeyir (ö. 72/695), bu bölgedeki Ezârika taraftarlarıyla mücadelesine devam etmiştir. 68/688 yılında Musab b. Zübeyir, yanına Mühelleb b. Ebû Sufre'yi de alarak Ezârika'yla savaşmış ve onları yenmiştir.¹⁵⁸

İbnü'l-Cevzî, 72/692 yılında Mühelleb b. Ebû Sufre ile Ezârika arasında cereyan eden ilginç bir olayı aktarmaktadır. Buna göre Mühelleb'in komutasındaki ordu ile Ezârika arasında cereyan eden savaş esnasında Ezârika, Mühelleb'ten önce Mus'ab b. Zübeyir'in Emeviler tarafından öldürüldüğü haberini almıştır. Bu haberi alan Ezârika, Mühelleb taraftarlarına seslenerek onlara Mus'ab b. Zübeyir hakkında ne düşündüklerini sormuş onlarda onun kendilerinin reisi olduğunu ve doğru sözlü bir insan olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705) hakkında ne düşündükleri sorulmuş, onlarda Abdülmelik b. Mervan'dan teberri ettiklerini söylemişlerdir. Bu diyalogun ardından Ezârika taraftarları Mühelleb taraftarlarına seslenerek Mus'ab b. Zübeyir'in öldürüldüğünü ve Abdülmelik b. Mervan'ın yarın onların yeni reisleri olacağını söylemişlerdir. Sonraki gün Mus'ab b. Zübeyir'in öldürüldüğü ve Abdülmelik b. Mervan'ın Halid b. Abdullah'ı Basra valisi olarak atadığı haberini alan Mühelleb, Emevi valisi Abdülmelik b. Mervan'a biat etmiştir. Bu hadiseden sonra Ezârika tarafı yine Mühelleb taraftarlarına seslenmiş ve ey Allah'ın düşmanları hani dün Abdülmelik b. Mervan'dan teberri ediyordunuz hâlbuki o, bugün sizin imamınız oldu demişlerdir. Bu olayın ardından Basra valisi olarak atanan

¹⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.6, s.40-41.

¹⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.6, s.69-70.

Halid b. Abdullah, Mühelleb'i Ahvazdaki haracı toplamak üzere göndermiş ve kardeşi Abdulaziz b. Abdullah'ı da Ezârika'yla savaşmak üzere ordu komutanı olarak atamıştır. Abdulaziz b. Abdullah ile Ezârika arasında 72/692 yılında vuku bulan savaşta Abdulaziz b. Abdullah'ın ordusu yenilmiş, Abdulaziz'in eşi ise Ezârika tarafından esir alınmıştır. Bu olay üzerine Abdülmelik b. Mervan, Basra valisi Halid b. Abdullah'a bir mektup göndererek Mühelleb gibi tecrübeli bir komutanı ordunun başından alarak onu haraç toplamaya gönderdiği için azarlamıştır.¹⁵⁹

İbnü'l-Cevzî 77/697 yılında Ezârika arasında vuku bulan bir ihtilafı aktarmaktadır. Buna göre Katarî b. Fücâe (ö. 78/697) ile bir kısım Ezârika taraftarı arasında ihtilaf çıkmış bunun üzerine Katarî b. Fücâe azledilerek Abdurrebbilkebir'e biat edilmiştir. Bu ihtilafın sebebi olarak Ezârika taraftarlarının elinde sadece Kirman'ın kalması ve Fars bölgesine hâkim olan Mühelleb'in onları tecrit altına alması gösterilmektedir. Mühelleb'in etkin mücadelesini haber alan Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan, Haccâc b. Yûsuf'a (ö. 95/14) bir mektup göndererek Mühelleb'in ordusunun daha güçlü olması için Fars bölgesindeki tüm vergilerin Mühelleb'e bırakılmasını istemiştir. Haccac da Mühelleb'e bir elçiyle mektup göndererek Abdülmelik b. Mervan'ın emrini ona iletmiş ve onu, iktidarını güçlendirmek için bilerek Ezârika'yı bitirmemekle suçlamıştır. Mektubu okuyan Mühelleb, Ezârika ile yürüttüğü mücadeleyi görmesi ve Haccâc b. Yûsuf'a anlatması için onlarla yaptığı bir savaşı elçiye izletmiş, elçi hayretler içerisinde kalmıştır. Mühelleb Ezârika'yla 8 ay daha mücadele etmeye devam etmiştir. Bu baskıların sonucunda Ezârika taraftarları da Katarî b. Fücâe'nin onları yönetemediğini düşünmeye başlamışlardır. Bardağı taşıran son damla ise Katarî b. Fücâe'nin Kirman nahiyelerinden birinde görevli olan amillerinden birinin, kötü olarak

¹⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.6, s.117-118

nitelediği bir Ezârika taraftarını öldürmesi üzerine Ezârika taraftarları, Katarî b. Fücâe'ye o amili öldürdüğü adam karşılığında öldürmesini istemesi üzerine vuku bulmuştur. Bu teklife sıcak bakmayan Katarî b. Fücâe, amilini kastederek te'vil edip te'vilinde hata eden bir adamı öldürmeyi doğru bulmuyorum diyerek onu öldürmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine taraftarları onu bırakarak Abdurrebbilkebir'e biat etmişlerdir. Katarî b. Fücâe de bu durum üzerine yanında kalan az sayıda adamıyla Taberistan'a gitmiş burada Haccâc b. Yûsuf'un gönderdiği bir ordu tarafından öldürülmüştür. Ezârika arasında vuku bulan bu ihtilafı öğrenen Mühelleb, Haccâc b. Yûsuf'a haber göndererek bu ihtilafın onların sonu olmasını dilediğini söylemiştir. Haccac da Mühelleb'e bu ihtilafı fırsat bilerek tekrar bir araya gelmeden önce onları yok etmesini söylemiştir. Ancak Mühelleb, Haccac'ın bu teklifini reddederek onlara birbirleriyle ihtilaf edip birbirlerini öldürdükleri sürece karışmayacağını eğer kendi kendilerini bitirirlerse istedikleri şeyin gerçekleşeceğini şayet ihtilafın ardından yeniden bir araya gelirlerse de birbirlerini yıpratıklarından dolayı onları yok etmenin daha kolay olacağını söylemiştir.¹⁶⁰

İbadiyye, bu fırka kendileri gibi düşünenleri mümin, diğer herkesi ise münafık olarak görmüştür.¹⁶¹

Sa'lebiyye, bu fırka kaza ve kaderin olmadığına inanırlar.

162

Hazimiyye, bu fırka imanın ne olduğunun bilinemeyeceğini bu yüzden halkın tümünün bu konuda mazur olduğuna inanmışlardır.¹⁶³

Halifiyye, bu fırka kadın veya erkek cihadı terk eden herkesin kâfir olduğuna inanmışlardır.¹⁶⁴

¹⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.6, s.193-195.

¹⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁶² İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁶³ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

Mukremiyye, bu fırka kimsenin kimseye dokunamayacağını; çünkü onun temiz mi necis mi olduğunu bilemeyeceğini söylerler ve tövbe edip yıkanınca kadar kimseye yemek yemezler.¹⁶⁵

Kenziyye, bu fırka kimse malını başkasına veremez çünkü hak etmemiş olabilir derler. Bu sebeple mallarını hak sahipleri ortaya çıkıncaya kadar gömerler.¹⁶⁶

Şemrahiyye, bu fırka yabancı kadınlara dokunmakta bir sakınca görmez çünkü onların reyhanlar olduğunu söylerler.¹⁶⁷

Ahnasiyye, bu fırka öldükten sonra ölünün herhangi bir hayır veya günah elde edemeyeceğini söyler.¹⁶⁸

Mahkemiyye, bu fırka mahlûkatı hakem olarak kabul edenleri tekfir eder.¹⁶⁹

Mu'tezile, bu fırka Ali ile Muaviye'nin durumunu bilmediklerden her iki taraftan da uzak durduklarını söylerler. İbnü'l-Cevzî burada zikrettiği Mu'tezile isimli fırkanın bilinen Mu'tezile fırkası olmadığını bu fırkanın Hâricîyye'nin bir fırkası olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁰

Meymuniyye, bu fırka İmam olacak kişinin muhabbet ve rızayla imam olabileceğini söylemişlerdir.¹⁷¹

İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı tasnife ve fırkalarla ilgili verdiği bilgilere bakıldığında isimlerini zikrettiği bazı fırkaların olmadığı ve Hâricîliğin Necedat, Sufriyye ve Acaride gibi bilinen fırkalarını hiç zikretmediği görülmektedir. Hâlbuki İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* adlı eserinde hicri 75/694 yılında vuku bulan olayları zikrederken Sâlih b. Müserrah (ö. 76/695)

¹⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.20-21.

¹⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 21.

¹⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

hakkında bilgi vermiş ve onun Sufriyye'den olduğunu belirtmiş daha sonra da Sâlih b. Müserrah hakkında genel bilgiler vermiştir.¹⁷²

İbnü'l-Cevzî, Hâricîleri taraflı bir bakış açısıyla değerlendirek onların ortaya ilk çıkışlarını Zul-Huveysire ile ilgili aktarılan bir hadise dayandırmıştır. Rivayete göre bir keresinde Resulullah, Yemen'den gönderilen bir miktar altını dört kişi arasında bölüştürmüştür. Bazı Sahâbelerin bu durumdan hoşlanmadığını gören Resulullah, bunun üzerine "Bana güvenmiyor musunuz, ben göktekilerin yanında güvenilirim. Sabah akşam bana vahiy nazil oluyor ve ben bunu size bildiriyorum." der. Sonra Zul-Huveysire adında biri gelir ve Ey Allah'ın Resülü Allah'tan kork der. Bunun üzerine Resulullah, yüzünü ona doğru dönerek "Yazıklar olsun sana! Allahtan en çok korkanınız ben değil miyim"¹⁷³ der ve ondan yüz çevirir. Bunun üzerine Halid b. Velid, Ya Resulullah boynunu vurayım mı der. Resulullah "Hayır belki namaz kılanlardandır" der. Halid b. Velid, nice namaz kılanlar var ki kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler der. Resulullah bunun üzerine "Ben insanların kalplerini açıp bakmakla emrolunmadım" der ve ona bakarak " Bu kimseden öyle kavimler çıkacak ki Kur'an'ı okurlar ama Kur'an boğazlarından aşağı geçmez. İşte onlar okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklardır" der.¹⁷⁴

İbnü'l-Cevzî ilk Hâricî'nin hadiste bahsedilen Zul-Huveysire et-Temimi adlı şahıs olduğunu söylemiştir.¹⁷⁵

¹⁷² İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.6, s.166.

¹⁷³ Bu rivayet ile ilgili bir başka varyantta ise Zul-Huveysire'nin Resulullah'a "adaletli davran ya Muhammed" dediği bunun üzerine Resulullah'ın "Yazıklar olsun ben adaletli davranmazsam kim adaletli davranır" dediği rivayet edilmekte ve rivayetin geriye kalanı ilk rivayetle aynı devam etmekle birlikte Halid b. Velid'in yerine Hz Ömer'in ismi geçmektedir. Bkz İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.88.

¹⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.88-89.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.88.

Ancak kaynaklar tetkik edildiğinde Resulullah'ın yaşadığı dönemde Hâricî bir zümreleşmenin olmadığı, bilinen şekliyle herhangi bir Hâricî fikrin henüz teşekkül etmediği ve Hâricîliğin ilk zümreleşmesinin tahkim olayından sonra olduğu görülmektedir.¹⁷⁶ Burada İbnü'l-Cevzî'nin takındığı tutumun Hâricîleri haksız çıkarmaya yönelik bir tutum olduğu görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* adlı eserinde zikrettiği bir rivayette Sıffin savaşında Hz Ali'yi tahkime zorlayan zümrenin Hâricîyye'den olduğunu ve yine bu zümrenin Hz Ali'ye eğer Allah'ın kitabının hakem olmasına rıza göstermezse onu da Hz Osman'ı katlettikleri gibi katledeceklerini söylediğini aktarmaktadır. Rivayetin devamında ise bu zümrenin Hz Ali'nin tahkime gitmesinden dolayı "La hükme illa lillah" diyerek ondan ayrıldıklarını ve Hz Ali'yi tekfir ettiklerini aktarmaktadır.¹⁷⁷ Burada İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı rivayet incelendiğinde onun Sıffin savaşında ortaya çıkan karışıklıktan Hâricîleri sorumlu tuttuğunu yine Hz Osman'ı katledenlerin de Hâricîler olduğunu vurguladığı görülmektedir. Ancak İbnü'l-Cevzî, Hz Osman'ın katledilmesiyle ilgili bölümde ise Hz Osman'ın katlinden Abdullah b. Sebe'yi sorumlu tutmakta ve onun Mısır'a giderek orada bir kısım insanları halifeye karşı kıskırtarak katledilmesine sebep olduğunu söylemektedir.¹⁷⁸

Hâricîlerin temel görüşlerine de değinen İbnü'l-Cevzî, onların dine yüzeysel yaklaşımlarından dolayı kendileri gibi düşünmeyen herkesi tekfir ettiklerini söylemiştir. Hâricîleri hilâfet konusunda da eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların halifenin Kureyş'ten olması zorunluluğuna tepki göstermelerini ve Kureyşli olmayan birinin de halife olabileceği fikrini benimsemelerini eleştirmiştir. O, Hâricîlerin bunu

¹⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.88.

¹⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.5, s.121.

¹⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.5, s.49.

kıskançlıklarından ötürü savunduklarını iddia etmiştir. Bu iddiasını da Hâricî fikirleri benimseyenlerin çoğunun Benu Temim kabilesinden olmalarına dayandırmıştır. Hâricîlerin hilâfet meselesindeki tutumlarının arka planında ise Cahiliyye döneminden beri süregelen Kureyş ile Benu Temim kabilesi arasındaki mücadelenin etkili olduğunu söylemiştir.¹⁷⁹

İbnü'l-Cevzî, Hâricîlerin tahkim olayından sonra Hz Ali'den ayrılmalarını, onunla mücadele etmelerini ve onunla savaşmalarını da eleştirmiştir. Hâricîlerin Hz Ali'nin hilâfetini ve tahkim olayını meşru görenlerin küfre düştükleri ile ilgili görüşlerini şeytanın bir aldatmacası olarak görmüştür.¹⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, Hâricîliği Mu'tezile ve Kaderiyye mezheplerinin ortaya çıkışlarıyla ilişkilendirerek bu mezhepleri Ehli Sünnet'e karşı planlı bir hareket olarak telakki etmiştir¹⁸¹

Bir mezhebin veya ekolün tarafsız bir şekilde tanımlanabilmesi için her mezhebin öncelikle kendi kaynaklarından araştırılması gerektiği ve tarihi verilerle karşılaştırılması gerektiği bilinen bir husustur. Yine hiçbir oluşum bir anda ortaya çıkmaz. Bir fikrin ortaya çıkabilmesi için öncelikle uygun ortamın oluşması gerekmektedir. Binaenaleyh oluşumlar ortaya çıktıkları gibi kalmaz, zamanla değişerek ve dönüşerek gelişimlerini sürdürürler. Ancak İbnü'l-Cevzî'nin Hâricîler hakkındaki görüşleri incelendiğinde onları yüzeysel ve taraflı bir bakış açısıyla değerlendirdiği görülmektedir. Yine Hâricîliğin Mu'tezile ve Kaderiyye ile birlikte dış güçler tarafından planlı olarak ortaya çıkarıldığını iddia ettiği görülmektedir. Öte yandan Hâricîlerin ortaya

¹⁷⁹İbnü'l-Cevzî, burada başta Müseylemetül-kezzab olmak üzere cahiliye döneminden itibaren Kureyş ile Ben-i Temim arasında bir üstünlük mücadelesinin süregeldiğini ve Hâricîlerin Halifenin Kureyşten olmasının zorunlu olmadığı tezinin buraya dayandığını iddia etmiştir. Bkz İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.88-94.

¹⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.88-94.

¹⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.89.

çıkışıyla ilgili aktardığı bazı rivayetlerin ise tarihi verilerden uzak olduğu görülmektedir.

2.5.Mu'tezile

Sözlükte “ayrılmak, uzaklaştırmak” anlamına gelen "a-z-l" kökünden türetilen Mu'tezile kelimesi “uzaklaşan, ayrılıp bir köşeye çekilen” anlamlarına gelmektedir.¹⁸² Kaynaklarda Mu'tezile isminin Vâsıl b. Atâ'nın Mürtekib-i Kebîr'e konusunda hocası Hasanı Basrî'ye muhalefet ederek menzile beyne'l-menzileteyn fikrini savunması ve hocası Hasanı Basrî'nin meclisinden ayrılması üzerine Hasanı Basrî'nin Vâsıl'ın kendilerinden uzaklaştığını (itizal ettiğini) söylemesi sebebiyle ortaya çıktığı zikredilmektedir.¹⁸³ Mu'tezile mezhebi, muhalifleri tarafından Kaderiyye, Cehmiyye, Seneviyye, Mecusiyye, Vaidiyye ve Muattıla olarak isimlendirilmiştir. Mu'tezile mensupları ise kendilerini ifade etmek için Mu'tezile ve ashâbü'l-adl ve't-tevhîd, adliyye, ehl-i adl, ehl-i hak, el-fırkatü'n-nâciye gibi isimleri tercih etmişlerdir.¹⁸⁴ Mu'tezile mezhebi hicri 2./8. yüzyılın başlarında, Mürtekib-i Kebire'nin durumu hakkında Hâricîlerle Mürcie'nin ileri sürdüğü görüşlere karşı Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in ortaya attığı menzile beyne'l-menzileteyn teorisiyle Basra'da zuhur etmiştir. Zaman içerisinde ortaya atılan bu fikir çerçevesinde Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in görüşleri etrafında Mu'tezile mezhebi kurumsallaşmıştır.¹⁸⁵

¹⁸² Lisanu'l Arab, "azl" maddesi.

¹⁸³ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.53.

¹⁸⁴ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.73-74; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s.18; Osman AYDINLI, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s.30-31.

¹⁸⁵ Osman AYDINLI, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, s.49-58; İlyas ÇELEBİ, "Mu'tezile", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, c.31, s. 391-401.

Mu'tezile, Emevilerin son dönemlerindeki fikri tartışmaların odak noktasını oluşturan, büyük günah meselesi, Allah'ın sıfatları gibi konular etrafında oluşmaya başlayan, Abbasiler devrindeki tercüme faaliyetlerinin artmasıyla birlikte felsefenin de etkisiyle beslenerek güçlenen ve Abbasilerin yükseliş sürecinde resmi mezhep statüsü kazanan bir ekoldür.¹⁸⁶ Mu'tezile, süreç içerisinde temel ilkelerini Usûl-i Hamse/beş esas şeklinde formüle etmiş, felsefe ve kelim konuları üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁸⁷

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile mezhebini Kaderiyye adıyla anmış ve onları 12 fırkaya ayırmıştır. Bunların Ahmeriyye, Saneviyye, Mu'tezile, Keysaniyye, Şeytaniyye, Şerikiyye, Vehmiyye, Ravendiyye, Butriyye, Nakisiyye, Kasitiyye ve Nazzamiyye fırkaları olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Cevzî'nin Mu'tezile'yi Kaderiyye mezhebinin alt fırkası olarak değerlendirdiği görülmektedir.¹⁸⁸

Söz konusu fırkalarla ilgili verdiği bilgiler ise şu şekildedir.

Ahmeriyye, bu fırka Allah'ın adil olması için kul ile fiilleri arasına girmemesi gerektiğini ve kulların fiillerinde özgür olduğunu savunmuştur.¹⁸⁹

Saneviyye, bu fırka iyiliklerin Allah'tan, kötülüklerin ise Şeytan'dan olduğunu savunmuştur.¹⁹⁰

Mu'tezile, bu fırka Ahirette Allah'ın görülemeyeceğini ve Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunmuştur.¹⁹¹

Keysaniyye, bu fırka işlenen fillerin Allah'tan mı yoksa kullardan mı olduğunun bilinemeyeceğini ve öldükten sonra

¹⁸⁶Osman AYDINLI, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, s.9.

¹⁸⁷Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.73-74; Osman AYDINLI, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, s.49-58.

¹⁸⁸İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21-22.

¹⁸⁹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁹⁰İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁹¹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

insanların sevap mı ceza mı görecekerinin bilinemeyeceğini savunmuştur.¹⁹²

Şeytaniyye, bu fırka Allah'ın Şeytan'ı yaratmadığına inanır.¹⁹³

Şerikiyye, bu fırka küfür hariç tüm günahların mukadder olduğuna inanmıştır.¹⁹⁴

Vehmiyye, bu fırka yaratılanların fiillerinin ve kelimelerinin zatının olmadığını aynı şekilde iyiliğin ve kötülüğün zatının da olmadığını savunmuştur.¹⁹⁵

Ravendiyye, bu fırka nasih olsun mensuh olsun Allah'ın yarattığı tüm kitaplarla amel etmenin hak olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁶

Butriyye, bu fırka günah işledikten sonra tövbenin kabul olmayacağına inanmışlardır.¹⁹⁷

Nakisiyye, bu fırka Resulullah'a bey'at etmeyenlerin günahkâr olmadıklarına inanmışlardır.¹⁹⁸

Kasitiyye, bu fırka dünyalık şeylerin zühde tercih edilmesi gerektiğine inanmıştır.¹⁹⁹

Nazzamiyye, bu fırka İbrahim en-Nazzam'a tabi olup Allah'ın bir şey olduğunu söyleyenleri tekfir etmişlerdir.²⁰⁰

İbnü'l-Cevzî. Mu'tezile mezhebini eleştirmiş, onların Felsefe ve Mantıkla işğal etmelerini yanlış bulmuştur. Mu'tezilenin felsefecileri takip ederek sadece aklı öncelediklerini ve Allah'ı sınırladıklarını belirtmiştir. Mu'tezile mezhebini Felsefe'nin İslâm dünyasındaki temsilcisi ve

¹⁹²İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁹³İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁹⁴İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21.

¹⁹⁵İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.21-22.

¹⁹⁶İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

¹⁹⁷İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

¹⁹⁸İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

¹⁹⁹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

²⁰⁰İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

devamı olarak görmüş, görüşlerini eleştirmiştir.²⁰¹ Bununla birlikte İbnü'l-Cevzî'nin, Mu'tezile mezhebiyle ilgili aktardığı rivayetler incelendiğinde onları, Halku'l-Kur'ân meselesi ve Mihne süreciyle özdeşleştirdiği görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî, 218/833 yılında Me'mun'un valilerinden İshak b. İbrahim'e yazdığı bir mektupla başlayan Mihne sürecinde Ehl-i Hadîs olarak nitelediği birçok âlimin sorguya çekildiğini ve bu sorgu neticesinde çoğunun Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini kabul ettiklerini söylemiştir.²⁰² Ancak bunlar arasından Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nuh'un halifenin tüm baskılarına karşın Kur'an'ın mahlûk olmadığını savunduklarını belirtmiştir. Daha sonra halife tarafından sorgulanmak üzere zincire vurularak o sırada halifenin bulunduğu Tarsus'a gönderilmişlerdir. Yolda götürülürlerken Me'mun'un vefat haberini almaları üzerine Bağdat'a geri getirilmişler. Ancak Muhammed b. Nuh yolda vefat etmiş, Ahmed b. Hanbel ise hapsedilmiş ve daha sonra serbest bırakılmıştır.²⁰³ Ahmed b. Hanbel, 219/834 yılında Me'mun'un politikalarını devam ettiren halife Mu'tasım-Billah (ö. 227/842) tarafından sorguya çekilmiş birçok işkenceye maruz kalmasına rağmen Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini kabul etmemiştir.²⁰⁴

İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in Mihne sürecindeki tutumunu 215/830 yılında vefat ettiğini söylediği Ebu Nuaym isimli bir âlimin hayatıyla ilgili aktarmış olduğu rivayetlerle savunmuştur. Bu âlimin Kûfe'de Halku'l-Kur'ân meselesinde

²⁰¹ İmamı Şafii ve Ahmed b. Hanbel'den rivayetlerde bulunarak Mu'tezile mensuplarının Kelam ilmiyle iştigal etmelerini eleştiren İbnü'l-Cevzî, İmamı Şafii 'den aktardığı bir rivayette " Kul'un şirk dışında bulaşacağı her günahın kelamla uğraşmasından daha hayırlı olduğunu söylemiştir. Yine Ahmed b. Hanbel'in Kelam ilmiyle uğraşan insanın iflah olmayacağını ve zındık olduğunu söylediğini aktarmıştır. Bkz İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.81

²⁰² İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s.15-20.

²⁰³ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s.20-24.

²⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s.42-44.

sorgulandığını ve bu fikri kabul etmediğini, Ahmed b. Hanbel gibi yalnızca Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğunu söylediğini aktarmıştır. Devamında İbnü'l-Cevzî, bu âlimin konuyla ilgili söylediği şu sözlerini aktarmaktadır. "Ben Kûfe'de 700 tane âlimle görüştüm; fakat bunların hiçbirinin Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylediklerini duymadım. Onlar, Kur'an hakkında o, Allah'ın kelamıdır sözünden başka bir şey söylememişlerdir." demiştir. Yine Ebubekir b. Şeybe'nin " Ben Kûfe de Mihne sürecinde 300 kadar âlimle görüştüm ancak hiçbirinin Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylediğini duymadım. Hepsi Kur'an, Allah'ın kelamıdır diyorlardı." dediğini aktarmaktadır.²⁰⁵

İbnü'l-Cevzî, Mihne sürecinde Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul eden âlimlerle ilgili Said b. Süleyman'dan (ö. 225/840) aktardığı bir rivayette bu tutumlarının yanlış olduğunu iddia etmiştir. Bu rivayete göre Mihne süreci bittikten sonra Said b. Süleyman'a bu süreçteki tutumu sorulmuş, o da küfre düştük ve tekrar döndük demiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî, bu âlimin hayatını anlatırken onun güvenilir ve sadık bir insan olduğunu ancak Mihne sürecinde Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul ettiğini aktararak bunu onun adaleti için kusur olarak saymıştır.²⁰⁶

Mütevekkil'in gördüğü bir rüya sonucu Mihne'den vazgeçtiğini aktaran İbnü'l-Cevzî, onu bu tutumundan dolayı övmüş ve onun sünneti yeniden ikame ettiğini ve bid'atleri ortadan kaldırdığını söylemiştir.²⁰⁷ Ayrıca Mütevekkil (ö. 247/861)'in 234/849 yılında birçok âlimi bir araya toplayarak onlara ikramda bulunduğunu, onlara Cehmiyye ile Mu'tezile'nin aleyhinde ve Rü'yetullah hakkında

²⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s.46-47.

²⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s.101.

²⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s.180.

konuşmalarını emrettiğini; ancak Halku'l-Kur'ânla ilgili konuşmayı yasakladığını aktarmıştır.²⁰⁸

İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı bu rivayetler ve konuyla ilgili diğer görüşleri incelendiğinde onun Kur'an'ın mahlûk olduğu söylemini bid'at olarak değerlendirdiğini, hatta küfre götüreceğini savunduğunu göstermektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in bu süreçteki tutumundan dolayı onun kendi döneminde yaşayan diğer âlimlerden daha takvalı ve üstün olduğunu vurgulamaya çalıştığı görülmektedir.

Mihne'nin son bulmasıyla birlikte Abbasi halifeleri, Mu'tezile mensuplarına olan desteğini geri çekmiş ve onları devlet kademelerinden uzaklaştırmışlardır. Mu'tezile'den boşalan yerlere gelmeye başlayan Hanbelîler devlet desteğini de arkalarına alarak hâkim güç olmuşlardır. Bu süreçten sonra Mu'tezile taraftarları, başta Bağdat olmak üzere İslâm dünyasında giderek azalmaya başlamışlardır. Nitekim 408/1017 yılında Kadir-Billah (ö. 422/1031)'ın Mu'tezilî fikirleri taşıyanları tövbe etmeye çağırdığını aktaran İbnü'l-Cevzî, halifenin onları huzurunda toplayarak, onları Mu'tezilî fikirlerden tövbe ettirdiğini söylemiştir. Yine Abbasi yönetimince bu süreçten sonra Mu'tezile bid'at ehli sayılmış, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerin kâfir olduğu ve öldürüleceği ilan edilmiştir.²⁰⁹ Ayrıca halife hutbelerde Rafızîler, Karmatîler, İsmaililer, Cehmiyye ve Müşebbiheyle birlikte Mu'tezile'ye de lanet okunmasını emretmiştir.²¹⁰

İbnü'l-Cevzî, 420/1029 yılında yine Kadir-Billah tarafından buna benzer bir uygulamanın daha vuku bulduğunu ve Mu'tezilî fikirleri taşıyanların öldürülmesi hakkında bir ferman yayınlandığını aktarmıştır.²¹¹

²⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s.206-207.

²⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.128.

²¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.125-126.

²¹¹ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.196-198.

Bağdat'ta Mu'tezile ile Ehli Sünnet taraftarları arasında 456/1063 yılında vuku bulan bir olaya da değinen İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile mezhebinin müderrislerinden Ebû Ali b. Velid'in evden çıkmasına müsaade edilmediğini, bu olaylarda yaralandığını, şehirde büyük karışıklıkların yaşandığını, çatışmaların taraflar arasında şiddetlendiğini ve sokaklarda Mu'tezile'ye lanetler okunduğunu aktarmıştır.²¹²

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile mezhebi içerisinde ortaya çıkan Allah'ın küllü bilip cüz'ü bilmediği, Allah'ın kudreti gibi bazı sıfatlarının hadis olduğu, cennet ve ceheennem ebedi olmadığı, Allah'ın şerri yaratamayacağı, Mürtekib-i Kebire'nin bağışlanmayacağı (tevbe etmezse) ve ebedi olarak ceheennemde kalacağı, kulun fiillerinde hür olduğu gibi görüşlerin nasslara aykırı olduğunu söylemiştir. Mu'tezile mezhebinin tamamen akli önceleyerek nassları arka planda bıraktıkları ve nassları akla uydurdıkları gerekçesiyle eleştirmiştir.²¹³

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile mezhebinin Allah'ın sıfatları konusundaki tutumunu da eleştirmiş Kur'an ve Sünnet'e aykırı bulmuştur. Mu'tezilenin Usûl-i Hamse'sindeki ilkelerin Allah'ın irade ve kudretini sınırlandırdığını savunmuştur. Mu'tezile'nin en parlak dönemi olarak kabul edilen Halku'l-Kur'ân meselesinde takındığı tutumu ve savunduğu görüşleri de Selef'in görüşlerine aykırı bularak reddetmiştir.²¹⁴

Mu'tezile mezhebinin görüşleriyle etkilemiş olan Cehmiyye'nin kurucusu Cehm b. Safvân'ı (ö.128/745-46) da Mu'tezile içerisinde sayarak birçok görüşünü eleştirmiştir. Yine Mu'tezile mezhebinin teşekkülünde ve kurumsallaşmasında önemli rolü olan Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025), Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50), Ebû Hâşim Cübbâî (ö.321/933) Câhiz (ö.255/869), Sümâme b. Eşres (ö.213/828) ve Nazzâm gibi âlimlerle birlikte

²¹² İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s.88.

²¹³ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, s.81,47.

²¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, s.81-82/87.

Mu'tezile'den saydığı (ö. 231/845) Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833), Ebû Ali, Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b Velid (ö. 478/1085) ve Ebûl-Kasım, Abdulvahid b. Ali b. Burhan(ö. 456/1063) gibi birçok âlimi de eleştirmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin Mu'tezile'nin önde gelen bazı âlimleri ve görüşleriyle ilgili aktardığı rivayetler şöyledir.

Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ı sıfatlar konusunda eleştiren İbnü'l-Cevzî, onun Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarının Allah'ın zati olduğunu söylediğini aktarmıştır. Bununla birlikte onun cennet nimetlerinin fani olduğunu ve cennet hayatının belirli bir süreden sonra hareketsizliğe dönüşeceğini savunduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, onu bu görüşlerinden ötürü fasık olarak nitelemiştir.²¹⁵

Sümâme b. Eşres' e de değinen İbnü'l-Cevzî, onun yalancılıkla ve şarap içmekle itham edildiğine vurgu yapmıştır. Onu Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden saymış, bid'atlerden ve Ahmed b. Nasr el-Hüzzai'nin kanından sorumlu tutulmasından dolayı Safâ ile Merve arasında öldürüldüğünü söylemiştir.²¹⁶

Cehm b. Safvan'ın fikirlerini benimseyen ve Cehmiyye'den sayılan Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'yi de Mu'tezile'den sayan İbnü'l-Cevzî, onun Kadi Ebû Yûsûf (ö. 182/798)'tan ders aldığını ve Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunarak Kalam ilmiyle iştigal ettiğini söylemiştir. Onun Yahudi gibi giyindiğine değinen İbnü'l-Cevzî, babasının Yahudi olduğuna dair rivayetler aktarmıştır. Bir rivayette Bişr ve arkadaşlarının yanlarından geçen bir Yahudi'nin Bişr'in söylediklerini dinledikten sonra "babasının kitabımız Tevrat'ı tahrif ettiği gibi onun da sizin kitabınızı tahrif etmesine izin vermeyin" dediğini aktarmaktadır. Bazı âlimlerin onu zındık bazılarının da onu kâfir olarak nitelediğini söyleyen İbnü'l-Cevzî, onun kabir

²¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s.234.

²¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.10, s.254-256.

azabı, Münker-Nekir, Mizan, Ru'yetullah, Şefaat ve Sırat'ı kabul etmediğini aktarmaktadır.²¹⁷

Mu'tezili âlimlerden saydığı Ebûl-Kasım, Abdulvahid b. Ali b. Burhan'ı ve fikirlerini de eleştirmiştir. Onun kâfirlerin ebedi olarak cehennemde kalmayacağını zira bunun Allah'ın adaletine ters olacağını savunduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, Ebûl-Kasım'ın "Orada ebedi kalacaklardır"²¹⁸ ayetini delil getirerek bu ayette ebed kelimesinin tekil olarak kullanıldığını, çoğul olmadığını, bunda cehennem hayatının belirli bir zamanı kapsadığını gösterdiğini aktarmıştır. İbnü'l-Cevzî, ümmetin kâfirlerin cehennemde ebedi kalacakları hususunda ittifak ettiğini belirtmiş, Ebûl-Kasım'ın ise hem Hanbelîleri hem de kendine muhalif tüm görüşleri reddettiğini vurgulamıştır.²¹⁹

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezilî âlimlerden Ebü Ali Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. Velid'in hayatını ve görüşlerini de ele almıştır. Bu âlimin Mu'tezili fikirleri benimseyerek Felsefe ve Mantıkla iştiğal ettiğini ve Ehli Sünnet taraftarları tarafından baskı altında olduğundan 50 yıl boyunca evinden çıkmadığını aktarmıştır. Bu süre zarfında yanında hocasından rivayet ettiği "utanmıyorsan dilediğini yap" hadisinden başka hadis bulunmadığını aktaran İbnü'l-Cevzî, bu hadisin onun durumunu açıkladığını çünkü onun da utanmayarak Sünnet'e muhalefet ettiğini ve Mu'tezilî fikirleriyle dinde bid'at türettiğini söylemiştir.²²⁰

İbnü'l-Cevzî'nin Mu'tezile ve bu mezhebe mensup âlimlerle ilgili verdiği bilgiler incelendiğinde onları Ehli Bid'at ve fasid bir fırka olarak nitelediği görülmektedir. Yine onlar hakkında eserlerinde zikrettiği rivayetleri genel itibariyle Mu'tezile karşıtı kişilerden rivayet ettiği özellikle de Ehli Sünnet'e

²¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.11, s.31-35.

²¹⁸ *Kuran-ı Kerim*, Haşr suresi 59/17.

²¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s.89-90.

²²⁰ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s.247.

mensup âlimlerden alıntılar yaptığı ve onları değerlendirirken daha çok onların bid'at ehli fasid bir fırka olduklarını ispatlamaya yönelik bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Diğer önemli bir husus ise İbnü'l-Cevzî, Mutezile'yi kelamla özdeşleştirmiş ve kelama karşı çıkarken daha çok Mutezili kelam metodunu reddetmiştir. Nitekim kısmen kelami metotları ve terimleri kullanması da bu durumu açıklamaktadır.

2.6.Şîa

Şîa özlükte “tâbi olmak, desteklemek; şâyi olmak, çoğalmak” anlamlarındaki “tarafdar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” anlamlarına gelir.²²¹ Şîa kelimesinin ilk dönemlerde sözlük mânası çerçevesinde “tarafdar” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bazı kaynaklarda Şîat-u Ali ve Şîat-u Osman gibi tabirlerin sözlük anlamında kullanıldığı görülmektedir. Terim olarak ise Şîa, Resulullah'ın vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali ve onun evlâdından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder. Şîa, muhalifleri tarafından bir yergi ifadesi olarak Râfıza olarak isimlendirilmiştir. Nitekim İbnü'l-Cevzî de Şîa'yı Râfıza olarak isimlendirmiştir.²²² Şehristânî de Şîa'yı tarif ederken onların, Hz. Ali'nin imâmetinin Resûlullah'tan gelen açık veya kapalı deliller ve vasiyet yoluyla sabit olduğunu, bir engel bulunmadığı takdirde imâmetin Ali evlâdınca yürütülmesi gerektiğini, imamların büyük ve küçük günahlardan masum olduğunu ve imâmetin dinde toplumun tercihine bırakılmayacak kadar önemli ve temel bir rükün özelliği taşıdığını kabul edenler olduğunu ileri sürmüştür.²²³

²²¹Lisânü'l-'Arab, “şy” maddesi.

²²²İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²²³Şehristani, *el-Milel ven-Nihal*, s.162; Mustafa ÖZ, “Şîa”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, c.39, s. 121-123; Metin BOZAN, “Şîi Fırkaların Tasnifi (Nispet

Şîa'nın önemli âlimlerinden Kummî ve Nevbahtî, Şîa'nın, Hz. Peygamber döneminde Şîat-u Alî ismiyle Hz. Ali'ye bağlı olup daha sonra onun imâmetini benimseyen kimseler olduğunu belirtmişlerdir.²²⁴

Hz Ali'nin vefatından sonra Hz Hasan'ın hilâfeti Muaviye'ye devretmesi Hz Ali ve evlatlarının siyasi olarak yönetimde olmalarını isteyen grupların hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Daha sonraları halife olmak ve Emevi iktidarına son vermek üzere Küfe'ye hareket eden Hz Hüseyin'in Kerbela da şehit edilmesi, Şîa'nın doğuşuna zemin hazırlayan bir kırılma noktasıdır. Kerbela vakasından sonra Emevi iktidarına karşı duyulan rahatsızlık artmış ve bununla beraber siyasi olarak Hz Ali ve evlatlarının yönetimini savunan fikirlerin itikadileşerek, bilinen anlamıyla bir Şiîliğin doğmasına sebep oldukları görülmektedir. Bu dönemden sonra Hz Ali ve evlatlarıyla ilgili ortaya birçok fikir atılmış, hatta Hz Ali'nin ilahlığını savunanlarda olmuştur. Ortaya çıkan bu farklı görüş ve fikirler zamanla birçok farklı Şiî fırkanın doğmasına sebep olmuştur. Bu fırkaların bir kısmı gelişerek teolojilerini tamamlamış, diğer bir kısmı ise zaman içerisinde tarih sahnesinden silinmiştir.²²⁵

İbnü'l-Cevzî, Şiîliğin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde etkili olan birçok olayı ele almıştır. Kerbela olayını ele alan İbnü'l-Cevzî, Hz Hüseyin'in (ö. 61-680) katlinin müsebbibi olarak Ubeydullah b. Ziyad'ı (ö. 67/686) ve komutanlarından Şimr b. Zi'l-Cevşen'i (ö. 66/685) göstermiştir. Yezid b. Muaviye'nin Hz Hüseyin'in katledilmesini öğrendiğinde sinirlenerek benim istediğim onu öldürmeden itaat altına

Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2004, s.21-22.

²²⁴ Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, Dr. Cevad Meşkûr, Heyderi, Tahran, 1991, s. 15; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, Cemiyeti'l-Müsteşrikine'l-Almani, İstanbul, 1931, s. 15-16

²²⁵Mustafa ÖZ, "Şîa", *DİA*, s. 121-123; Metin BOZAN, Şiî Fırkaların Tasnifi (Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme), *DÜİFD*, s.21-37.

almaktı dediğini aktarmaktadır.²²⁶ Burada İbnü'l-Cevzî'nin Yezid b. Muaviye'yi Hz Hüseyin'in katlinden direk sorumlu tutmadığı, komutanlarının onun bilgisi dışında Hz Hüseyin'i katlettiklerini vurguladığı görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî, 61/680 yılında Hz Hüseyin'in katledilmesi üzerine ortaya çıkan Tevvâbîn hareketine de değinmiştir. O, bu hareketin ortaya çıkmasının sebebi olarak Hz Hüseyin'in katlinde dürüst davranmayan Küfelilerin, onu davet edip yalnız bırakmalarından dolayı sürekli bir birlerini suçladıklarını, pişmanlık duyduklarını ve bu günahtan yalnızca Hz Hüseyin'i öldürenleri öldürmekle kurtulabileceklerini düşünmelerinden dolayı bu hareketin başladığını aktarmıştır. Bu olaya geniş yer veren İbnü'l-Cevzî, Süleyman b. Surad'ın evinde toplanan Kûfe'nin ileri gelenleri, Hz Hüseyin'in kanını talep etme üzerine anlaşarak Yezid'in ölümüne kadar bu davetlerini gizli olarak devam ettirmişlerdir. Yezid'in ölümüyle birlikte başta Kûfe olmak üzere çeşitli şehirlere davetçiler göndererek Hz Hüseyin'in katillerini öldürmek için halkı açıktan davet etmeye başlamışlardır. Ubeydullah b. Ziyad tarafından Hz Ali taraftarlığından dolayı zindana atılan ve eniştesi Abdullah b. Ömer tarafından Yezid'den (ö. 64/683) onun serbest bırakılması için ricacı olan ve Yezid'in emriyle serbest bırakılan Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687) de bu hareketin liderleriyle görüşmüş ve onlara Mehdi Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700) tarafından gönderildiğini söylemiştir. Süleyman b. Surad taraftarlarından bir kısmını yanına çeken Muhtâr es-Sekafî, onlara Süleyman b. Surad'ın savaştan anlamayan biri olduğunu ve hem kendisini hem de etrafındakileri öldürtmeye çalıştığını söylemiştir.²²⁷ Bununla birlikte Süleyman b. Surad'ın başını çektiği Tevvâbîn hareketine sayıları 16.000'i bulan kişi icabet etmiş ancak

²²⁶İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.5, s.335-346.

²²⁷İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.6, s.28-30.

sözleştikleri yer olan Nuhayle'ye 64/683 yılında gelenlerin sayısı yalnızca 4.000 kişi olmuştur. Süleyman b. Surad'ın gayretleri neticesinde onlara 1.000 kişi daha katılmıştır. Süleyman b. Surad sözleştikleri yerde bekleyip sözlerinden dönenlerin orduya katılmalarını sağlamaya çalışmıştır. Ancak Süleyman'ın arkadaşlarından Müseyyeb'in bundan sonra katılacakların gönülsüz olarak katılacağından dolayı onlardan bir hayır görmeyeceklerini söylemesi üzerine harekete geçmiştir. Süleyman b. Surad'a söz verenlerin gelmemesinin sebebinin Muhtâr es-Sekafi olduğu, onun halkı kendisine katılmaması için ikna ettiği aktarılmıştır. Hz Hüseyin'in katillerini öldürme gayesiyle yola çıkan ordudan bazıları ilk olarak Kûfe de olan Amr b. Sa'd'ı öldürmeyi teklif etmişlerdir. Diğer bir kısım ise öncelikle Ubeydullah b. Ziyad'ı öldürmeleri gerektiğini çünkü ordu gönderen kişinin o olduğunu söylemişlerdir. Bu arada Abdullah b. Zübeyir tarafından atanan Kûfe valisi Ubeydullah b. Yezid, Süleyman b Surad'a İbni Ziyad'a karşı birlikte savaşmayı teklif ettiyse de onlar bunu kabul etmeyerek 65/684 yılında Hz Hüseyin'in kabrine gelerek burada tövbe etmişler ve Hz Hüseyin'in uğruna yola çıktığı gaye için savaşacaklarına yemin etmişlerdir. Süleyman'ın Müseyyeb komutasındaki öncü birliğini karşılayan Şam askerleri yenilince Ubeydullah b. Ziyad, Husayn b. Nümeyr komutasında 12.000 kişilik bir ordu göndermiştir. Husayn ilk olarak onları halifeye itaate davet etmiş ancak onlar Ubeydullah b. Ziyad'ın kendilerine teslim edilmesi ve halifeliğin Ehli Beyt'e bırakılması gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine iki ordu arasında vuku bulan savaşta Süleyman b Surad ve arkadaşları yenilmiş ve öldürülmüşlerdir.²²⁸

İbnü'l-Cevzî, Tevvâbîn hareketini aktarırken onları Şîî bir hareket olarak nitelendirmiştir. Ancak Tevvâbîn hareketi her ne kadar Şîî fikirlerin oluşmasında bir kırılma noktası olmuşsa

²²⁸İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.6, s.35-37.

da bu harekete katılanların bilinen şekliyle Şiî fikirlere sahip olmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte bu harekete katılanların gayesinin Ehli Beyt'in imameti değil Hz Hüseyin'e karşı işlemiş oldukları hatadan dolayı bu yolla kendilerini temize çıkarma çabasıdır.

Muhtâr es-Sekafî hareketine de değinen İbnü'l-Cevzî, onun Muhammed b. Hanefiyye'nin Mehdi olduğunu savunduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, İslâm tarihinde ilk defa Mehdi olarak nitelenen kişinin Muhammed b. Hanefiyye olduğunu söylemiştir.²²⁹ Süleyman b. Surad ve arkadaşlarıyla yaptığı görüşmeleri öğrenen Ubeydullah b. Ziyad tarafından tekrar hapsedilen Muhtâr es-Sekafî, Tevvabîn hareketinden kurtulanlara hapisten mektup yazarak onları yanına çekmeye çalışmıştır. Birçok kişi de onun bu davetine icabet etmiştir. Abdullah b. Ömer'in tekrar aracı olması ve Muhtâr es-Sekafî'ye Emevi hilâfetine karşı çıkmaması için yemin ettirildikten sonra serbest bırakılmıştır. Bir süre Abdullah b. Zübeyir'in valisi tarafından da yakalanarak hapse atılan Muhtâr es-Sekafî, yine Abdullah b. Ömer'in aracılığıyla serbest bırakılmıştır. Serbest kaldıktan sonra Muhammed b. Hanefiyye tarafından emir tayin edildiğini iddia ederek, Ehl-i Beyt adına faaliyetlerine devam etmiş, davetini, Emeviler tarafından bazı haklardan mahrum bırakılan ve Abdullah b. Zübeyir tarafından ihmal edilen Mevalilere yönlendirmiştir. Hz Ali'nin komutanlarından Eşter'in oğlu İbrahim'e Muhammed b. Hanefiyye adına bir mektup yazarak onu yanına çekmeyi başarmıştır. Muhtâr es-Sekafî'nin emirliğinde bir araya gelen taraftarları onun doğru söyleyip söylemediğini öğrenmek için Muhammed b. Hanefiyye'ye bir elçi göndermişlerdir. Muhammed b. Hanefiyye'ye gelip Muhtâr es-Sekafî'nin durumunu anlatan elçiye Muhammed b. Hanefiyye, kimin eliyle olursa olsun Allah'ın bize yardım göndermesini isterim demiştir. Bu cevabı alan elçi, Muhtâr es-

²²⁹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.7, s.296.

Sekafî'nin taraftarlarına gelerek onun doğru söylediğini aktarmıştır. Haberi alan Muhtâr es-Sekafî de rahatlamıştır. Bunun üzerine harekete geçen Muhtâr es-Sekafî, öncelikle Kûfelilerin yardımıyla Kûfe'yi ele geçirmiş ve 3.000 kişilik bir orduyu Musul'a Ubeydullah b. Ziyad'ı öldürmeleri için göndermiştir. Ubeydullah b. Ziyad'ın gönderdiği orduyla karşılaşan Muhtâr es-Sekafî taraftarları onları yenmiştir. Ubeydullah b. Ziyad'ın gönderdiği orduyu yenen Muhtâr es-Sekafî taraftarları Şam'dan büyük bir ordunun üzerlerine gelmek için hareket ettiğini öğrenince Musul'a Ubeydullah b. Ziyad'ın üzerine yürümekten vazgeçip geri dönmüşlerdir. Bu arada durumu öğrenen Muhtâr es-Sekafî, İbrahim b. Eşter (ö.72/691) komutasında 13.000 kişilik bir ordu göndererek geri dönenlerle birlikte Ubeydullah b. Ziyad'ın üstüne yürümelerini emretmiştir. Ancak ordunun Kûfe'den ayrılmasından sonra Kûfe eşrafının Muhtâr es-Sekafî'ye karşı ayaklanma başlatmaları üzerine Muhtâr es-Sekafî, İbrahim b. Eşter'i geri çağırmıştır. Bundan sonra politikasında değişiklik yapan Muhtâr es-Sekafî, öncelikle isyan edenleri ve Hz Hüseyin'in katledilmesinde rol alan Kûfelileri kılıçtan geçirerek evlerini yaktırmıştır. Muhaliflerini sindirdikten sonra Amr b. Sa'd ve oğlunu öldürerek kesik başlarını Muhammed b. Hanefiyye'ye göndermiştir. Bu arada Abdullah b. Zübeyir, Hacca gelen Muhammed b. Hanefiyye ve ailesinden, kendisine biat etmelerini istemiş onlarda reddedince onları yakalatarak zezem kuyusu yakınlarındaki bir evde hapsederek evlerinin etrafına odun yığmış, biat etmemeleri halinde onları yakmakla tehdit etmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'den aldığı mektupla durumdan haberdar olan Muhtâr es-Sekafî, 150 kişilik bir süvari grubu göndererek onu ve ailesini kurtarmıştır. Bu hadiseden sonra daha da güçlenen Muhtâr es-Sekafî, İbrahim b. Eşter komutasındaki orduyu tekrar Ubeydullah b. Ziyad'ın üzerine

göndermiştir.²³⁰ Musul yakınlarında Ubeydullah b. Ziyad'ın ordusuyla yaşanan savaşta her iki taraftan birçok kişi ölmüş ve Ubeydullah b. Ziyad da öldürülmüştür. Muhtâr es-Sekafi'nin faaliyetlerinden rahatsız olmaya başlayan Abdullah b. Zübeyir, kardeşi Mus'ab b. Zübeyir'i Basra valiliğine tayin etmiştir. Mevali'ye yakınlık gösteren Muhtâr'ın icraatlarından rahatsızlık duyan Arap kabilelerinin de Mus'ab b. Zübeyir'e katılmasıyla birlikte 67/686 yılında Kûfe üzerine yürüyen Mus'ab b. Zübeyir, şehri 4 ay muhasara ettikten sonra ele geçirmiş ve Muhtâr es-Sekafi de öldürülmüştür.²³¹

Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib'in (ö. 122/740) Emevilere karşı giriştiği isyana da değinen İbnü'l-Cevzî, onun öldürüldüğü yıla ilişkin 120/738, 121/739 ve 122/740 yılları gibi farklı rivayetlerin bulunduğunu fakat 121 yılını daha isabetli bulduğunu aktarmaktadır.²³²

Zeyd'in babası Ali Zeynelâbidîn (ö. 94/712) ve büyük kardeşi Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), Kerbela olayında yaşananlardan sonra siyasetten uzak durup, ilim ve tedrisatla meşgul oldular. Zeyd de tahsiline ilk olarak babasının yanında başladı. Babasının vefatından sonra ağabeyi Muhammed el-Bâkır'ın yanında aynı yaşlarda olan oğlu Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) ile birlikte eğitim görmeye devam etti. Daha sonra değişik şehirlere seyahat ederek birçok âlimden ders aldı. Emevilerin Ali evladına karşı takındığı incitici tavır ve Kûfelilerden sık sık aldığı cesaret verici davet mektupları Zeyd'in Emevilere karşı harekete geçmesine zemin hazırladı. Bununla birlikte Hz Ali'nin zimmetinde olan vakıf arazileri konusunda amcasının oğlu Abdullah b. Hasan b. Hasan ile arasında çıkan anlaşmazlık üzerine Emevi halifesi Hişam'ın huzuruna çıktı. Hişam, ona "Halife olmak istediğin söylüyor. Ancak sen bir cariye'nin oğlusun" diyerek onu aşığladı.

²³⁰İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.6, s.51-62.

²³¹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.6, s.63-66.

²³²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.7, s.207.

Bunun üzerine söz alan Zeyd, "Peygamberliğin en büyük makam olduğunu ve Allah'ın bir cariyenin oğlu olan İsmail'i kendisine peygamber olarak seçtiğini" söyledi. Hişam, bu görüşmeden sonra Kûfe valisine bir mektup yazarak Zeyd'in hitabeti güçlü ve bilgili bir insan olduğunu, Kûfeli Şîilerin ona meyletmesinden endişe ettiğini bildirerek onun Kûfe'nin ileri gelenleriyle bir araya gelmesini engellemesini söyledi. Halifenin hakaretlerinden sonra tekrar Kûfe'ye gelen Zeyd, burada şehrin ileri gelenleriyle bir araya geldi. Kûfe'den ayrılp Medine'ye gitmek için yola çıktığı sırada Kadisiyye denilen yere vardığında Kûfe'lilerden tekrar davet mektupları aldı. Kûfe'liler ona "burada Emevilere başkaldıracak 100.000 kişi varken bizi yalnız mı bırakacaksınız" diyerek ısrarla geri dönmesini istiyorlardı. Birçok kişi tarafından Kûfelilerin ailesine yaptığı ihanetleri hatırlaması ve onlara güvenmemesi gerektiği söylendiyse de o, buna mecbur bırakıldığını ve hilâfetin Ehl-i Beyt'in hakkı olduğunu söyleyerek Kûfe'ye geri döndü. Kûfe'ye döndükten sonra 15.000 kişinin biatını alarak başka şehirlere davetçiler gönderdi. Yaklaşık 10 ay boyunca yer değiştirerek buradaki faaliyetlerini gizli olarak sürdürdü. Taraftarlarından Kur'an ve Sünnet'in esas alınması, zalim yöneticilere karşı cihad edilmesi, zayıf olanlara karşı adaletli olunması ve onlara yardım edilmesi, ganimet mallarının adaletli taksim edilmesi, haksızlığa uğrayanların haklarının geri verilmesi ve Ehl-i Beyt'e haksızlık karşısında yardım edilmesi hususunda biat alarak, harekete geçmeleri için hazırlanmalarını emretti. Bu arada kendisine biat edenlerden bazıları yanına gelerek ona Hz Ebubekir ve Hz Ömer hakkında ne düşündüğünü sordu. O da "ailemden hiç kimsenin onlardan teberri ettiğini ve onlar hakkında hayırdan başka bir şey söylediğini işitmedim" dedi. Onlar da "o zaman sen Ehl-i Beyt'in kanını talep etmiyorsun zira onlar sizin hilâfet hakkınızı elinizden aldılar "dediler. Zeyd de onlara "eğer onlar hakkında böyle bir şey söylersem bu doğru değildir.

Zira onların hilâfeti haktı ve onlar adıldılar" dedi. Bunun üzerine onlar da " Eğer Ebubekir ve Ömer size zulmetmediyse ve sizin hilâfet diye bir hakkınız yoksa o halde niçin bizi Emevilere karşı savaşmaya davet ediyorsun" dediler. Zeyd, "Bunlar hem size hemde kendilerine zulmediyorlar. Biz sizi sadece Allah'ın Kitabına ve Sünnet'e davet ediyoruz" dedi. Bu diyalogdan sonra birçok kişi Zeyd'den ayrıldı. Ancak buna rağmen o, geri adım atmadı.²³³

İbnü'l-Cevzî, Zeyd'in bu grubu Râfıza olarak isimlendirdiğini ve bunların Zeyd'in ağabeyi Muhammed b. Ali'nin imametini iddia ettiğini aktarmıştır. Ayrıca bunların Muhammed b. Ali'nin ölümü üzerine oğlu Cafer es-Sâdık'ın imametini savunduklarını söylemiştir.²³⁴

Bu hadiseden sonra Zeyd'in ayaklanmayı başlatacağı zamanı öğrenen Irak valisi Yusuf b. Ömer, Küfe valisine tüm Kûfelileri büyük cami de toplayarak onları orada muhasara altında tutması için emir gönderdi. 180 adamıyla bir araya gelen Zeyd, geriye kalanların nerede olduklarını sordu. Ona Kûfe valisinin herkesi büyük camide toplayarak muhasara altında tuttuğu söylendi. Bunun üzerine beraberindekilerle Kûfe'ye giren Zeyd, büyük camiye yöneldi. Burada Yusuf b. Ömer'in gönderdiği orduyla savaşan Zeyd 122/740 yılında öldürüldü. Taraftarlarınca gizli bir yere defnedilen Zeyd'in naaşı bulunarak başı kesilip önce Şam'a oradan da Medine'ye gönderilerek teşhir edildi.²³⁵

Zeyd'in ölümünden sonra oğulları da Emevi ve Abbasilere karşı çeşitli isyan faaliyetlerinde bulunmuşlar; fakat başarılı olamamışlardır. Onun mefdulun imametinin caiz olduğu, Ehl-i Beyt'in imametinin gerekli olduğu, imamın kim olacağının isim olarak belli olmadığı ancak vasıflarının belli

²³³İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.7, s.207-211.

²³⁴İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.7, s.211.

²³⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.7, s.211-214.

olduğuyla ilgili g6r6şleri Zeydiyye mezhebinin temel itikadi g6r6şleri haline gelmiştir.²³⁶

İbnü'l-Cevzî, 114/733 yılında vefat eden Muhammed el-Bâkır'ın hayatını işlerken onun Şîler hakkındaki bazı g6r6şlerini rivayet etmektedir. Ebû Hanife'den (ö. 150/767) aktardığı bir rivayette Ebû Hanife, "Muhammed el-Bâkır ile karşılaşıncı ona Ebubekir ve Ömer hakkında ne düşündüğünü sordum. Bana "Allah ikisine de rahmet eylesin" dedi. Bende ona memleketimiz Irak'ta senin onlardan teberri ettiğın söyleniyor, dedim. Bunun üzerine bana "bu yalanı benim adıma söyleyenlerden Allah'a sığınırım. Sen Ali b. Ebû Talib'in Fatıma'dan olan kızı, Resulullah'ın ve Hatice'nin torunu Ümmüğülsüm'ü Ömer b. Hattab ile evlendirdiğini bilmiyor musun?" dedi.²³⁷

Cabir'den aktardığı başka bir rivayette ise Muhammed el-Bâkır'ın kendisine "Irak'ta bir kavmin bizi sevdiklerini iddia ederek Ebubekir ve Ömer'den yüz çevirdiklerini öğrendim. Bunu onlara benim emrettiğimi zannediyorlar. Onlara benim onlardan teberri ettiğimi ulaştır. Muhammed'in nefsi kudret elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki eğer onlara gitseydim onların kanıyla Allah'a yakınlaşmaya çalışırdım. Eğer Ebubekir ve Ömer için Allah'a istiğfar da bulunup rahmet okumazsam Muhammed'in şefaatine nail olmayayım" demiştir.²³⁸

İbnü'l-Cevzî, Muhammed el-Bâkır'dan aktardığı bu rivayetlerle Şîa'nın savunduğu fikirleri çürütmeye çalışmış ve delil olarak Ehli Beyt'in Şîi fikirlerden teberri ettiğini vurgulamaya çalışmıştır. O, Şîa'nın bu fikirleri kendi heva ve heveslerine uymak için uydurduklarını ispatlamaya çalışmıştır.

²³⁶İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.7, s.213-215.

²³⁷İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.7, s.161.

²³⁸İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.7, s.161.

Şii fırkaların tasnifini de yapan İbnü'l-Cevzî, onları Râfıza adıyla anmış ve onları 12 fırkaya ayırmıştır. Bunların Aleviyye, Amuriyye, Şîa, İshakiyye, Navusiyye, İmâmiyye, Zeydiyye, Abbasiyye, Mütenasihe, Rec'iyye, La'iniyye ve Müterebbise fırkaları olduğunu söylemiştir.²³⁹

Söz konusu fırkalarla ilgili verdiği bilgiler şu şekildedir.

Aleviyye, bu fırka peygamberliğin aslında Hz Ali'nin hakkı olduğunu ama Cebrail'in peygamberlik vazifesini yanlışlıkla Hz Muhammed'e verdiğini iddia etmiştir.²⁴⁰

Amuriyye, bu fırka Hz Ali'nin Hz Muhammed'e peygamberlikte ortak olduğunu iddia etmiştir.²⁴¹

Şîa, bu fırka Hz Ali'nin Resulullah'ın vasisi olduğunu ve onu kendisinden sonra halife olarak tayin ettiğini, bu sebeple; birkaç kişi hariç ümmetin başkasına bey'at etmekle küfre düştüğünü savunmuştur.²⁴²

İshakiyye, bu fırka peygamberliğin kıyamete kadar devam edeceğini ve Ehl-i beyt'in ilmini bilen herkesin peygamber olduğunu iddia etmiştir.²⁴³ İshakiyye'nin kurucusu İshak b. Muhammed b. Ahmed b. Âban (ö. 286/899)'ın hayatına yer veren ve onun İshak'ul-Ahmer olarak bilindiğini aktaran İbnü'l-Cevzî, onun bazı itikadi görüşlerine de değinmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı bazı görüşleri şunlardır. O, Hz Ali'nin ilahlığını savunmuş ve Muhammed'i peygamber olarak gönderenin de Hz Ali olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte öğle namazının batın da Resulullah'ın İslâm'a daveti olduğunu, bununla kastedilen şeyin rükû ve secde olmadığını şu ayete dayandırmıştır. "Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder."²⁴⁴ İshak, bu ayette bahsedilen

²³⁹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23.

²⁴⁰İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23.

²⁴¹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²⁴²İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²⁴³İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²⁴⁴ Ankebut, 29/45.

hayâsızlıktan ve kötülükten men etmenin yalnızca canlı ve güçlü bir varlık tarafından yapılabileceğini iddia etmiştir. İbnü'l-Cevzî, Nevbahti'nin İshak hakkında aktardığı rivayetlerden en hafifinin bile onun dinden çıkmasına yeteceğini söylemiştir.²⁴⁵

Navusiyye, bu fırka ümmetin en faziletlisinin Hz Ali olduğunu ve bunu inkâr ederek başkasının daha efdal olduğunu savunan herkesin kâfir olduğunu söylemiştir.²⁴⁶

İmâmiyye, bu fırka dünya, Hz Hüseyin'in neslinden olan bir imamdan hali olamaz. İmamın kim olduğunu bilen Cebrail'dir. Bir imam vefat ettiğinde onun yerine geçecek olan kişiyi de o bildirir demiştir.²⁴⁷

Zeydiyye, bu fırka Hz Hüseyin'in soyundan gelen herkesin imam olduğunu ve onlardan biri var ise ister takvalı olsun ister günahkâr, başkasının arkasında namaz kılınmayacağını savunmuştur.²⁴⁸

Abbasiyye, bu fırka Hz Abbas'ın halifelikte herkesten daha evla olduğunu savunmuştur.²⁴⁹

Mütenasihe, bu fırka tenasühü benimsemiş ve eğer kişi iyi biriye öldükten sonra ruhunun daha mutlu olacağı bir bedene, eğer kötü biriye ruhunun huzursuz yaşayacağı bir bedene geçeceğini savunmuştur.²⁵⁰

Rec'iyye, bu fırka Hz Ali ve beraberindekilerin tekrar dünyaya gelerek intikam alacaklarını savunmuştur.²⁵¹

La'iniyye, bu fırka Osman, Talha, Zübeyr, Muaviye, Ebû Musa el-Eş'arî ve Hz. Aişe'yi lanetler.²⁵²

²⁴⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s.404-406.

²⁴⁶İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²⁴⁷İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²⁴⁸İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²⁴⁹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²⁵⁰İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²⁵¹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

²⁵²İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23

Mütarebbise, bu fırkanın mensupları abid görünürler ve her asırda birini mehdi ilan ederler. O ölürse de yerine birini tayin ederler.²⁵³

İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı tasnif ve Şîa hakkında verdiği bilgiler incelendiğinde zikrettiği fırkalarla ilgili verdiği bazı bilgilerin yanlış olduğu görülmektedir.²⁵⁴ Söz gelimi İbnü'l-Cevzî, Zeydiyye fırkasının ayırt edici özellikleri arasında imam olacak kişinin günahkâr da olabileceğini söylemiştir. Ancak Zeydiyye fırkası imam olacak kişinin vasıfları konusunda takvalı olmayı zorunlu görmüştür. Yine İbnü'l-Cevzî'nin Şîa'yı Râfıza'nın alt grubu olarak saydığı görülmektedir. Öte yandan 73 fırka hadisindeki sayıyı tutturabilmek için birçok Şîî fırkayı görmezden geldiği hatta üzerinde çokça durduğu ve özel olarak haklarında reddiye yazdığı Karmatîleri bile Şîî fırkalar arasında saymadığı görülmektedir.

Şîîliği benimseyenleri eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların Hz Ali'ye olan sevgilerinde aşırıya gittiklerini ve bu yüzden sapıttıklarını söylemiştir. Bu aşırı sevginin Hz Ali ve onun evlatlarını çok ulvi makamlara yükselttiğini hatta bazı kimselerin Hz Ali'yi ilah kabul ettiğini belirtmiştir. Burada İbnü'l-Cevzî'nin Şîî fırkalarla ilgili genel görüşlerine değindikten sonra özellikle İmâmiyye ile Karmatîlik hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

2.6.1. İmâmiyye

Sözlükte İmam'a mensup olanlar anlamına gelen imâmiyye kelimesi Şîa'nın İmâmiyye fırkasına imameti, dinin temel esası olarak görmelerinden dolayı verilmiş bir isimdir. Bu fırka'ya 12 imam anlayışından dolayı İsnâaşeriyye, fıkhıta Ca'fer es-Sadık'ın mezhebine tabi olmalarından dolayı Ca'feriyye, bazende muhaliflerince Râfıza isimleri verilmiştir. İmâmiyye, Hz. Peygamber'den sonra imametini Hz Ali (ö. 40/661)'ye

²⁵³İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblis*, s.23

²⁵⁴Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.126-127.

sonra sırasıyla oğlu Hasan (ö. 49/669) ve Hüseyin (ö. 61/680)'e onlardan sonra da Hz Hüseyin'in soyuna intikal etmiş ve sırasıyla Ali Zeynelâbidîn (ö. 94/712), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799), Ali er-Rızâ (ö. 203/819), Muhammed el-Cevâd (ö. 220/835), Ali el-Hadî (ö. 254/868), Hasan el Askerî (ö. 260/874) ve yaşadığı varsayılan Muhammed b. Hasan el Askerî (gaybeti 260/874)'ye geçtiğine inanmaktadırlar.²⁵⁵ Son imam Muhammed b. Hasan el Askerî'nin babasının ölümünün ardından ğaybete çekildiğine, beklenen Mehdi olduğuna ve ahir zamanda ortaya çıkarak dünyayı adaletle dolduracağına inanmaktadırlar. Yine İmâmiyye, imametnin zorunlu olduğunu, 12 imam'ın nass ve tayinle belirlendiğini, imamların Peygamber'in vasîsi olduğunu ve imamların masum olduğunu temel inanç esasları olarak belirlemiştir.²⁵⁶

Şîa'nın İmâmiyye fırkasını eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların dinde yeni şeyler türettiklerini ve Hz Ali (ö. 40/661)'ye olan aşırı sevgilerinden dolayı sapıttıklarını iddia etmiştir. Ayrıca o, Şii'lerin ortaya çıkışlarını Hulefâ-yi Râşidîn dönemine dayandırarak²⁵⁷ o dönemde Hz Ali'yi aşırı sevenlerin bu sevgilerinde aşırıya giderek onu ulvi makamlara taşıdıklarını belirtmiştir.²⁵⁸

İmâmiyye'nin Hz Ali ve birkaç Sahâbe dışındaki tüm sahâbeleri Resulullah'ın vefatından sonra dinden döndükleri ve Hz Ali'nin hilâfetini gasp ettikleri gerekçesiyle sövmelerini

²⁵⁵ Şehristani, *el-Milel ven-Nihal*, s.181-191.

²⁵⁶İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.98 Şehristani, *el-Milel ven-Nihal*, s.181-191.

²⁵⁷ Şii'lerin ortaya çıkışlarını Hulefa-i Raşidin dönemine kadar götüren İbnü'l-Cevzî, bu tezini o dönemde aktardığı bazı rivayetlere dayandırmıştır. Bunlardan birinde bir adamın bir grubun yanından geçerken Hz Ebubekir ve Hz Ömer'e sövdüklerini görmüş ve durumu Hz Ali'ye bildirmiştir. Bunun üzerine Hz Ali, camiye geçerek Hz Ebubekir ve Hz Ömer'i övücü ifadeler kullanarak onlara sövenlerin müşrik olduğunu belirtmiştir. Bkz İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.98

²⁵⁸İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.98

de eleştirmiştir. O, bu fikirlerin arka planında İslâm dinine zarar vermek isteyenlerin olduğunu belirtmiş bir nevi Şiîliğin ortaya çıkışını İslâm düşmanı güçlere bağlamıştır.²⁵⁹

İbnü'l-Cevzî, sahâbeyi eleştirmeyi reddetmiş, İmâmiyye'nin iddialarının dini kökten yok etme anlamına geldiğini ifade etmiştir. Zira İslâm dininin esaslarını ve Kur'an ile Sünnet'i sonraki nesillere ulaştıranların onlar olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî, Hulefâ-yi Râşidîn dönemini ele alırken kullandığı rivayetlerde yaşadığı dönemin önemli problemlerinden olan Ehli Beyt meselesinde Şîa'ya tepki olarak Hz Ali'yi öven rivayetler yerine Hz Ali'nin diğer sahâbeleri övdüğü ve onlara düşmanlığın şirk olduğu ile ilgili rivayetleri öncellediği görülmektedir.²⁶⁰

İmâmiyye fırkasını fıkhi konularda da eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların birkaç Sahâbe dışındaki sahâbeleri tekfir etmelerinden dolayı onların rivayet ettiği meseleleri reddettiklerini ve birçok fıkhi meselede inandıkları şeyler doğrultusunda hareket ederek heva ve heveslerine uyduklarını belirtmiştir.²⁶¹ İbnü'l-Cevzî, Şîa'nın imamet nazariyesini sadece akaidle sınırlı tutmadığını, imamet meselesinin bizzat fıkhi meselelere de sirayet ettiğine vurgu yapmış ve bu konuya Ali b. Hüseyin b. Musa b. Muhammed b. İbrahim b. Musa b. Cafer el-Murtaza'nın (ö. 436/1044) hayatı kısmında değinmiştir. İbnü'l-Cevzînin burada Şerif el-Murtaza olarak bilinen Ali b. Hüseyin'in babasının ismini Hasan olarak verdiği görülmektedir. Şerif el-Murtaza'nın görüşleri üzerinden İmâmiyye'nin bazı görüşlerini ele alan İbnü'l-Cevzî, onun birçok fıkhi konuda icma'dan ayrılarak görüşlerinde tek kaldığını ve görüşlerinin de İmâmiyye mensupları tarafından kabul gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî, onun itizali görüşleri benimsediğini de aktarmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin Şerif

²⁵⁹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.94-99

²⁶⁰İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.94-99.

²⁶¹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.94-99.

el-Murtaza'nın fıkhî konularda tek kaldığını söylediği bazı görüşleri şunlardır. O, toprak dışında hiç bir şeyin üzerinde secde edilemeyeceğini, küçük abdestte isticmar²⁶² yapılamayacağını, boşamanın (talakın) yalnızca adil iki şahidin huzurunda olabileceğini, nezir de bulunan kişinin üzerine nezirde bulunduğu şeyin bir yerden dönmek veya hasta birinin şifa bulması üzerine olması durumunda nezrinin geçerli olmayacağını, yatsı namazını kılmadan uyuyan birisinin gece yarısından sonra uyanması durumunda yatsı namazını kaza etmesi gerektiğini; ancak sabah uyanıp oruç tutarsa tuttuğu orucun yatsı namazının yerine geçeceğini, oğlu veya eşi ölen kişinin elbiselerini yırtarak feryat etmesi durumunda yemin kefareti ödemesi gerektiğini, evli olduğunu bilmediği biriyle evlenen kişinin, durumu öğrendiğinde beş dirhem sadaka vermesi gerektiğini, Ehli Kitab'ın kestiği şeylerin haram olduğunu ve hayvan kesiminde hayvanın kible tarafına döndürülmesi gerektiğini söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, bu görüşlerin icmayı devre dışı bırakan acayip görüşler olduğunu söylemiştir.²⁶³

İbnü'l-Cevzî, Şerif el-Murtaza'nın Sahâbe hakkındaki bazı görüşlerini de aktarmaktadır. Şerif el-Murtaza, Resulullah'ın vefatından sonra birçok Sahâbenin Hz Ali'nin imametini kabul etmeyerek nifaka düştüklerini savunmuştur. Hz Ali'nin kızı Ümmügülüm'ü Hz Ömer ile evlendirmesine de değinen Şerif el-Murtaza, Hz Ali'nin bu uygulamasını İmâmiyye'nin görüşlerine uyarlamaya çalışmıştır. Hz Ali'nin bu uygulamasını iki dayanakla temellendirmeye çalışan Şerif el-Murtaza, sahâbenin Hz Ali'nin imametini doğrudan dil ile inkâr etmediğini ancak fiilleriyle başkasına biat ederek nifaka girdiklerini söylemiştir. Zira bir hükmü uygulamamak değil ona inanmamak kişiyi küfre götürür demiştir. Bununla birlikte

²⁶² Bir diğer adı istinca olan isticmar, suyun az olduğu yerlerde taşla temizlenmek anlamına gelmektedir.

²⁶³ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.294-299.

Hz Ali'nin kızını Hz Ömer'e verdiği zamanın tam net olmaması bu durumun onun nifaka düşmeden önce mi veya sonra mı vuku bulduğunun bilinmediğini söylemiştir. Öne sürdüğü ikinci dayanakta ise Hz Ömer'in Hz Ali'ye bu evliliği zorla kabul ettirdiğine dair rivayetlerin olduğunu söylemiştir. Buna göre Hz Ömer, Hz Ali'ye kızı Ümmügülsüm ile evlenmek istediğini bildirmiş ancak Hz Ali'den olumsuz yanıt almıştır. Bunun üzerine Hz Ömer'in Hz Abbas'ı çağırarak Hz Ali'nin bu tutumuna karşılık ona tehditler savurduğunu iddia etmiştir. Hz Abbas da bu durum karşısında Hz Ali'ye gelerek takiyye yapmasını ve zaruret halinde içki ve domuz etinin bile helal olduğunu, Hz Ömer'in şerrinden korunmak için bu nikâha izin vermesi gerektiğini söylemiştir. Resulullah'ın Hz Aişe ve Hz Hafsa ile yaptığı evlilikler ile iki kızını Hz Osman'a vermesini de ele alan Şerif el-Murtaza, bu evliliklerin Resulullah'ın vefatından önce olduğunu ve o dönem de henüz bu sahâbelerin Hz Ali'nin imametine karşı çıkmadıklarını bu yüzden evliliklerinde herhangi bir sakınca olmadığını savunmuştur. Yine Hz Ali'nin Hz Aişe'yle yaptığı Cemel savaşında Hz Ali'nin Hz Aişe hakkındaki tutumuna değinen Şerif el Murtaza, Hz Ali'nin onu münafık olarak değerlendirdiğini zira küfrünü açıkça beyan etmediğini bu sebeple Hz Ali'nin ona bu muamelede bulunduğunu savunmuştur. Şerif el-Murtaza'nın bu görüşlerini değerlendiren İbnü'l-Cevzî, onun bu görüşlerinin tümünün mevzu haberlere dayandığını savunmuştur.²⁶⁴

İbnü'l-Cevzî Bağdat'ta bulunan İmâmiyye Şîa'sı mensupları ile Sünnîler arasında cereyan eden olaylara da değinmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin Şîilerle Sünnîler arasında meydana gelen olaylardan aktardığı bazı rivayetler şunlardır.

338/949 yılında Şîilerle Sünnîler arasında cereyan eden olaylarda Bağdat'ta çoğunlukla Şîilerin yaşadığı Kerh bölgesi

²⁶⁴İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.294-300.

yağmalanmıştır.²⁶⁵ 340/951 yılında yine Kerh bölgesinde büyük bir fitne meydana gelmiştir. ²⁶⁶Ayrıca 341/952 yılında Mekke de Mısırlı Fatımî taraftarları ile Ebû Abdullah el-Alevî taraftarları arasında bir çatışma çıkmış, bu olaylar sırasında Mekke emir'i öldürülmüştür.²⁶⁷ 348/959 yılında da Şii'lerle Sünnîler arasında bir çatışma yaşanmıştır. Bu olaylar da öldürülenler olmuş ve Bağdat'ta Tâk denilen bölge zarar görmüştür.²⁶⁸

349/960 yılında Şii'lerle Sünnîler arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Bu olaylar üzerine Bağdat'ın Kuzey bölgesinde Berasa camisi dışındaki camilerde cuma namazı kılınmamıştır. Fitneye sebep oldukları gerekçesiyle beni Haşim'den bir grup tutuklanmış ancak daha sonra serbest bırakılmışlardır.²⁶⁹ 351/962 yılında camilere Muaviye b. Ebû Süfyan, Yezid ve Hz Ömer'i lanetleyen yazılar yazılmıştır. Bunun üzerine Büveyhîlerin hükümdarı Muizud-Devle yazıları sildirerek camilerde sadece Muaviye b. Ebû Süfyan'ın açık bir şekilde lanetlenmesi hakkında yazılar yazılmasına müsaade etmiştir.²⁷⁰

İbnü'l-Cevzî, 352/963 yılında Şii'lerin Gadir-i Hum olayını bayram olarak kutladıklarını, bu günde çarşıların kapandığını ve Hz Hüseyin'e ağıtlar yakıldığını aktarmıştır.²⁷¹ Ayrıca Şii'lerin Ğadir-i Hum kutlamalarına karşılık Sünnîlerin de Resulullah'ın hicreti sırasında Hz Ebubekir ile birlikte mağara da kaldıkları günü Ğar bayramı olarak kutlamışlardır. Sünnîler de bu günde Şii'lerle aynı uygulamaları gerçekleştirerek şehirde çarşıları kapatmış ve sokaklara dökülmüşlerdir. Bu uygulamalar sonraki yıllarda da devam

²⁶⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 75.

²⁶⁶İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 84.

²⁶⁷İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 87.

²⁶⁸İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 118.

²⁶⁹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 126.

²⁷⁰İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 140.

²⁷¹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 150-151.

etmiş ve bu günlerde Şiîlerle Sünnîler arasında birçok çatışma yaşanmıştır.²⁷²

353/964 yılında Sünnîlerin Aşura'yı da kutladıklarını aktaran İbnü'l-Cevzî, yine çarşıların kapandığını ve bu kutlamalar sırasında Şiîlerle Sünnîler arasında yaralanmaya varan çatışmaların yaşandığını söylemiştir. Yine Şiîler de Aşura'ya karşılık Mus'ab b. Zübeyrin öldürüldüğü günü kutlamışlardır. ²⁷³ Abbasi yönetimi bu kutlamaların tümünü yasaklamış ancak bir müddet sonra bu kutlamalar devam etmiş ve taraflar arasında ölümle sonuçlanan birçok fitne yaşanmıştır.²⁷⁴

367/977 yılında Büveyhî hükümdarı Adudü-Devle'nin Bağdat'a gelmesi sırasında Şiîlerle Sünnîler arasında olaylar yaşanmıştır. Bu olaylar da birçok insan açlıktan ve susuzluktan ölmüştür. Ayrıca çatışmalarda da birçok insan öldürülmüş, camilerde hiç kimsenin vaaz veya ders vermesine müsaade edilmemiştir.²⁷⁵ 398/1007 yılında Şiî Müellif İbni Muallim, İbni Mes'ud'a ait olduğunu iddia ettiği bir Mushaf'ı okumuştur. Bunu haber alan bir grup fakih toplanarak bu Mushaf'ın yaktırılmasına karar vermiş ve Mushaf yakılmıştır. Bunun üzerine Şiîler toplanarak Mushaf'ı yakanların kanını talep etmişler ve Sünnîlerle çatışmışlardır. Olaylar üzerine Abbasi halifesi, İbni Muallim'i sürgün etmiş ve birçok kişiyi tutuklamıştır.²⁷⁶

422/1031 yılında avamdan bir grup insan Hz Ebubekir ile Hz Ömer hakkında methiyeler söyleyerek ve "bugün savaş günüdür" naraları atarak Şîa taraftarlarının çoğunlukta yaşadığı Kerh bölgesinde sokaklarda dolaşmışlardır. Bu durumdan rahatsız olan Kerh bölgesindeki Şiî taraftarlarla

²⁷²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.14.

²⁷³İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 155.

²⁷⁴İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.204.

²⁷⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14. s. 254.

²⁷⁶İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.58-59.

Sünnîler arasında ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Bu olaylarda birçok kişi öldürülmüş, birçok bölge yakılmış ve camiler yağmalanmıştır.²⁷⁷ Sonraki yıllarda da birçok Şîî-Sünnî çatışmasının yaşandığını aktaran İbnü'l-Cevzî, Bağdat'ta Kerh bölgesinde Şîa taraftarlarının mahallelerinin girişlerine kapılar yaptırdığını aynı şekilde Sünnî mahallelerinde de mahalle girişlerine kapılar yaptırıldığını söylemiştir.²⁷⁸

448/1056 yılında Bağdat'ın Kerh bölgesinde Şîa taraftarları ezanlara "Hayye alâ hayri'l-amel" ibaresini eklemiştir. Bunun üzerine bazı Sünnî taraftarları Kerh bölgesine girerek sokaklarda Sahabe lehine sloganlar atmışlardır. İki taraf arasında yaşanan çatışmalarda birçok insan öldürülmüştür.²⁷⁹ Sonraki yıl yaşanan çatışmalarda Şîî Müellif Ebû Ca'fer et-Tusi'nin (ö. 460/1067) evine baskın düzenlenmiş, kitapları yakılmış ve evi yağmalanmıştır.²⁸⁰

İbnü'l-Cevzî'nin İmâmiyye ile ilgili görüşleri ve rivayetleri incelendiğinde onları fasid bir fırka olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte başta Bağdat olmak üzere birçok yerde ortaya çıkan fitnelerin sebebi olarak gösterdiği görülmektedir. Ancak İbnü'l-Cevzî'nin onlar hakkındaki rivayetleri incelendiğinde bu rivayetlerini daha çok İmâmiyye karşıtı kişilerden aldığı ve İmâmiyye fırkasının fıkhi konulardaki görüşlerini sadece birkaç âlimle özellikle de Şerif el-Murtaza ile sınırlandırdığı görülmektedir.

2.6.2. Karmatilik(Bâtınlık)

3./9. asırda ortaya çıkan Karmatîler, İsmâîlî hareketin başına geçen Ubeydullah el-Mehdî (ö. 322/934)'nin İsmaili öğretide ortaya attığı birtakım yeni fikirler, Hamdan b. Karmat (ö. 293/906) ve taraftarlarının Ubeydullah'a karşı cephe almalarına ve ondan ayrılmalarına sebebiyet

²⁷⁷İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.213-215.

²⁷⁸İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.319-321.

²⁷⁹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s.7-8.

²⁸⁰İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.16, s. 16.

vermiştir.²⁸¹ Karmatîler ismi, başlangıçta Kufe'nin kırsal bölgelerinde İsmaili bir dai olan Hamdan b. Karmat'ın lakabına nispetle verilmiştir. Ahvazlı bir dai tarafından İsmaili harekete kazandırılan Hamdan, misyonerlik faaliyetlerine yaklaşık olarak 263/877 yılında başlamıştır. Hamdan, merkezi liderlikle bağlarını kopardıktan kısa bir süre sonra ortadan kaybolmuştur.²⁸²

Suriye, Mezopotamya ve Batı İran Karmatîleri, Ubeydullah el-Mehdi'nin iddialarını kabul etmeyi reddedip, Hamdan'ı desteklediler. Yemendeki dava, başlangıçta merkezi liderliğe sadık kaldı. Hamdan ve Abdan tarafından Bahreyn'e gönderilen Ebû Saîd Cennâbî, Bahreyn Karmatî devletinin kurucusu olmuştur. Bahreyn Karmatîleri başlangıçta önemli bir faaliyette bulunmamışlardır. Ancak beklenen Mehdi'nin ortaya çıkmasının yakın olduğunu iddia etmeleri sebebiyle ciddi bir Mehdi krizi içine düşmüşlerdir. Mehdi'nin zuhur etmesinin ön şartı olarak ortaya attıkları Hz Muhammed'in şeriatının kaldırılması gerektiğini, bununda ancak Abbasi Devleti'nin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşebileceğini savunmuşlardır. Bu nedenle Karmatîler, başta hacıları engellemek olmak üzere birçok olaya karışmışlardır.²⁸³

İbnü'l-Cevzî, Karmatîlerin başta Abbasilerle yaptıkları mücadeleler olmak üzere İslâm dünyasında sebep oldukları birçok kargaşaya değinmiştir. İbnü'l-Cevzî, Karmatîlerin 289/902, 290/903 yıllarında hacıların yolunu keserek birçok

²⁸¹Nevbahti, Fıraku'ş-Şîa, s.119-124; Abdullah EKİNCİ, "Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmatî Mücadelesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2002, 83-106; Ali AVCU, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, 199-246; Sabri HİZMETLİ, "Karmatîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, c.24, s.510-514.

²⁸² İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s.291-292; Sabri HİZMETLİ, "Karmatîler", *DİA*, s.510-514

²⁸³Nevbahti, Fıraku'ş-Şîa, s.119-124; Abdullah EKİNCİ, Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmatî Mücadelesi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2002, s.83-106; Sabri HİZMETLİ, "Karmatîler", *DİA*, s.510-514.

hacıyı kılıçtan geçirip mallarına el koyduklarını ve kadınlarla çocukları esir aldıklarını aktarmıştır. Bununla birlikte Abbasiler, Karmatîler üzerine birçok ordu göndermiş ancak Karmatîleri tamamen ortadan kaldıramamışlardır.²⁸⁴ 294/907 yılında Karmatîlerin Irak ve Suriyedeki isyanlarını düzenleyen dâî Zikraveyh'in üzerine bir ordu gönderen Abbasiler, onu ortadan kaldırmış; ancak Karmatîler faaliyetlerine devam etmişlerdir.²⁸⁵

311/924 yılında Bahreyn Karmatîleri'nin başına geçen Ebû Tahir (ö. 332/944), ordusuyla Basra'ya gelerek şehri ele geçirmiş ve şehrin valisi de dâhil birçok kişiyi kılıçtan geçirmiştir. Ebû Tahir, ordusuyla birlikte 15 gün Basrada kalarak şehri yağmalatmış, beraberinde götürebildiği kadar mal, kadın ve çocukla birlikte Bahreyn'e geri dönmüştür.²⁸⁶ Aynı yıl hacdan dönen bir kabileye saldırarak büyük bir yağma gerçekleştirmiştir. İbnü'l-Cevzî, bu haberin duyulmasının ardından Bağdat'ta karışıklıkların meydana geldiğini öyle ki halktan hiç kimsenin bir süre camilere gidemediğini aktarmıştır. Ayrıca bu saldırılardan dolayı o yıl Irak yolundan hiç kimse hacca gidememiştir.²⁸⁷

İbnü'l-Cevzî, 313/926 yılında da hacılara yapılan saldırılar yüzünden hiç kimsenin hacca gidemediğini aktarmıştır. Bu olaylardan sonra Ebû Tahir, bir müddet hacıların Irak yolundan geçiş vergisi ödeyerek geçmelerine izin vermiştir. Ancak Abbasi yönetimine karşı yürüttüğü faaliyetleri devam ettirmiştir. Abbasi yönetimini ortadan kaldırmak için Küfe'ye saldırmış ve orayı ele geçirmiştir. Daha sonra Abbasi yönetimine son vermek için Bağdat'a yönelmiş ancak Zebara nehrinin üzerindeki köprü yıkıldığı için vazgeçerek Enbar'a geri dönmüştür. Bu sırada Ebû Tahir'in Bağdat'a gelmesinden

²⁸⁴İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.13, s.6,14-16.

²⁸⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.13, s.49-50.

²⁸⁶İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.13, s.219-220.

²⁸⁷İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.13, s.238-239.

endişelenen halk, Ebû Tahir ve ordusuna karşı savaşmak için hazırlık yapmaya başlamışlardır. Abbasi yönetimine yapılan baskı üzerine ordunun teçhizatı için halife Muktedir-Billah, hususi hazinesinden 300.000 dinar bağışta bulunmak zorunda kalmıştır. Ancak Ebû Tahir'in Enbar'a geri döndüğünün duyulmasının ardından toplanan ordu sefere çıkmamıştır.²⁸⁸

Ebû Tahir, 316/929 yılında Ruhbe ve Rakka'yı ele geçirek buralarda büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Karkisya üzerine de sefer düzenlemiştir; ancak halkın eman istemesi üzerine bu teklifi kabul etmiştir.²⁸⁹ Abbasi yönetimine son veremeyen Ebû Tahir, 317/930 yılında Mekke'ye saldırarak Mekke emiri ve beraberindekileri kılıçtan geçirmiş, hacıların da bir kısmını öldürerek zemzem kuyusuna atmıştır. Bununla yetinmeyen Ebû Tahir, Kâbe'nin kapısını ve örtüsünü sökerek askerleri arasında paylaşmış, Hacerü'l-Esved'i de alarak Ahsa'ya götürmüştür. Ebû Tahir, bu faaliyetleriyle İslâm şeriatını ortadan kaldırarak, Mehdi'nin zuhur etmesini sağlamaya çalıştığını iddia etmiştir.²⁹⁰

Ebû Tahir'in 332/944 yılında ölmesinden sonra yerine geçen kardeşi Ahmed, her ne kadar bazı girişimlerde bulunduysa da Karmatîler bir daha eski güçlerine ulaşamamışlardır.²⁹¹ Bâtıniler, bu süreçten sonra da birçok karışıklığa sebep olmuşlardır. Özellikle Büveyhîlerin 334/945 yılında Bağdat'a girmesiyle birlikte Abbasi yönetimi zayıflamış ve birçok bölgede Bâtini ve Sünnîler arasında olaylar yaşanmıştır.²⁹²

Bâtiniler ile ilgili bazı rivayetlere değinen İbnü'l-Cevzî, 420/1029 yılında Büveyhîlerden Rey şehrini alan Gazneli Mahmud (ö. 421/1030)'un Abbasi halifesine hediyelerle birlikte bir mektup yolladığını, mektubunda Ehli Sünnet itikadına

²⁸⁸İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.13, s. 263-265.

²⁸⁹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.13, s. 272-273.

²⁹⁰İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.13, s. 280-283.

²⁹¹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 35.

²⁹²İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.14, s. 42-43.

bağlılığını iletliğini, Rey şehrinden Bâtınileri temizlediğini bildirmiştir. Rey şehrinin Bâtınilerin toplanma merkezine dönüşen bir şehir olduğunu aktaran İbnü'l-Cevzî, bu şehirdeki Bâtınilerin Mu'tezili fikirlerle Bâtini fikirleri birbirine karıştırarak ortaya bir sentez çıkardıklarını söylemiştir.²⁹³

Bağdat'ta Bâtınilerle yapılan mücadeleye de değinen İbnü'l-Cevzî, halife Muktedir Billah'ın, Bağdat'ta Berasa camisinde bazı Bâtini taraftarların bir araya gelerek cuma namazı kıldıklarını, hutbede Sâhabe'ye dil uzattıklarını ve kendisi aleyhinde konuştuklarını haber alması üzerine komutanlarından birini Berasa camisine gönderdiğini, yakalanan 30 Bâtini taraftarının üzerinde "İmam ve Mehdi Muhammed b. İsmail, Allah'ın velisidir" yazılı yüzükler bulunduğunu aktarmıştır. İbnü'l-Cevzî, bu olayın ardından caminin Bâtınilerin toplanma merkezi olarak kullanıldığı gerekçesiyle halife tarafından yıktırılmıştır.²⁹⁴

İbnü'l-Cevzî'nin başta Bağdat olmak üzere Abbasilerin topraklarında yaşanan mezhep savaşlarında aktardığı rivayetler incelendiğinde Abbasilerin merkezi otoritesinin zayıflaması üzerine asayişin zayıfladığı ve ortaya birçok mezhep savaşının çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte Abbasiler, zayıflayan otoritelerini yeniden tesis etmek için başta Hanbelîler olmak üzere Ehli Sünnet mezheplerine destek vermişlerdir.

İbnü'l-Cevzî, Karmatîleri bazen Bâtini bazen de Karmatî ismiyle anmış, onları birbirinden ayrı olarak değerlendirmemiştir. Karmatîler için kullanılan isimler arasında Bâtini isminin de olduğunu vurgulamış ve başta Fatımîler olmak üzere tüm Bâtini fırkaların ayaklanma ve faaliyetlerini de Karmatîlere mal etmiştir.²⁹⁵ O, yaşadığı dönemde Bağdat'ta birçok Bâtini hareketine şahit olmuş,

²⁹³ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.15, s.194-195.

²⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.13, s.247-249.

²⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, s.99

Abbasi-Bâtini mücadelelerine tanıklık etmiştir. Fikri sahada onlarla mücadele etmiş, vaaz ve irşat faaliyetleriyle onlara karşı durmuş, yazdığı eserlerde de bu harekete sık sık değinmiş hatta onların fikirlerine özel reddiyeler yazmıştır. Eserlerinde Şîî fırkaların tümünü eleştirmiş, ancak Karmatîler hakkında özel bir reddiye yazmıştır.

Şimdi de İbnü'l-Cevzî'nin Karmatîler hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

Karmatîlerin ortaya çıkışlarını ele alan İbnü'l-Cevzî, bu hareketin İslâm düşmanları tarafından dini tahrif etmek amacıyla ortaya çıkarıldığını ve İslâm'a düşman olan herkesin onları desteklediğini vurgulamıştır. İslâm düşmanlarının Şîî fırkalardan özellikle Bâtini fırkaları tercih etmelerinin sebebinin Şîî fırkaların sahâbenin çoğunu tekfir etmesinden kaynaklandığını söylemiştir. Zira Sahâbe neslinin Peygamber'i bizzat görerek dini ondan öğrendiklerini; Kur'an'ın kendilerinden sonra ki nesillere ulaşmasında öncü rol oynadıklarını belirtmiştir. Binaenaleyh sahâbeyi dinden çıkarmak İslâm dinini savunmasız bırakacağından ve bu da dini tahrif etmeyi kolaylaştıracağından Batınî fırkaların tercih edildiğini savunmuştur.²⁹⁶

İbnü'l-Cevzî'ye göre İslâm düşmanı gruplar, Bâtinilerin eliyle nübüvveti değersizleştirmeyi, kıyameti inkâr ettirmeyi ve bu yolla Müslümanlar'ın birliğini bozarak onları yenmeyi hedeflemiştir.²⁹⁷ Ona göre Şîî fırkalar, İslâm dinini tahrif etmeye çalışan planlı bir programın sonucu olarak ortaya çıkmış hareketlerdir.²⁹⁸ Yine İbnü'l-Cevzî'ye göre Felsefeciler, Zerdüşterler, Mazdekiler, Putperestler, Mecusiler ve İslâm düşmanı diğer fırkalar bir araya gelerek Resulullah'ın ve ondan sonra gelen Müslümanlar'ın onların dinlerine zarar verdiklerini, mallarını ve topraklarını ellerinden aldıklarını

²⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 293-294; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.99-103.

²⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 287-288; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.99-103.

²⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.99-100.

belirtmişlerdir. Bununla birlikte Müslümanlar'ın sayılarının çokluğundan dolayı onlarla savaşıarak onları yenemeyeceklerini anladıklarından İslâm akınlarını durdurabilmenin en iyi yolunun Müslümanlar'ın içinde bir fitne çıkarmak olacağı yönünde bir karara varmışlardır. Bunun sonucunda İslâmi gruplar arasında hedeflerini gerçekleştirebilecek en müsait İslâmi grubun Şîi fırkalar özellikle de Bâtınlık olduğuna karar vermişler ve Şîi fırkaları desteklemişlerdir.²⁹⁹

Tarihi kaynaklar incelendiğinde aslında Şîiliğin belirli bir plan çerçevesinde ortaya çıkmadığı ve teşekkül sürecini etkileyen birçok farklı faktörün olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Şîiliğin ortaya çıkışında eski din ve kültürlerin etkisinin olduğu bilinen bir gerçek olmakla beraber, hiçbir fikir veya oluşumun bir anda ortaya çıkmadığı da sosyolojik bir gerçektir. Binaenaleyh Şîilik de bir anda ortaya çıkmamıştır. Şîiliğin arka planı incelendiğinde ise bu hareketin ortaya çıkmasında ve fırkalara ayrılmasında birçok farklı faktörün olduğu, belirli bir plan veya proje sonucunda ortaya çıkmadığı görülmektedir. Yine Şîiliğin ortaya çıkışının sadece bir faktörle sınırlandırmasının makul olmadığı anlaşılmaktadır. Bâtını fikirler de bir anda ortaya çıkmamış bazı süreçlerden geçerek ve birçok harekettten etkilenerek ortaya çıkmışlardır. Yine İslâm tarihinde sadece Şîiliğin değil diğer mezhep ve ekollerin de bazen iktidar bazen de iktidar karşıtı güçler tarafından hedeflerine ulaşmak için kullanıldığı görülmüştür.

İbnü'l-Cevzî, Karmatîler için kullanılan isimleri ve bu isimlerin ortaya çıkış sebeplerini de değerlendirmiştir. O, Karmatîlerin dinin bir zahir birde batın yönünün olduğunu, dinin temel gayesinin batın yönü bilmek olduğunu savunmalarından ötürü Bâtını olarak isimlendirildiklerine

²⁹⁹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 287-288; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.99-103.

vurgu yapmıştır.³⁰⁰ İmametın Muhammed b. İsmailde son bulduğunu iddia etmelerinden dolayı İsmailiyye, yedi devir inancı, yedinci ve son imam'ın Muhammed b. İsmail olduğuna inanmalarından ötürü Seb'iyye, dinî metin ve gerçeklerin ancak mâsum imam tarafından öğretilmesi suretiyle öğrenilip uygulanabileceğini söylemelerinden ötürüde Ta'limiyye olarak isimlendirilmişlerdir.³⁰¹

İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgilere göre Allah'ı her şeyin ötesinde gören Karmatîler, ona sıfat izafe etmeyi uygun görmemişler; hatta Allah ismini bile kullanmaktan kaçınmışlardır. Karmatîler, yaratmayı ilk varlıktan ortaya çıkan "Kün emri" ve Kader ikilisine bağlamışlardır. Allah'ın ilk emri olan "Kün emri"nden ilk varlıklar meydana gelmiştir. Bunlardan sabık evrenin ilk prototiplerini yapmış, tali de suretlere şekil vermiş ve düzenlemiştir. Karmatîlere göre kâinattaki her şey kaynağını bu ikisinden alır. Buna göre varlıklar dünyaya gelişleriyle aşağı doğru bir düşünüş yaşayarak Sabık ve Tali'den uzaklaşmışlardır. Durum bu iken kurtuluş ancak tersine bir yolculukla mümkün olabilir. Ayrıca kâinattaki her şeyin ilahi âlemde bir karşılığı vardır. Dolayısıyla Dünya, ilahi âlemin bir yansımasıdır. Dünya zahiri, ilahi âlem batını temsil eder. Hakikat ise zahir de değil batındadır.³⁰² İbnü'l-Cevzî, Karmatîleri bu fikirlerinden dolayı eleştirmiş ve bu fikirleri felsefe ve Mazdekiyye'den aldıklarını belirtmiştir. Burada İbnü'l-Cevzî'nin vurgulamak istediği şey, Karmatîler tüm bu fikirleri, İslâm dışı din ve hareketlerden almışlardır.³⁰³

Karmatîler, tüm inanç esaslarını yukarıda belirtilen yaratılış nazariyesine göre oluşturmuşlardır. İbnü'l-Cevzî'nin

³⁰⁰İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.99

³⁰¹İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 289-293.

³⁰²İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.100-102

³⁰³İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 295-297.

³⁰³İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 295.

verdiği bilgilere göre Karimatiler, şeriatın bir zahir bir de batın yönünün olduğunu ve asıl gayenin batın yönünü bilmeyi; bunun içinde bazı işaret ve isimleri bilmenin kâfi olduğunu, batın ilmini bilenler için zahiri şeriatın gerekmediğini savunarak İslâm şeriatını, İslâm geleneğini ve İslâm kültürünü ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir. Yine imameti nübüvvetten daha değerli görerek nübüvvetin çok gerekli olmadığını zira nebilerin dinin zahir yönlerini anlattıklarını, imamların ise dinin asıl gayesi olan Bâtını ilmi aktardıklarını iddia ederek; nübüvveti değersizleştirerek ortadan kaldırmayı hedeflediklerini söylemiştir.³⁰⁴

Öte yandan Karimatilerin nübüvvet ve imamet nazariyesini de ele alan İbnü'l-Cevzî, bu fikrin arka planında daha önce değindiğimiz gruplar olduğunu belirtmiştir. Bu grupların Ehli Beyt sevgisini istismar ederek Karimatileri kandırdıklarını ve onları birkaç kişi dışındaki tüm sahâbelere düşman ettiklerini belirtmiştir. İmamların tüm günahlardan ve hatalardan masum olduğunu savunarak İslâm şeriatını değiştirebilme imkânı elde ettiklerini ve zahir şeriatın birde batın yönü olduğunu savunarak şeriatı kökten tahrif ettiklerini söylemiştir. Karimatilerin nübüvvet konusunda Felsefecilerle ve Mazdekilerle aynı görüşte olduklarını, bu görüşlerini onlardan aldıklarını savunmuştur.³⁰⁵ Her ne kadar nübüvvet ve imamet konusunda Karimatiler ile İbnü'l-Cevzî'nin belirttiği gruplar arasında bazı paralellikler var ise de Şîi fırkaların ortaya çıkışları ve kurumsallaşarak gelişimlerini tamamladıkları dönemler incelendiğinde bu fikirlerin doğrudan ortaya çıkmadığı zaman içerisinde bazı süreçlerden geçerek teşekkül ettiği görülmektedir. Söz konusu grupların fikirsel olarak Karimatileri etkiledikleri görüşü daha isabetli görünmektedir.

³⁰⁴İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblis*, s.99-100; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 295-297.

³⁰⁵İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 295.

Karmatîlerin eleştirisi aldığı diğer bir hususta ahirettir. Karmatîler ahiret konusunda diğer İslâm mezheplerinden farklı bir görüş benimsemişlerdir. İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgilere göre Karmatîler, kurtuluş için gerekli ilahi bilginin ilk natık imamdan başlayarak artarak devam ettiğine inanmışlardır. Son devir olan yedinci devrin yedinci imamu Muhammed b. İsmail'in gelişiyle ise bu ilahi bilgi tamamlanır ve kurtuluş için gerekli olan ilahi bilgi elde edilir. Böylece insanlık kurtularak asli vatanı olan külli nefse ulaşır. Bu kapsamda tenasüh inancını da benimseyen Karmatîler, ruhun bedenden bedene geçtiğini; bu döngünün son imamın zuhuruyla birlikte biteceğini ve tüm ruhların cismani hayattan kurtularak ait oldukları yerlere gideceklerini savunmuşlardır. Karmatîleri bu fikirlerinden dolayı eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların kıyameti haşri ve neşri ortadan kaldırdıklarını, tenasüh inancı gibi İslâm dışı bir fikri benimsediklerini belirtmiştir.³⁰⁶

Bu konuların dışında İbnü'l-Cevzî, Karmatîleri ibadet ve haramlar konusunda da eleştirmiştir. Onların şeriatın haram gördüğü birçok şeyi Bâtını ilim kapsamında helalleştirdiklerini ve ibadetleri de belirli bazı uygulamalardan ibaret gördüklerini belirtmiştir. Bu kapsamda cenabet halinden kastedilen şeyin henüz bilmeyi hak etmeyen bir mezhep mensubuna bir sırrı açıklamak olduğunu, gusülden kastedilen şeyin ise söz konusu sırrı hak etmeyen birine açıklayanın ahdini yenilemesidir. Zinadan kasıt ise ahd olmayan birine Bâtını bilgiyi vermektir. Yine oruçtan kastın ise mezhebin sırlarını ifşa etmemek olduğunu belirtmişlerdir. Bu kapsamda haramların sırlardan ibaret olduğunu savunmuşlardır.³⁰⁷

İbnü'l-Cevzî'nin Karmatîler hakkındaki görüşleri incelendiğinde onun Karmatîleri eleştirirken sadece kendi

³⁰⁶İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 295-296.

³⁰⁷İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, c.12, s. 296-297.

görüşünde olanların eserlerinden faydalandığı, genel itibariyle Karmatî taraftarlarının eserlerinden faydalanmadığı sadece bazı yerlerde Şîî fırkalardan İmâmiyye fırkasına mensup Nevbahtî'den bazı alıntılar yaptığı görülmektedir. Yine Karmatîleri incelerken veya görüşlerini değerlendirirken onları tarafsız bir şekilde araştırmak yerine daha çok onların fikirlerini çürütmeye yönelik bir çabanın içinde olduğu görülmektedir.

2.7. Tasavvuf

Tüm dinlerin mistik/ruhani bir yönünün olduğu bilinen bir gerçektir. İslâm dininin ise mistik/ruhani yönü tasavvuftur. Tasavvuf isminin nereden çıktığı hususunda birçok görüş mevcuttur. Ancak aralarından tasavvuf isminin bir tevazu sembolü olan yün elbise giymelerinden dolayı âbidane ve zâhidane hayat yaşayanların sûfî diye anılmaya başlandığı ve bu hayat tarzını benimseyenleri ifade etmek için sûf kelimesinden tasavvafe fiilinin türetildiği ve bu fiilin masdarının tasavvuf ehli için kullanıldığına dair görüş, dil ve anlam açısından en uygun görüş olarak genel kabul görmüştür.³⁰⁸

Tasavvufun terim anlamıyla ilgili birçok tanım yapılmıştır. Öyle ki her mutasavvıf o an ki ruh haline göre değişik tarifler yapmıştır. Tasavvufun öncü şahsiyetlerinden biri olan Cüneydi Bağdâdî, tasavvufu Dünya ile ilgili şeyler de aza kanaat etme, Allah'a kalp ile yönelme, ibadete yönelme, dünyalık arzulardan yüz çevirme, eline geçirebileceklerden yararlısını isteme, masıvayı terk etme, Allah'ı içten zikretme, vesveseyi terk edip ihlâsı seçme, şüpheye karşı yakini elde etme, Allah ile huzur bulma gibi konuları içerdiğini ve Hz İbrahim'in cömertliği, İshak'ın rızası, Eyyüb'ün sabrı,

³⁰⁸ Hasan Kamil YILMAZ, "Kur'an'ı Kerim ve Sünnette Tasavvuf", *Vefatının 10. Yılında Mehmet Zahit KOTKU ve Tasavvuf Sempozyumu*, Yıl:1990, s.25-39; Reşat ÖNGÖREN, "Tasavvuf", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, c.40, s.119-126.

Zekeriya'nın işaretini, Yahya'nın garipliği, Musa'nın yün giymesi, İsa'nın seyahati ve Hz Muhammed'in fakirliği gibi hasletler üzerine kurulduğunu belirtmiştir."³⁰⁹

Bir ilim olarak tasavvuf, her ne kadar sonradan ortaya çıkmışsa da tasavvuf ehli kendisini İslâm'ın ilk dönemlerine dayandırmıştır. Tasavvuf ehli, Hz Peygamber'in bazı sahâbelere zikir telkininde bulunduğunu ve Resulullah'ın telkin ettiği bu zikir usullerinin nesilden nesile aktararak devam ettirildiğini savunmuştur. Bu bağlamda Hz Ebubekir ve Hz Ali'den değişik varyantlarla gelen ve günümüze ulaşan zikir usulleri mevcuttur.³¹⁰

1./7. ve 2./8. asırlarda Resulullah'ın manevi kişiliğini esas alıp, masivayı terk edip Allaha yönelmeyi prensip edinen; içinde Hasan Basrî (ö. 110/728) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)'nin de bulunduğu bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu anlayışı benimseyenler, zühd ve takvaya çokça vurgu yapmalarından dolayı "zühd hareketi" olarak isimlendirilmişlerdir. Daha sonraki asırlarda ise diğer İslâmi ilimlerin tedviniyle birlikte tasavvufun da ıstılah ve usulü oluşmuş ve zühd hareketinin devamı olarak ortaya çıkan bu harekete tasavvuf ismi verilmiştir.

Tasavvuf erbabına göre insanı maddi şeylere ve nefsin arzularına yönelten makam ve mevki hırsı, şehvet, şöhret ve mal sevgisi gibi duygu ve isteklerle ilgili bağlar tamamen koparılmadıkça hakiki mana da Allah'a yönelip vuslata ermek mümkün değildir. Bu nedenle sûfiler, tüm maddi zevklerden yüz çevirip, nefis ile Şeytan'ın hilelerine aldanmamayı ve dini samimi bir şekilde yaşamayı gaye edinmişlerdir. Bu hayat tarzını yaşamayanları ise dünya ehli ve avam olarak görmüş ve bu şekilde niteledikleri kimselerden uzak durmayı tercih etmişlerdir. Zira avam olarak gördükleri insanların nefsanî arzulara ve dünyevi menfaatlere bağlı olduklarını,

³⁰⁹ Reşat ÖNGÖREN, "Tasavvuf", *DİA*, s.119-126.

³¹⁰ Reşat ÖNGÖREN, "Tasavvuf", *DİA*, s.119-126

kendilerinin ise dünyadan yüz çevirdiklerini ve manevi dostlukları önemsediklerini belirtmişlerdir. Sûfiler, bazen bu manevi dostlukları pekiştirmek ve avamdan uzak durabilmek için inzivaya çekilmişlerdir.³¹¹

Tasavvuf ile ilgili konuları *Telbîsü İblîs* adlı eserinde ele alan İbnü'l-Cevzî, konuları değerlendirirken tasavvuf ehli âlimlerin hayatlarından alıntılar yapmış ve görüşlerini çürütmek için başta sahâbe dönemi olmak üzere tasavvuftan ayrı olarak değerlendirdiği ve Zühd hareketinin öncüsü sayılan Hasan Basrî (ö. 110/728) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi âlimlerin hayatlarından alıntılar yapmıştır. Bu nedenle çalışmamızda İbnü'l-Cevzî'nin tasavvufla ilgili görüşleri ele alınırken söz konusu rivayetler, detaylı olarak ele alınmak yerine konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak rivayetlere ve İbnü'l-Cevzî'nin genel değerlendirmelerine yer verilmiştir.

6./12. asırda yaşayan İbnü'l-Cevzî, 1./7. ve 2./8. asırlarda ortaya çıkan Zühd hareketi ile sonradan kurumsallaşan tasavvufu birbirinden ayrı olarak değerlendirmiştir. O, ilk asırlarda ortaya çıkan zühd hareketini tasvip etmiş ancak az da olsa bazı uygulama ve inançlarını eleştirmiştir. Zühd hareketi içerisinde ortaya çıkan inziva fikrini eleştirmiş, zahidlerin avamdan uzaklaşmak için inzivaya çekilmelerinin cemaatten uzak kalmalarına ve ailelerini ihmal etmelerine sebep olduğunu savunmuştur. Kur'an ve Sünnet'te ise cemaatin faziletleri ve cemaate teşvikle ilgili birçok ayet ve hadis bulunduğunu ayrıca kişinin üzerinde ailesinin de bazı hakları olduğunu³¹² belirtmiştir. Yine fitne ve gûnahtan

³¹¹ Reşat ÖNGÖREN, "Tasavvuf", *DİA*, s.119-126

³¹²İbnü'l-Cevzî, zahidlerin inzivaya çekilerek sorumluluklarını ihmal ettiklerini geride bıraktıkları ailelerini mağdur ettiklerini, onların nafaka ve diğer ihtiyaçlarını karşılamadıklarını, çocuklarının yetim çocuklar gibi babasız büyüdüklerini, onları yalnız ve korumasız bıraktıklarını, anne-babalarının onlara hasret kalmasına sebep olduğunu yine akrabalarına sıla-i rahim ziyaretinde bulunmalarını engellediğini belirtmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.145-146.

uzaklaşmak amacıyla inzivaya çekilmelerinin, ilim meclislerinden ve ilimden mahrum kalmalarına sebep olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* adlı eserinde aktardığı bir rivayete göre Süfyân es-Sevrî, dağa inzivaya çekilen bir grubu bundan men etmiştir. İbnü'l-Cevzî, Şeytan'ın zahitleri, amel bakımından daha hayırlı olan cemaat ve ilimle iştiğalden daha az hayırlı olan inziva hayatına teşvik ederek kandırdığını, zira bir âlimden birçok insanın istifade ettiğini, bir zahitten ise babasının bile istifade etmediğini savunmuştur.³¹³

İbnü'l-Cevzî, onların zühd kapsamında mubah olan şeyleri tamamen terk etmelerini de yanlış bulmuştur. Onların Allah'ın verdiği nimetleri, imkânları olduğu halde terk ettiklerini, zühd hayatı kapsamında soğuk su içmemelerini, kendilerini aç bırakmalarını, meyve yemekten kaçınmaları gibi hususları Sünnet'e ve nasslara aykırı bulmuştur. Şayet bu nimetler kötü olsaydı Allah verdiği bu nimetler için insanlara minnet etmez şükür etmelerini istemezdi demiştir. Ayrıca onların kendilerini bilerek aç bırakmalarını da Resulullah'ın yaşantısına ters gören İbnü'l-Cevzî, Resulullah'ın hayatında böyle bir Sünnet'in bulunmadığını, Resulullah'ın sadece yiyecek bir şey bulamadığı zamanlarda açlığa sabrettiğini, yiyecek bir şey bulduğunda ise yediğini ve güzel yemekleri tercih ettiğini belirtmiştir. İslâm dininde güzel nimetlerden faydalanmak yasaklanmamış sadece israftan kaçınması, ihtiyaç fazlası şeylerin tüketilmemesi teşvik edilmiştir.³¹⁴

İbnü'l-Cevzî, zahidlerin halktan uzaklaşarak inzivaya çekilmelerinin, tevazu kapsamında alçak sesle konuşmalarının ve avamla muhatap olmamalarının riya olduğunu belirtmiştir. Zira amellerin makbul olanının gizli amel olduğunu, zahidlerin ise bu amelleri açık bir şekilde yaparak ve avamla muhatap olmayarak halk nezdinde bir makam elde ettiklerini

³¹³İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.145-146.

³¹⁴İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.146-147.

belirtmiştir. Selef'in, salih amelleri gizlice yaptıklarını belirten İbnü'l-Cevzî, İbni Sîrîn (ö. 110/729)'in halkın amellerini bilmemeleri için geceleri ağlayıp gündüzleri tebessüm ettiğini, İslâm'da salih amellerin gizli yapılmasının makbul olduğunu belirtmiştir. Yine İbnü'l-Cevzî'ye göre bazı zahidlerin güçleri yettiği halde camiye gelmemelerini, hastaları ziyaret etmemelerini, şahsi işlerini yapmayarak başkalarına yaptırmalarını Sünnet'e aykırı bulmuştur.³¹⁵

İbnü'l-Cevzî, zahidlerin sürekli amel etmeyi ön plana çıkararak ilimle iştiğali ihmal etmelerini de eleştirerek onların fazla ilim okumamalarından dolayı halkı yanlış yönlendirdiklerini ve yanlış bilgilere sahip olduklarını belirtmiştir. Asıl gayenin amel olduğunu iddia ederek, ilmi ihmal ettiklerini ve âlimleri zemmettiklerini belirtmiştir.³¹⁶

İbnü'l-Cevzî, zühd hareketinin devamı olarak ortaya çıkan ve kurumsallaşan tasavvufu kabul etmemiş ve birçok uygulamasını da İslâm dışı olarak görmüştür. Tasavvufta görülen birçok uygulama ve inancın, dış etkenlerden kaynaklı olduğunu savunmuş ve tasavvufun birçok yönünü eleştirmiştir. O, tasavvuf ehlinin ilmi değersizleştirip ilme duyarsız kalmalarını eleştirmiştir. Tasavvuf içerisinde ortaya çıkan sema ve raks gibi zikir usüllerinin cehaletten doğduğunu belirtmiştir. Ayrıca tasavvufta sûflerin kendilerini tekke ve zâviye gibi yerlere kapatmalarının ve kendilerini oranın hizmetine vakfetmelerini ve bunu suffice ehline dayandırmalarının yanlış olduğunu, Resulullah döneminde uygulanan Suffe sisteminin mecburiyetten kaynaklandığını, Müslümanlar'ın maddi refaha kavuştuktan sonra bunu devam ettirmediklerini, sûflerin ise bunu bir tercih olarak yaptıklarını belirtmiştir. Yine fakirliği ve açlığı tercih edip zenginliği yermelerini de eleştiren İbnü'l-Cevzî, bunun sahâbenin hayatına da ters olduğunu zira Hz Ebubekir,

³¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.149-150.

³¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.151-155.

Hz Osman ve Abdurrahman b. Avf gibi birçok sahâbenin zengin olduğunu belirtmiştir.³¹⁷ İbnü'l-Cevzî, tasavvufa sonradan birçok ekleme yapıldığını³¹⁸, hayali makamlar üretildiğini³¹⁹ ileri sürmüştür.

İbnü'l-Cevzî, tasavvufun kurumsallaşmasında yazdıkları eserlerle ön plana çıkan Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857),³²⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021), Ebû Nasr Serrâc (ö. 378/988), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Muhammed b Tahir el-Makdisî (ö. 507/1113) gibi birçok âlimi ve eserlerini eleştirmiştir. Onların yazmış olduğu bu eserlerle İslâm dininde olmayan birçok çirkin uygulamayı astavvuf kalıbının içine koyduklarını ve bu şekilde tasavvufun kurumsallaşmasını sağladıklarını belirtmiştir. Ebû Hamid Gazzâlî'yi de eleştiren İbnü'l-Cevzî onun *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde İslâm dinine ait olmayan birçok uygulamayı desteklediğini ve eserinde kullandığı birçok hadisin uydurma olduğunu söylemiştir.³²¹

³¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.155-158

³¹⁸İbnü'l-Cevzî, tasavvufta sonradan ortaya çıkan vecd, sema ve alkış gibi uygulamaların İslam'ın özüne aykırı olduğunu ve bunların bir takım oyunlardan ibaret olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.156-158.

³¹⁹ İbnü'l-Cevzî, burada tasavvuf ehlinin kâinatta var olduğunu kabul ettiği kutup gibi yeni makamlar türettiklerini ve bunların maneviyatta kâinatı yönettiklerini iddia etmelerini eleştirmiş ve Kur'an ile Sünnete aykırı bulmuştur. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.156-158.

³²⁰ Telbîsü İblîs adlı eserinde sayfa 161 de Haris el Muhasibi hakkında bir rivayet aktaran İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Hanbel'in bir keresinde Haris el-Muhasibi'nin sözlerini duyduğunda meclisinde bulunanlara onun bulunduğu ortamda bulunmalarını tavsiye ettiğini aktarmaktadır. Yine Ebu Zer'e adlı bir şahsın Ahmed b. Hanbel'e Haris el-Muhasibi'nin nasıl biri olduğu hakkında soru sorulduğunda Ahmed b. Hanbel'in Haris el Muhasibi ve onun kitaplarına yaklaşımamasını tavsiye ettiğine şahitlik ettiğini söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.156-158.

³²¹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.158-161.

2.8. İbnü'l-Cevzî'de Fırkaların Tasnifi

Makalat/Fırak yazarı birçok âlim, mezhep ve fırkaları 73 fırka hadisine göre tasnif etmiştir. İbnü'l-Cevzî de mezhep ve fırkaları 73 fırka hadisine göre tasnif etmiştir. O, 73 fırka hadisini zikrettikten sonra tüm fırkaların 6 ana mezhepten türediğini belirtmiştir. Bu 6 mezhebin her birinden 12 fırkanın neşet ettiğini ve bid'at ehlinin toplamda 72 fırkaya ayrıldığını, tüm bunların cehennemde olduğunu sadece 73. fırka olan Ehli Sünnet ve Cemaat'in kurtuluşa erdiğini belirtmiştir.³²² İbnü'l-Cevzî, ana mezhep olarak saydığı Haruriyye/Hâricîlik, Kaderiyye/Mu'tezile, ve Râfıza/Şia'yı kapsamlı olarak ele almış, bu fırkaların hem ortaya çıkışlarını hemde fikri arka planlarını incelemiştir. Ancak diğer üç mezhep olan Cehmiyye, Mürcie, ve Cebriyye'yi ise kapsamlı olarak ele almamış, sadece her birinin 12 fırkaya ayrıldığını belirtmiş, fırkaların isimlerini zikrettikten sonra fırkaların ayırt edici özelliklerini söylemiştir. Bu sebeple bizde İbnü'l-Cevzî'nin tasnifine uygun olarak çalışmamızda ilk 3 fırkayı ayrı başlıklar altında kapsamlı bir şekilde ele alarak fırkayla ilgili ayırt edici bilgileri verdiğimiz için burada sadece fırkanın ismini vereceğiz. Diğer 3 fırkayla ilgili ise İbnü'l-Cevzî'nin eserlerinde yeterli bilgiye olmadığından aşağıdaki tabloda bu fırkaların isimleriyle birlikte ayırt edici özelliklerini de belirteceğiz.

Söz konusu altı ana fırka ve alt fırkalarla ilgili İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı tasnif şöyledir:

Hâricîlik (Haruriyye)

Haruriyye olarak isimlendirdiği Hâricîlik fırkasını 12 fırkaya ayırmıştır.

Ezârîka

İbadiyye

Salebiyye

³²²İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.19-20.

Hazimiyye
Halifiyye
Mukremiyye
Kenziyye
Şemrahiyye
Ahnasiyye
Muhakkimiyye
Mu'tezile
Meymuniyye

Kaderiyye (Mu'tezile)

İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile fırkasını Kaderiyye olarak isimlendirmiş, bu fırkayı 12 fırka olarak mütalaa etmiş, Mu'tezile'yi Kaderiyye'nin alt fırkası olarak saymıştır.

Ahmeriyye
Seneviyye
Mu'tezile
Keysaniyye
Şeytaniyye
Şerikiyye
Vehmiyye
Ravendiyye
Butriyye
Nakisiyye
Kasitiyye
Nazzamiyye

Cehmiyye

İbnü'l-Cevzî, Cehmiyye'yi 12 fırkaya ayırmıştır.

Muattıla, bu fırka insanın aklından geçen her şeyin mahlûk olduğunu ve Allah'ı göreceğini iddia eden herkesin kâfir olduğunu savunmuştur.³²³

Merisiyye, bu fırka Allah'ın sıfatlarının çoğunun mahlûk olduğunu söylemiştir.³²⁴

³²³İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³²⁴İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

Mültezime, bu fırka Allah'ın mekân olarak her yerde olduğunu söylemiştir.³²⁵

Varidiyye, bu fırka Allah'ı tanıyan hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini ve cehenneme giren herkesin orada ebedi kalacağını savunmuşlardır.³²⁶

Zenadikiyye, bu fırka hiç kimsenin ilahını ispatlayamayacağını çünkü ispatın ancak hislerle idrakten sonra olabileceğini, idrak edilebilecek şeylerinde ilah olamayacağını bu sebeple ilahın idrak edilemeyeceğinden ispat edilemeyeceğini savunmuşlardır.³²⁷

Harikiyye, bu fırka kâfirlerin cehennemde yalnızca bir sefer yanacaklarını ve öylece cehennemde kalacaklarını ateşin artık onları yakmayacağını savunmuştur.³²⁸

Mahlukiyye, bu fırka Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunmuştur.³²⁹

Faniyye, bu fırka cennet ve cehennemini fani olduğunu iddia etmiştir. Bu fırkadan bazıları cennet ve cehennemini yaratılmadığını söylemişlerdir.³³⁰

Muğiriyye, bu fırka peygamberliği inkâr ederek onların hikmet sahibi kimseler olduğunu savunmuşlardır.³³¹

Vakıfiyye, bu fırka biz Kur'an'ın ne mahlûk olduğunu ne de olmadığını söyleyemeyiz demişlerdir.³³²

Kabriyye, bu fırka kabir azabını ve şefaati inkâr etmiştir.³³³

Lafziyye, bu fırka Kur'an'ı okuma sırasında yapılan telaffuzun mahlûk olduğunu söylemiştir.³³⁴

³²⁵İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³²⁶İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³²⁷İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³²⁸İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³²⁹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³³⁰İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³³¹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³³²İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³³³İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³³⁴İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

Mürcie

İbnü'l-Cevzî'nin Mürcie ile ilgili yaptığı tasnif incelendiğinde Mürcie'nin 12 fırka olduğunu belirttiğinden sonra *Telbis-u İblis* adlı eserinde sadece 11 fırkanın ismini verdiği görülmektedir. Ancak başka eserlerden onun yaptığı tasniften eksik olan fırka tamamlanmıştır.

Tarikiye, bu fırka Allah'ın kul üzerinde zorunlu kıldığı tek farzın Allah'a iman olduğunu ve bunu yerine getiren kişinin istediği her şeyi yapabileceğini söylemiştir.³³⁵

Saibiyye, bu fırka Allah'ın kullarını yaratmasının sebebinin kulun istediğini yapması olduğunu söylemiştir.³³⁶

Raciyye, bu fırka ne asi olana asi ne de muti' olana muti' denilemeyeceğini zira Allah'ın yanındaki durumlarının bilinemeyeceğini söylemiştir.³³⁷

Şakiyye, bu fırka itaatin imandan olmadığını söylemiştir.³³⁸

Seybiyye, bu fırka imanın ilimden ibaret olduğunu, batıl ile hakkı, helal ile haramı bilmeyenlerin kâfir olduğunu söylemiştir.³³⁹

Ameliyye, bu fırka imanın amel olduğunu söylemiştir.³⁴⁰

Mankusiyye, bu fırka imanın artıp eksilmediğini söylemiştir.³⁴¹

Müstesniyye, bu fırka imanda istisnanın olmadığını söylemiştir.³⁴²

Müşebbihe, bu fırka Allah'ın elinin ve gözünün insanlarınla aynı olduğunu savunmuştur.³⁴³

³³⁵İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³³⁶İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³³⁷İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³³⁸İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³³⁹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³⁴⁰Kurtubî, *Tefsîr-u Kurtubî*, c.5, s.248.

³⁴¹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.22.

³⁴²İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23.

³⁴³İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23.

Haşviyye, bu fırka tüm hadislerin hükmünün aynı olduğunu, nafileleri terk edenin farzları terk edenlerle aynı olduğunu söylemiştir.³⁴⁴

Zahiriyye, bu fırka kıyası kabul etmemiştir.³⁴⁵

Bid'iyye, bu fırkanın mensupları ümmet içerisinde ilk defa hadis uyduranlardır.³⁴⁶

Râfıza (Şîa)

İbnu'l-Cevzi, Şîa mezhebini eserinde Râfıza ismiyle anmış, mezhebe ait 12 fırka saymıştır.

Aleviyye

Amuriyye

Şîa

İshakiyye

Navusiyye

İmâmiyye

Zeydiyye

Abbasiyye

Mütenasihe

Rec'iyye

Lainiyye

Müterebbise

Cebriyye

Mudtariyye, bu fırka insanların tüm fiillerini Allah'ın yaptığını söylemiştir.³⁴⁷

Ef'aliyye, bu fırka ef'alu'l-ibad konusunda fiillerin insana ait olduğunu ancak bunun sorumluluğunun hayvanların yaptığı fiiller gibi olduğunu söylemiştir.³⁴⁸

Mefruğiyye, bu fırka her şeyin önceden yaratıldığını şuan ise hiçbir yaratmanın olmadığını söylemiştir.³⁴⁹

³⁴⁴İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23.

³⁴⁵İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23.

³⁴⁶İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23.

³⁴⁷İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23.

³⁴⁸İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23.

³⁴⁹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.23-24.

Neccariyye, bu fırka kulların yaptığı fiiller yüzünden değil Allah'ın onlara yaptırdığı fiiller yüzünden azap göreceğini söylemiştir.³⁵⁰

Metaniyye, bu fırka içinden geçen şeyin en hayırlı şey olduğunu, onun için onun yapılması gerektiğini söylemiştir.³⁵¹

Kesbiyye, bu fırka kulun ceza veya mükâfat elde edemeyeceğini söylemiştir.³⁵²

Sabikiyye, bu fırka isteyenin amel edebileceğini, istemeyenin de amel etmeyebileceğini, mutlu olana günahın, kötü olana iyiliğin tesir etmeyeceğini savunmuştur.³⁵³

Hubbiyye, bu fırka Allah'ın muhabbetinden bir tas içenlerden İslâm'ın rükünlerinin düştüğünü söylemiştir.³⁵⁴

Havfiyye, bu fırka Allah'ı sevenlerin Allahtan korkmasına gerek kalmadığını, zira sevenin sevdiğinden korkmaması gerektiğini söylemiştir.³⁵⁵

Fikriyye, bu fırka kişinin ilmi arttıkça artan ilim miktarı kadar ibadetten muaf olduğunu söylemiştir.³⁵⁶

Haşiiyye, bu fırka tüm insanların Hz Âdem'den olduklarını bu nedenle kimsenin kimseden üstün olmadığını söylemiştir.³⁵⁷

Mü'iyye, kulların fiillerinin kendilerinden sudur ettiğini ve istitâat'ında onlara ait olduğunu söylemiştir.³⁵⁸

³⁵⁰İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.24.

³⁵¹İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.24.

³⁵²İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.24.

³⁵³İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.24.

³⁵⁴İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.24.

³⁵⁵İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.24.

³⁵⁶İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.24.

³⁵⁷İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.24.

³⁵⁸İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s.24.

SONUÇ

Abbasi halifesi Me'mun'un, Mu'tezili âlimlerin teşvikiyle başlattığı Mihne sürecinde farklı düşünenlere karşı baskı uygulanmıştır. Bu baskıcı tutum sonucunda itikadi alanlarda re'ye ve te'vile mesafeli duran metin merkezli bir anlayış ön plana çıkmıştır. Bu dönemde İslâm'ın Kur'an Sünnet, Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiğini savunan Ahmed b. Hanbel ve taraftarları Selefiliğin temsilcisi olma konumunu kazanmışlardır. Re'yi ve akli istidlalleri kullanmaya mesafeli duran Ahmed b. Hanbel ve taraftarları kelami metotların kullanılmasına karşı çıkmış ve bid'at olarak değerlendirmiştir. Ancak 5./11. ve 6./12. asırlarda Selef geleneğinin başlıca temsilcileri arasında kelam metodunu kullanıp, te'vili bazı konularda kullanan ılımlı bir akım ortaya çıkmıştır. Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ile başlayan bu akım, Ebü'l-Vefâ İbni Akîl ile belirgin hale gelmiştir.

Ebü'l-Vefâ İbni Akîl'i takip eden İbnü'l-Cevzî de İslâm dünyasında ortaya çıkan fikri anlayışlara kayıtsız kalmamış, Selefiyye içerisinde ortaya çıkan bu kelami akıma meylenmiştir. İbnü'l-Cevzî, Kelam'ı kökten reddeden Selef düşüncesinin aksine Kelam'ı tümünden reddetmemiş fakat akli önceleyen ve merkeze yerleştiren Kelam sistemini reddetmiştir. O da Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ve Ebü'l-Vefâ İbni Akîl gibi Kelam'a sınırlı da olsa başvurmuş ve bazı kelam terimlerini kullanmıştır.

İbnü'l-Cevzî'nin Kelam'a meylenmesi mezhep içerisinde tartışmalara yol açmış, onun bu tutumunu hazmedemeyen bazı Hanbelîler, Selef'in yolundan ayrıldığı gerekçesiyle onu eleştirmişlerdir. Bu durum onun mezhep içerisinde etkinliğinin azalmasına ve Selefi-Kelami metodun gelişme gösterememesine sebep olmuştur.

İbnü'l-Cevzî, te'vili tenzihe ulaşmak için gerekli görmekte birlikte bunun sadece âlimler için söz konusu olduğunu

savunmuş, kelami konuların avam nezdinde tartışılmasını zararlı görmüştür. İbnü'l-Cevzî, Hanbelî mezhebi içerisinde ortaya çıkan Müşebbihe ve Mücessime fikirlerini de eleştirmiş, onların kelami metotlar ile akli istidlalleri devre dışı bırakmalarından dolayı bu yanlışa düştüklerini belirtmiştir. Haberi sıfatlar konusunda da Kelam'a başvuran İbnü'l-Cevzî, nassların zahiri anlamlarında ele alınıp yed, vech ve istiva gibi kavramların Allah'a nispet edilmesini uygun görmemiştir.

Selefiyye içerisinde ilk defa Kadi Ebû Ya'la el-Ferrâ ile başlayıp, Ebu'l-Vefa İbni Akîl ve İbnü'l-Cevzî'yle devam eden Selefî-Kelami metotun ortaya çıkmasında o dönemde Bağdat'ta Hanbelîlerin mücadele ettiği Eş'arîler, İmamiyye ve Batınîlerin kelami prensipleri kullanmasının önemli bir etkisi vardır. Zira bu gruplarla yapılan mücadeleler sonucunda bir tarafta karşıtlık üzerinden tamamen içe kapanan Müşebbihe ve Mücessime fikirlerini savunan bir grup ortaya çıkmıştır. Diğer tarafta ise her ne kadar Hanbelîler, temelde Kelam'a karşı çıkmışlarsa da Kelam'ı kullanan gruplarla mücadele edebilmeleri ve varlıklarını devam ettirebilmeleri için bazı akli istidlallerin kullanılmasına ılımlı yaklaşan Selefî-Kelami bir grupta ortaya çıkmıştır.

İbnü'l-Cevzî, Abbasi Devleti'nin zayıfladığı, iç karışıklıkların had safhaya ulaştığı ve birçok fikri akımın ortaya çıktığı bir dönemde yaşamıştır. Mu'tezile mezhebinin Abbasi Devleti nezdinde itibarını kaybetmesi sonucu Hanbelî Mezhebi mensupları devlet kademelerine yerleşmiş ve devletin gücünü de arkalarına alarak birçok mezhep ve ekolle mücadele içerisine girmişlerdir. Devlet ricaliyle iyi ilişkiler kuran İbnü'l-Cevzî de başta Şîa olmak üzere Mu'tezile ve Hâricîlik gibi fikri akımlara karşı vaaz ve irşat faaliyetlerinde bulunmuş ve hayatı boyunca birçok eser telif etmiştir. Telif ettiği eserlerle İslâm'ın özüne uygun olmadığını düşündüğü birçok fikri akımı eleştirmiş ve kendisinden sonra gelen birçok müellifi etkilemiştir.

Ahmed b. Hanbel ve arkadaşlarının mezhebini benimseyen İbnü'l-Cevzî, bulunduğu meclislerde onları övmüştür. Bununla birlikte diğer Ehli Sünnet mezheplerinin dışlanmasına karşı çıkmış, Selefiyye ekolünün yöntemini benimsemesine rağmen bazen diğer mezheplerin görüşlerine daha sıcak bakmış ve onları savunmuştur. Ancak İbnü'l-Cevzî, bu tutumunu sadece Ehli Sünnet mezheplerine karşı göstermiş, diğer mezhepleri fasid ve batıl olarak değerlendirmiştir.

İbnü'l-Cevzî, itikadi meselelerde taklitçilikten uzak durmuş, mezhep bağına düşmemiş, gerektiğinde Hanbelî mezhebinin ileri gelenlerini de tenkit etmiştir. İbnü'l-Cevzî, Hanbelîlerin diğer mezhep mensuplarına karşı şiddet ve sindirme faaliyetlerine de karşı durmuş ve bu durumu eleştirmiştir. 6./12. asırda yaşayan İbnü'l-Cevzî, bu dönemde yaşanan birçok Şîh-Sünnî eksenli fikri ve fiili çatışmalara şahit olmuştur.

Telbîsü İblîs adlı eserinde İslâm mezheplerini ele alan İbnü'l-Cevzî, mezhep ve fırkaları Resulullah'tan aktarılan 73 fırka hadisine göre tasnif etmiştir. 73 fırka hadisini zikrettikten sonra tüm fırkaların 6 ana mezhepten türediğini ifade etmiştir. Bu 6 mezhebin her birinden 12 fırkanın neşet ettiğini ve bid'at ehlinin toplamda 72 fırkaya ayrıldığını, tüm bunların cehennemde olduğunu sadece 73. fırka olan Ehli Sünnet ve Cemaat'ın kurtuluşa ereceğini belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı tasnif incelendiğinde hadiste geçen sayıyı tutturabilmek için bazı mezhepleri fırka olarak zikrettiği bazı fırkaları da hiç zikretmediği görülmektedir. Binaenaleyh haklarında özel reddiye yazdığı Karmatîleri bile yaptığı tasnife dâhil etmemiştir.

İbnü'l-Cevzî, eserlerinde mezheplere dair olayları daha çok tarihi veriler üzerinden işlemiş, yaşadığı dönemde vuku bulan mezhep olaylarını oldukça detaylı bir şekilde ele almamıştır. İbnü'l-Cevzî, Eş'arî kelim ekolüne mensup birçok âlimi tenkit

etmiştir. O, Eş'arîliği tûmden reddetmemiş ancak Şafîî mezhebinin Eş'arîlikle özdeşleşmesini eleştirmiştir. Şafîî mezhebi taraftarlarının zamanla İmam Şafîî'nin görüşlerini bırakarak ömrünün çoğunu Mu'tezile içerisinde geçiren Eş'arî'nin görüşlerine meylettiklerini söylemiştir. Eş'arî ulemasının Kelam'ı benimsemelerini ve bunu diğer ekollere karşı kullanmalarını tenkit etmiş ve Eş'arîliğe karşı mesafeli durmuştur. Yine Eş'arî kelam ekolüne mensup âlimlerin tasavvufa olumlu bakmasını da tenkit etmiştir. Bununla birlikte o, bazı yönleriyle Eş'arîlik'ten de etkilenmiştir. Sözelimi Gazzâlî'yi eleştirmiş ancak akıl-nakil ilişkisinde hemen hemen hiçbir değişiklik yapmadan onun akıl-nakil anlayışını benimsemiştir.

Hâricîleri de eleştiren İbnü'l-Cevzî, onları taraflı bir bakış açısıyla değerlendirerek onların ortaya ilk çıkışlarını Zul-Huveysire ile ilgili aktarılan hadise dayandırmıştır. İbnü'l-Cevzî ilk Hâricî'nin hadiste bahsedilen Zul-Huveysire et-Temimi adlı şahıs olduğunu söylemiştir. Onların dine yüzeysel yaklaşımlarından dolayı kendileri gibi düşünmeyen herkesi tekfir ettiklerini söylemiştir. O, Hâricîlerin hilâfet konusundaki tutumunu da eleştirmiş, onların bunu kıskançlıklarından ötürü savunduklarını iddia etmiştir. Bu iddiasını da Hâricî fikirleri benimseyenlerin çoğunun Benu Temim kabilesinden olmalarına dayandırmıştır. Hâricîliği taraflı bir bakış açısıyla değerlendiren İbnü'l-Cevzî, Hâricîliğin Mu'tezile ve Kaderiyye ile birlikte dış güçler tarafından planlı olarak ortaya çıkarıldığını iddia etmiştir. Bununla birlikte Hâricîlerin ortaya çıkışıyla ilgili aktardığı bazı rivayetlerin ise tarihi verilerden uzak olduğu görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî. Mu'tezile mezhebinin de eleştirmiş onların felsefe ve mantıkla iştigal etmelerini yanlış bulmuştur. Mu'tezilenin felsefecileri takip ederek sadece aklı önceliklerini ve Allah'ı sınırladıklarını belirtmiştir. Mu'tezile mezhebinin felsefenin İslâm dünyasındaki temsilcisi ve devamı

olarak görmüş ve görüşlerini eleştirmiştir. Mu'tezile mezhebini nasları akla uydurmaya çalıştıkları gerekçesiyle eleştirmiştir. Ancak Mu'tezile hakkında eserlerinde zikrettiği rivayetleri incelendiğinde genel itibariyle Mu'tezile karşıtı kişilerden rivayet ettiği ve onları değerlendirirken daha çok onların fasid bir fırka olduklarını ispatlamaya yönelik bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî, Mutezile'yi Kelamla özdeşleştirmiş ve Kelam'a karşı çıkarken daha çok Mutezili kelam metodunu reddetmiştir. Nitekim kısmen kelami metotları ve terimleri kullanması da bu durumu açıklamaktadır.

Şiîliği benimseyenleri de eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların Hz Ali'ye olan sevgilerinde aşırıya gittiklerini ve bu yüzden sapıttıklarını söylemiştir. Bu aşırı sevginin Hz Ali ve onun evlatlarını ulvi makamlara yükselttiğini hatta bazı kimselerin Hz Ali'yi ilah kabul ettiğine değinmiştir. İbnü'l-Cevzî yaşadığı dönemde Bağdat'ta birçok Şiî harekete şahit olmuş, Şiî-Sünnî mücadelelerine tanıklık etmiştir. Fikri saha da Şiîlerle mücadele etmiş, vaaz ve irşat faaliyetleriyle onlara karşı durmuş, yazdığı eserlerde de bu harekete sık sık değinmiş hatta onların fikirlerine özel reddiyeler yazmıştır. Şîa'nın İmâmiyye fırkasını eleştiren İbnü'l-Cevzî, onların dinde yeni bir şey türettiklerini ve Hz Ali'ye olan aşırı sevgilerinden dolayı sapıttıklarını ifade etmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı dönemin önemli problemlerinden biri olan "Ehli Beyt" meselesinde Şîa'ya tepki olarak Hz Ali'yi öven rivayetler yerine Hz Ali'nin diğer Sahâbeleri övdüğü ve onlara düşmanlığın şirk olduğu ile ilgili rivayetleri öncelendiği görülmektedir. Bununla birlikte eserlerinde Şiî fırkaların tümünü eleştiren İbnü'l-Cevzî, Karmafileri ve fikirlerini özel olarak ele almıştır. Karmafilerin ortaya çıkışlarını ele alan İbnü'l-Cevzî, bu hareketin İslâm düşmanları tarafından dini tahrif etmek amacıyla ortaya çıkarıldığını ve İslâm'a düşman olan herkesin onları desteklediğini vurgulamıştır. İslâm

düşmanlarının Şîî fırkalara özellikle de Bâtînî fırkaları tercih etmelerinin sebebinin Şîî fırkaların sahâbenin çoğunu tekfir etmesinden kaynaklandığını söylemektedir. Zira sahâbe neslinin Peygamber'i bizzat görerek dini ondan öğrendiklerini; Kur'an'ın da kendilerinden sonraki nesillere ulaşmasında öncü rol oynadıklarını belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî'ye göre Şîî fırkalar İslâm dinini tahrif etmeye çalışan planlı bir programın sonucu olarak ortaya çıkmış hareketlerdir. İbnü'l-Cevzî'nin Karmatîler hakkındaki görüşleri incelendiğinde onları tarafsız bir şekilde araştırmak yerine daha çok onların fikirlerini çürütmeye yönelik bir çabanın içinde olduğu görülmektedir.

6./12. asırda yaşayan İbnü'l-Cevzî, 1./7. ve 2./8. asırlarda ortaya çıkan zühd hareketi ile sonradan kurumsallaşan tasavvufu birbirinden ayrı olarak değerlendirmiştir. O ilk asırlarda ortaya çıkan zühd hareketini tasvip etmiş ancak bazı uygulama ve inançlarını eleştirmiştir. Zühd hareketi içerisinde ortaya çıkan inziva fikrini eleştirmiş zahidlerin avamdan uzaklaşmak için inzivaya çekilmelerinin cemaatten uzak kalmalarına ve ailelerini ihmal etmelerine sebep olduğunu savunmuştur. Kur'an ve Sünnette ise cemaatin faziletleri ve cemaate teşvikle ilgili birçok ayet ve hadis bulunduğunu ayrıca kişinin üzerinde ailesinin de bazı haklarının bulunduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî, zühd hareketinin devamı olarak ortaya çıkan ve kurumsallaşan tasavvufu kabul etmemiş ve birçok uygulamasını da İslâm dışı olarak görmüştür. Tasavvufta görülen birçok uygulama ve inancın dış etkenlerden kaynaklı olduğunu savunmuş ve tasavvufun birçok yönünü eleştirmiştir. O tasavvuf ehlinin ilmi değersizleştirip ilme duyarsız kalmalarını eleştirmiştir. Tasavvuf içerisinde ortaya çıkan sema ve raks gibi zikir usullerinin ise cehaletten doğduğunu belirtmiştir. Ayrıca tasavvufta sûflilerin kendilerini tekke ve zâviye gibi yerlere kapatmalarını, kendilerini oranın hizmetine vakfetmelerini ve

bunu suffice ehline dayandırmalarını yanlış bulmuştur. O, Resulullah döneminde uygulanan Suffe sisteminin mecburiyetten kaynaklandığını, Müslümanlar'ın maddi refaha kavuştuktan sonra bunu devam ettirmediklerini, sûfilerin ise bunu bir tercih olarak yaptıklarını belirtmiştir.

Selefi geleneğin önemli isimlerinden olan İbnü'l-Cevzî hala selef temsilcisi olduğunu iddia eden gruplar tarafından oldukça ön plana çıkarılan ve eserlerine sıklıkla başvuru alan bir isimdir.

KAYNAKÇA

AKBULUT, Ahmet, "Hâricîliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, Cilt: 31, s.331-348.

ALBAYRAK, İsmail, "İçimizdeki Öteki: Tefsirde Hâricî (İbadi) Algılamasına Dair Genel Bir Değerlendirme", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, 2005, Cilt:4, s.7-38.

ALTINTAŞ, Ramazan, "İtikadi Açından İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvufa Yaklaşımı", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergisi*, 2001, Cilt:3, s.117-143.

ARI, Mehmet Salih, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, s.204-222.

AŞAN, Muhammed Beşir, "Karmatîlerin Siyasi Düşüncesi", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, 2013, Cilt:2, s.19-21.

AVCU, Ali, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, Cilt:10, s.199-246.

AYDINLI, Abdullah, "Ehli Hadîs", *DİA*, Cilt 10, TDV Yayınları, İstanbul, 1994.

AYDINLI, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

BAĞDÂDÎ, Abdulkâhir, *el-Fark beyne'l-Fırak*, İbni Hazm Yayınevi, Beyrut, 2005.

BAYRAM, İbrahim, "İbnü'l-Cevzînin Akıl Anlayışı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, s.69-108.

BİRİŞİK, Abdülhamit, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir İlmindeki Yeri", *DİA*, Cilt 20, TDV Yayınları, İstanbul, 1999.

BOZAN, Metin, "İmamet Nazariyesinin Caferi Fıkhı Üzerindeki Tesirleri", *Marife*, 2008 Cilt:8, s.49-74.

BOZAN, Metin, *İmâmiyye Şîasının İmamet Tasavvuru 4. ve 5. Asırlar, İlahiyât*, Ankara, 2007.

BOZAN, Metin, "İmâmiyye Şîa'sının Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2006, Cilt:9, s.955-112.

BOZAN, Metin, "Şîi Fırkaların Tasnifi (Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, Cilt 6, s.21-37.

BOZAN, Metin, "Şîi Literatürde Hz Ali", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2011, Cilt:3, s.15-29.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, *Çağdaş İslami Akımlar*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016.

CERRAHOĞLU, İsmail, "Abdurrahman İbnü'l-Cevzî ve Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir adlı eseri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, Cilt:29, s.127-134.

ÇELEBİ, İlyas, "Mu'tezile", *DİA*, Cilt:31, TDV Yayınları, İstanbul, 2006.

DEMİRCAN, Adnan, *"Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri"* (Doktora Tezi), Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993.

EKİNCİ, Abdullah, "Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmatî Mücadelesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, Cilt:10, s.83-106.

ESEN, Muammer, *Ehli Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci*, Ankara Okulu, Ankara, 2012.

EŞ'ARÎ, *Makâlâtü' İslâmiyyîn ve İhtilafî'l-Mûsallîn*, Thk. Dr. Nevaf El-Cerrah, Daru Sadır, Beyrut, 2016.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hâricîler", *DİA*, Cilt:16, TDV Yayınları, İstanbul, 1997,

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1978, Cilt:22, s.245-275.

GAZZÂLÎ, *el-Münkiz mine'd-Dalâl*, Daru'l-Endulus, Beyrut, 1987.

HATİBOĞLU, İbrahim, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hadîs İlmindeki Yeri", *DİA*, Cilt:20 TDV Yayınları, İstanbul, 1999.

HİZMETLİ, Sabri, *Karmatîler*, *DİA*, Cilt:24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001.

HODGSON, Marshall G.S., *İslam'ın Serüveni*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017.

İBNİ ASAKİR, *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri fi ma Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Thk. es-Sekka Ahmed Hicazî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

İBNİ HALİKAN, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ-ü ebnâ'i'z-zaman*, Thk. Abbas İhsan, Dar-u Sadır, Beyrut, 1972.

İBNİ KUDAME, *Muvaffaküddin, İsbatü Sifati'l-'ulûv*, Thk. Bedr b. Abdullah, Daru's-Selefiyye, Küveyt, 1996.

Lisanu'l-Arab,"slf" maddesi, "azl" maddesi, "şy" maddesi Dar-u Sadr, Beyrut, 2010.

İBNİ NEDİM, *el-Fihrist*, Dar-u İhyau't-Turas, Beyrut, 1997.

İBNİ RECEB, Abdurrahman b. Ahmed, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Thk. el-Useymin Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad, 2005.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l Ferec, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûki vel-umem*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata Mustafa Abdulkadir Ata, Darul Kütüb-ül İlmiyye, Beyrut, 1971.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l Ferec, *Telbîsü İblîs*, Daru'l-Kalem, Beyrut, 2011.

İBNÜ"L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, *Saydül-Hâtır*, Thk. Abdulkadir Ahmet Ata, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, *Menakibü'l-Ahmed b. Hanbel*, Thk. Abdullah b. Abdilmuhsinet-Türki, Daru Hicr, Cize, 1988.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, *Def'u Şübheti't-Teşbih*, Daru'l-Hicre, Beyrut, 1990.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, *Fedailu'l-Kudüs*, Thk. Dr. Cebrail Süleyman Cebbur, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut, 1980.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec, *Liftadü'l-kibed ila Nasîhati'l-veled*, Thk. Abdurrahim Eşref Abdulmaksud, el-Mektebetu'l-İmam Buharî, Mısır, 1992.

İBNİ KESİR, Ebu'l-Fida' Hafız, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk.Heyet, Mektebetu'l-Maarif, Beyrut, 1988.

İĞDE, Muhyettin, *Siyasi-İtikadi bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016.

KALAYCI, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu, Ankara, 2017.

KASSAB, Velid, *et-Turasü'n-Nakdi ve'l-Belaği li'l-Mu'tezile hatta nihayeti'l-Karni's-Sadisi'l-Hicri*, Daru's-Sakafe, Doha, 1985.

KOCA, Ferhat, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem*, Ankara Okulu, Ankara, 2011.

KOCA, Ferhat, "Muvaffakuddin İbn-i Kudame", *DİA*, Cilt:20, TDV Yayınları, İstanbul, 1999.

KUMMÎ, Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî, *el-Makâlât ve'l-Fırağ*, Thk. Dr. Cevad Meşkur, Heyderi, Tahran, 1991.

KURAN-I KERİM

MERÇİL, Erdoğan, "Büveyhiler", *DİA*, Cilt:6, TDV Yayınları, İstanbul, 1992.

MES'UDÎ, Murücü'z-Zeheb ve Medainü'l-Cevher, Thk. Abdulhamid Muhammed Muhyeddin, Darü'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

MAKRİZÎ, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *İttihazu'l-Hunefa bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fatimiyyin el-Hulefa*, Thk. Cemaluddin Eş-Şeyyal, Vizaretu'l-Evkaf, Kahire, 1996.

NEVBAHTÎ, Hasan b. Musa, *Fıraqu's-Şîa*, Cemiyeti'l-Müsteşrikine'l-Almani, İstanbul, 1931.

ÖĞÜT, Sâlim, "Ehli Hadîs (Fıkıh açısından)", *DİA*, Cil:10, TDV Yayınları, İstanbul, 1994.

ÖNGÖREN, Reşat, "Tasavvuf", *DİA*, Cilt:40, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

ÖZ, Mustafa, "İmâmîyye", *DİA*, Cilt:22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZ, Mustafa, "Şîa", *DİA*, Cilt:39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZERVARLI, M.Sait, "Selefiyye", *DİA*, Cilt:36, TDV Yayınları, İstanbul, 2009.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Abbasiler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf Kızıoğlu, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-ayân*, Thk. İbrahimez-Zeybuvi, Er-Risaletu'l-Alemiyye, Beyrut, 2013.

SÜMER, Faruk, "Selçuklular", *DİA*, Cilt:36, TDV Yayınları, İstanbul, 2009.

ŞEHRİSTANÎ, *el-Milel ve'n-Nihal*, Thk. Ali Kisraye Salih, Muessesetu'r-Risaleti'n-Naşirun, Beyrut, 2015.

ÜNAL, Yaşar, "Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2015, Cilt:18, s.55-78.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Eş'arîyye", *DİA*, Cilt:11, TDV Yayınları, İstanbul, 1996,

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbasiler", *DİA*, Cilt:1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988.

YILMAZ, Hasan Kamil, "Kur'an'ı Kerim ve Sünnette Tasavvuf", *Vefatının 10. Yılında Mehmet Zahit KOTKU ve Tasavvuf Sempozyumu*, 1991, s.25-39

ZEHEBÎ, Ebu Abdillâh Şemsuddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Düvelü'l-İslam*, Thk. Hasan İbrahimel-Arnâvud, Merve-Mahmud, Daru Sadır, Beyrut, 1999.

ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Thk. Dr. Beşşar 'evvad Ma'ruf Dr. Muhyi Hilali's-Serhan, Müessesetu'r-Risale, Irak, 2010.